YAPIT

TOPLUMSAL ARAŞTIRMALAR DERGİSİ

13/KASIM - ARALIK - 1985/600 LİRA

DOST

YAPIT
Toplumsal Araştırmalar Dergisi

Sahibi ve Yayımcısı
Bilimsel Araştırmalar ve Yayın Kooperatifi
adına Türker ALKAN

Sorumlu Yazıişleri Müdürü
Türker ALKAN

Yazı Kurulu
Türker ALKAN, Korkut BORATAV, Nurkut İNAN
Nuri KARACAN, Yakup KEPENEK, Çağlar KEYDER, Şevket PAMUK,
Sungur SAVRAN, Mete TUNÇAY

Yazı Kurulu ile Haberleşme Adresi
P.K. 658, Kızılay - Ankara

Yönetim Yeri ve Abone İsteme Adresi
Konur Sokak No: 4 Kızılay - Ankara
Posta Çeki 10687-9

Abone Koşulları:
1 Yıllık 300 TL.-
Yurtdışı $ 30

Arka kapak: 40.000.–, İç sayfalar, tam sayfa: 20.000.–, yarım sayfa: 10.000.–
çeyrek sayfa: 5.000.– TL.

Dizgi - Baskı - Cilt - Kapak
Nüve Matbaası - ANKARA

Kapak Düzeni
Ümit ÖĞMEL

Basım Tarihi : 3 - 4 - 1986

İKİ AYDA BİR ÇIKAR

YAPIT

SAYI 13 KASIM/ARALIK 1985

YAZARLAR HAKKINDA

Korkut BORATAV : A.Ü.S.B.F. eski öğretim üyesi; halen Zimbabwe Üniversitesi Ekonomi Bölümü'nde, Prof. Dr. Kitapları : **Kamu Maliyesi ve Gelir Dağılımı** (1966) **Türkiye'de Devletçilik** (1974, 1982), **Gelir Dağılımı** (1969, 1972, 1980), **Sosyalist Planlamada Gelişmeler** (1973, 1982), **Tarımsal Yapılar ve Kapitalizm** (1980, 1981), **İktisat Politikaları ve Bölüşüm Sorunları** (1983).

Güney GÖNENÇ : Eski Orta Doğu Teknik Üniversitesi doçenti.

Şehmus GÜZEL : Halen Fransa'da, Yedinci Üniversite'de öğretim üyesi; S.B.F. eski öğretim üyesi. Doktora tezi : «Le mouvement ouvrier et les grèves en Turquie de l'Empire Ottoman à nos jours», Université d'Aix-Marselle, 1975. Yayımlanmamış doçentlik tezi : «Türkiye'de İşçi Örgütlenmesi 1940-1950».

Cemil KOÇAK : A.Ü.S.B.F.'de Siyaset Bilimi doktora öğrencisi. İnceleme ve tanıtma yazıları daha önce **Tarih ve Toplum** ile **Yapıt**'ta yayımlanmıştır.

Şevket PAMUK : A.Ü.S.B.F. eski öğretim üyesi (Doç. Dr.); halen ABD'de, Villanova Üniversitesi Ekonomi Bölümü'nde Asst. Prof. Mart 1984'te çıkan ilk kitabı **Osmanlı Ekonomisi ve Dünya Kapitalizmi** (1820 - 1913)'ten önce, **ODTÜ Gelişme Dergisi**'nin Türkiye İktisat Tarihi Özel Sayıları'nda, **Toplum ve Bilim**'de, **The Journal of Economic History**'de, vb., makaleleri yayımlandı.

Arslan SONAT : Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi öğretim görevlisi.

Bülent TANÖR : İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Anayasa Hukuku eski öğretim üyesi; Doç. Dr. Kitaplarından bazıları : **Siyasi Düşünce Hürriyeti ve 1961 Türk Anayasası** (1969); **Anayasa Hukukunda Sosyal Haklar** (1978). Ayrıca, çeşitli dergi ve gazetelerde yayımlanmış çok sayıda makalesi var.

E. Ahmet TONAK : A.B.D.'de, New School for Social Resoarch'de doktora öğrencisi; Simon's Rock of Bard College'da öğretim üyesi (İktisat ve İstatistik). **Birikim, Toplum ve Bilim** gibi dergilerde yayımlanmış makalelerinin yanısıra, Cumhuriyet Türkiyesi hakkında bir kitap üzerinde, İ. C. Schick ile; Marksist kategoriler ve ampirik olarak kanıtlanmaları hakkında bir kitap üzerinde, K. Kazanas ile birlikte çalışmaktadır.

K. VERGOPOULOS : Paris Üniversitesinde (VIII) iktisat profesörü; en önemli yapıtı, Osmanlı döneminde Yunanistan'da mülkiyet durumunu da içeren **Le Capitalism Defforme**'dir. Özellikle azgelişmişlik ve toprak mülkiyeti konusundaki çalışmalarıyla tanınmaktadır.

SUNUŞ

YAPIT, elinizdeki sayısıyla üçüncü yayın yılına giriyor. Tüm olumsuzluklara ve içinde bulunulan koşullara karşın, ülkemizde toplumsal araştırmalar alanında YAPIT türü bir derginin yaşamını sürdürebilmesi, gelecek için umut kaynağı oluyor. Belirtilmesi gerekir ki YAPIT'ın varlığını sürdürmesi hiç eksilmeyen okuyucu desteğiyle ve yayıncımızın özverileriyle olanaklıdır. Gelecek sayılarımızda size daha nitelikli bir ürün sunmanın çabası içinde olacağız.

Daha önce belirttiğimiz gibi, YAPIT'ın bundan sonra yayınlanacak iki sayısı «1980'LERDE TÜRKİYE» Özel Sayıları olacaktır. Ekonomik, toplumsal, siyasal ve kültürel ögeleriyle, ülkenin ilginç ve olağandışı sayılabilecek bir dönemden geçmekte olduğu göz önünde tutulursa, özel sayıların konularının önemi ve güncelliği açıklık kazanır. Gelecek nesillere 1980'ler Türkiye'sinin sağlıklı bir çözümlemesini aktarabilmek, çalışmalarımızın itici gücünü oluşturuyor.

Bu sayımızdaki yazılar, «Dünyada Demokrasiye Dönüş» Özel Sayımızdan sonra, bir tür «çeşitleme» özelliği taşıyor. Bu çerçevede Bülent Tanör'ün yazısı Kurtuluş Savaşı öncesinde oluşan kongre yönetimleriyle dönemin siyasal biçimlenmesinin sivil, demokratik, ulusal burjuva ögelerini öne çıkarıyor. Ertuğrul Tonak'ın yazısında, ABD örneğinden gidilerek, kamu harcamalarının toplumsal içeriği irdeleniyor; beklentimiz benzer araştırmaların kendi toplumumuz için de yapılmasıdır. Aslan Sonat, kuramsal bir yaklaşımla, Keynesgil ve Parasalcı ekonomi politikalarının evrimine ve son yıllardaki konumuna değiniyor. Vergapoulos çevirisinde, yüzyılın başında Balkanlardaki toprak mülkiyeti tartışmalarını ve Yunanistan'ın toprak reformu girişimlerini bulacaksınız.

Bu sayımızda ayrıca, Korkut Boratav'ın Yalçın Küçük'e yanıtı, Şevket Pamuk'un Çağlar Keyder'in 11. sayımızdaki yazısına ilişkin iletişisi yer alıyor. Şehmus Güzel, Osman Şahin'in öykülerinden ve filim senaryolarından giderek birkısım toplumsal sorunları dile getiriyor. Cemil Koçak da, ulusal gemiciliğimizle ilgili bir belgeyi sunuyor. Güney Gönenç'in Nazi Döneminde Bilim kitabını değerlendirmesi bu sayının son yazısı. Kitabın çevirmeni Haluk Tosun'un ve Barış Derneği'nin diğer tutuklularının biran önce özgürlüklerine kavuşmasını diliyoruz.

YAZI KURULU

Türkiye'de Kongre İktidarları (1918-1920)

Türk kurtuluş savaşında Mondros Mütarekesinden (30 Ekim 1918) Birinci TBMM'nin açılmasına (23 Nisan 1920) kadar geçen zaman aralığına «*Kongreler Dönemi*» denebilir. Bu dönem, önce irili ufaklı kongrelerin, sonra da TBMM'nin açılmasına kadar faaliyetlerini sürdüren Sivas Heyeti Temsiliyesi'nin (HT) damgasını taşımıştır. «Kongreler» kavramıyla; işgal tehdidine karşı kurulmuş cemiyetlerin genel kurul toplantılarını, cemiyet üyesi olmayan bazı önemli kişilerin de katıldığı genişletilmiş genel kurul toplantılarını, cemiyetler arasında yapılan üst düzeydeki birleşme toplantılarını, yeni cemiyetlerin kurulduğu genel toplantıları (Erzurum, Sivas) kasdediyorum.

Cemiyetler ve kongrelerde, «siyasetle iştigal» olunmadığının vurgulanmasına sürekli özen gösterilmişse de; burada «siyaset» terimi, parti faaliyeti, particilik, partizanlık ya da (bu örgütlerde İttihat ve Terakki'nin yerel kadrolarının hâkimiyetine rağmen) kötüleyici anlamıyla «İttihatçılık» şeklinde anlaşılmış, bunun ötesinde, ülkenin kaderi ve halkın durumuyla ilgili hemen bütün konular görüşülüp kararlar alınmış, bunlar da büyük çapta uygulanmıştır. Bu tablo, söz konusu dönemde «*yeni tipte iktidarlar*» olgusuyla karşıkarşıya bulunup bulunmadığımız sorusunu akla getirmektedir. Kongrelerin, yukarda verilen anlam çerçevesinde «siyasal» karakter taşıdıkları da hesaba katılırsa, bir «*siyasal iktidar çekirdeklenmesi*»nden söz edilip edilemiyeceği sorusuna da kapı açılmaktadır.

«Siyasal iktidar» olayı ya da olgusu, dar hukukçu bir bakışla sadece «devlet biçiminde örgütlenme» şartına indirgenmediği takdirde, kongrelerin «iktidar» kavramı açısın-

dan ilginç birer malzeme oluşturduğu kabul edilecektir. Bu yazı esas olarak, kongrelerin «*yeni tipte siyasal iktidar*» karakteri gösteren yanlarının vurgulanmasına ve bunların kemalist önderliğin katkıları dışında ya da bunlarla beraber yeni «Türkiye Devleti»nin oluşumu üzerindeki etkilerinin araştırılmasına ayrılmıştır.

KONGRE HAREKETLERİNİN ŞEMASI

Kongrelerin kapsamlarına göre sınıflandırılması, kongre hareketlerinin şemasının ve bunun ifade ettiği anlamın kavranmasına da yardımcı olacaktır.

Direniş kongreleri, dayandıkları ve temsil ettikleri *nüfus* kitlesinin çapı, yayıldıkları coğrafî - mülkî *alanın* boyutları ve ortaya koyabildikleri *siyasal etkinliğin* (müessiriyet, efficacité) derecesi bakımından dört ana kümede toplanabilirler : yerel, yöresel, bölgesel ve ulusal kongreler.

Yerel kongreler, ulusal hareketin ilk başlardaki örgütlenme biçimi olup bir iki kent ya da kasabaya ya da bugünkü kapsamıyla bir İl'e (o zamanki «sancak»lar) inhisar ederler : İzmir, Manisa, Balıkesir, Nazilli, Kars, vb. deki yerel dernek ve kongreler gibi...

Yöresel kongrelerden kastım, yukarkinden daha geniş bir nüfusu ve coğrafyayı kucaklayan ve o zamanki mülkî bölünmeye göre daha çok «Vilâyet» boyutlarına ulaşan örgütlenmelerdir. Örneğin o dönemin Trabzon Vilâyeti bütün Doğu Karadeniz yöresini kucakladığından bu vilâyeti temel alan örgüt ve kongreler de bütün bu yöreyi temsil ediyor ya da temsil etme iddiasıyla ortaya çıkıyorlardı. Kuzey Batı Anadolu yöresini kucaklayan Birinci Balıkesir Millî Kongresi (26 - 30 Temmuz 1919) ya da diğer adıyla Balıkesir Hareketi Milliye Reddi İlhak Kongresi ile, Güney Batı yöresini esas alan Nazilli Kongresi (6 - 9 Ağustos 1919) de yöresel karakterdeydiler.

Bölgesel kongreler, ulus - altı en büyük coğrafi birimleri kapsayan birleşmelerdir. Bunların en başarılı örneği bütün Doğu İllerini (bölgesini) birleştiren Erzurum Kongresidir. Trakya için Büyük Edirne Kongresi (9 - 13 Mayıs 1920) ile bütün Batı Anadolu'yu temsil eden Alaşehir Kongresi (16 - 25 Ağustos 1919) de kısmen bu nitelikteydiler.

Ulusal kongre, kongre tipi örgütlenmenin en yüksek biçimidir. Bunun gerçekleşmiş tek örneği Sivas Kongresidir. Mustafa Kemal'in Sivas Kongresinden sonra bir ara düşündüğü ama toplanmasına gerek kalmayan «Büyük Anadolu Kongresi» yapılmış olsaydı, herhalde o da bu nitelikte bir kongre olacaktı.

Bu kümelendirme, ülkedeki bütün kongre hareketlerinin tek bir model çizgi içinde seyrettiği, önce mutlaka yerel, sonra da sırasıyla yöresel ve bölgesel olduktan sonra ulusal düzeyde birleştikleri anlamına gelmez. Kongreleşmeler şemasının böylesine *mekanik ve geometrik bir piramidi yoktur*. Bazı kongreler daha baştan yerel değil yöresel ve hatta bölgesel kapsama sahip olmuşlardır (Trakya kongreleri..). Bazen, bir bölgede yapılan geniş kapsamlı bir bölgesel kongreden sonra aynı bölgede daha dar kapsamlı bir yöresel kongrenin toplandığı görülebilmektedir (Alaşehir Kongresinden sonraki İkinci Balıkesir Kongresi). Dahası, ulusal kongrenin (Sivas) toplanmasından sonra bile Batı Anadolu ve Trakya'daki hareketlerin bu ulusal kongreyle hemen ve tek bir organik bütün oluşturma yolunda gitmedikleri, bir süre daha hukukî varlıklarını sürdürdükleri göze çarpıyor (örneğin Büyük Edirne Kongresi, 9 - 13 Mayıs 1920).

Fakat yine de kongreleşme hareketlerinin belli bir *genel şeması* ve *doğrultusu* vardır : yerellikten ulusallığa doğru yükselen bir *sarmal* (helezon) biçimi göstermek. Kanımca bu nokta, gerek ulusal kurtuluş hareketinin gerekse yeni ve ulusal - demokratik tipte bir devletin doğumu ve inşaı sürecinin «*aşağıdan yukarı*» karakterini ve sosyolojik temellerini gösteren önemli bir özelliktir.

Mütarekeyle başlayan ve kongre hareketlerine sahne olan yeni dönem, ülkedeki «otorite sorunu» açısından da önemli değişmelere zemin hazırlamaktadır. Bu dönemin geleneksel iktidar merkezi, Kanunu Esasî'nin deyimiyle «Devleti Osmaniye» (md. 1) kaynaklıdır. Ancak, bunun yanısıra ve daha sonra da karşısında olmak üzere, yeni güç odakları da doğar : «kongreler». Geleneksel iktidar merkezi ile yeni güç odakları, etkinlikleri, yapıları ve işleyişleri bakımından farklı karakterler göstermektedirler.

GELENEKSEL İKTİDAR

Geleneksel iktidar merkezi açısından ilk özellik, siyasal etkinlik alanının giderek küçülmesidir. İkincisi; bu iktidar siyasal bağımsızlığını da yitirmiştir : işgal devletleri bakanların ve genel kurmay başkanının istifasını sağlayabilmekte,[1] yargı organlarının, zabıta ve infaz kurumlarının işleyişini doğrudan etkileyebilmekte, hükumete siyasî ve idarî kararlar aldırtabilmekte,[2] hükumetle birlikte basına sansür koyabilmektedir.[3] Üçüncüsü; geleneksel iktidar meşruti niteliğini yitirip mutlakiyetçi karakterler almaktadır. Vahidettin askerî otoriteyi kendine bağlamış,[4] parlamentolu yönetime karşı tavır almış ve sadece geleneksel «meşveret» sistemine eğilim göstermiş,[5] sadrazam ve bakanların seçiminde aktif rol almış,[6] hükumet icraatına bizzat yön vermiş,[7] hükumetlerin kurulmasında ve son bulmasında birinci dereceden fail olmuş ve sadrazamların istifasını sağlamış,[8] güvenoylaması bile yapılmadan meclisin feshi iradesini parlamentoya bildirmiş,[9] meclisin yeniden toplanmasını baltalamaya çalışmış,[10] kısacası «müstebit padişahların geleneksel hakları»na sahip çıkmıştır.[11] Bu arada, anayasal temsil kurumlarının yeri, Şurayı Saltanat gibi, üyeleri Padişah tarafından seçilen ve atanan, müzakere yetkisi bile bulunmayan[12] yapay payandalarla doldurulmaya çalışılmış, böylece «meşveret» (danışma) usulünden bile geriye kayılmıştır.

Bu üçlü süreç, geleneksel iktidar merkezinin giderek bir «*başkent monarşisi*»ne dönüşmesine yol açacaktır.

---

(1) T. BAYTOK, **İngiliz Kaynaklarından Türk Kurtuluş Savaşı**, Ankara 1970, s. 48 - 50.

(2) Örnekler için bkz. S. AKŞİN, **İstanbul Hükumetleri ve Millî Mücadele**, İstanbul 1976, s. 145, 146, 174 - 176, 197, 200 - 202, 215, 307, 313, 452.

(3) T. GÖKBİLGİN, **Millî Mücadele Başlarken**, c. I, T. İş. Bank. yay., Ankara 1959, s. 48 - 49.

(4) S. TANSEL, **Mondros'tan Mudanya'ya Kadar**, c. I, Ankara 1973, s. 11-12.

(5) C. BAYAR, **Ben de Yazdım**, c. V, İstanbul 1965, s. 1438.

(6) A. F. TÜRKGELDİ, **Görüp İşittiklerim**, Ankara 1951, s. 246, 258, 261.

(7) S. TANSEL, sge, c. I, s. 12 - 14. Kararnameler için bkz. A. F. TÜRKGELDİ, sge, s. 141.

(8) A. F. TÜRKGELDİ, sge, s. 150; S. AKŞİN, sge, s. 66 - 68.

(9) S. AKŞİN, sge, s. 135 - 136.

(10) A. F. TÜRKGELDİ, sge, s. 252.

(11) H. BAYUR, **Atatürk**, c. I, Ankara 1963, s. 232.

(12) T. GÖKBİLGİN, sge, s. 93; S. AKŞİN, sge, s. 322 - 328.

Dar anlamıyla «siyasal iktidar» kavramının kapsamına girmemekle beraber, yargı organı ve iktidarının durumuna da kısaca bakalım. Burada; adliye örgütü müttefik asayiş kuvvetleri tarafından perdelenmekte, bu sonuncular Türklerle itilâf devletleri vatandaşları arasındaki ticarî uyuşmazlıkları bile çözer duruma gelmekte,[13] Türklerin taraf olduğu ceza davalarında itilâf inzibat mahkemeleri duruma sahip çıkmakta, hukuk davalarında Osmanlı mahkemelerinin yargılamadan kaçınma yoluna (déni de justice) sık sık başvurdukları görülmektedir. 1921 Kasım'ında, yabancıların taraf olduğu ceza davalarına işgal devletleri mahkemelerinin, hukuk ve ticaret davalarına da karma mahkemelerin bakması kararlaştırılmış, bu sonuncular 1 Ocak 1922'de göreve başlamışlardır.[14] Mütareke döneminde İngilizlerin adam tutuklatma, tutukluları yurt dışına kaçırma, divanı harb mahkemesi kararlarını etkileme şeklinde müdahaleleri de sık sık görülmüştür.[15] En millî ve bağımsız gibi görünen divanı harb mahkemeleri yabancı müdahalelerine açık oldukları gibi, bunlardan 16 Aralık 1918'de kurulan ilkinin yedi üyesinden üçü azınlıklardandır. Bu mahkemeler, kuruluş biçimleri ve geçmişe etkili yargılama yetkileri bakımından da «istisnaî» ve «hususî» mahkeme niteliğinde olup, tabiî hâkim ilkesine ters düşmektedirler.[16] Bunların rüşvet karşılığı salıverme ve aklama kararları verdikleri konusunda da yaygın bir inanç oluşmuştur.[17] Osmanlı hukuk ve yargılama sistemlerinin bu dönemdeki bir başka özelliği de, şeriat esaslarına doğru bir geriye dönüş süreci içine girmiş olmalarıdır.[18] Sonuç olarak yargı iktidarı ve organı, yürütme ve yabancı güçler karşısında bağımlı duruma gelmekte, legalitesini yitirmekte, sistem olarak dağılmaktadır.

İstanbul monarşisinde kişi hak ve özgürlükleri bakımından durum nasıldır? İşgal koşulları ve mutlakiyete kayış bunları da ortadan kaldırmış bulunmaktadır. Öyle ki, kişi-

---

(13) P. GENTIZON, **Mustapha Kemal ou l'Orient en marche**, Paris 1929, p. 4 - 5.

(14) M. PERNOT, **La question turque**, Paris 1923, p. 14 - 17.

(15) Örnekler için bkz. H. ERTÜRK, **İki Devrin Perde Arkası**, İstanbul 1964, s. 298 - 301; S. AKŞİN, **age**, s. 141 - 146, 174 - 176, 197, 200 - 202, 313.

(16) C. BAYAR, **Ben de Yazdım**, c. V, s. 1520.

(17) F. R. ATAY, **Çankaya**, c. I, İstanbul 1960, s. 127 vd.

(18) bkz. S. AKŞİN, **age.**, s. 320.

sel özgürlük ve güvence yokluğu pek çok kişiyi yabancı devlet temsilciliklerinden korunma istemeye yöneltmektedir.[19] Basın, devletin ve yabancı güçlerin ortak kurullarının sansürü altındadır. 2 Aralık 1918 tarihli basında çıkan ve 20 Ocak 1919'dan itibaren uygulanmasına başlanan bir emir uyarınca, itilâf kuvvetlerinin askeri hareketleriyle ilgili, Padişah ve Osmanlı memurları ve yabancı devletler yetkililerine karşı «münafii hürmet» (saygısız), yabancı devletlerden biri hakkında «tahrikâmiz» (kışkırtıcı) ya da «münakaşaatı şahsiye» niteliğinde ya da «şekli idarei hükümetin tebeddülü»ne (hükûmet şeklinin değiştirilmesi) dair ve devlet çıkarlarına aykırı her türlü haber ve yazıların yayınlanması yasaklanmıştır.[20] Tahmin edilebileceği gibi, bu önlemler ulusal direnişten yana olanları hedef almaktaydı; Padişah ve itilâf yanlısı basın ise açık bir hoşgörüden yararlanıyordu.[21]

Görülen odur ki, Osmanlı Devletinin ve yerleşik siyasal iktidarın bunalımdan çıkma, kendi devlet anlayışını sayunma ve kabul ettirme siyaseti, dışta yabancı güçleri yatıştırmak ve onlara teslimiyetten, içte de meşrutiyeti ve özgürlüğü ortadan kaldırmaktan geçmektedir. Osmanlı Devleti; Mondros şartları, orduların terhisi, İttihat ve Terakki'nin tasfiyesi ve firarlar, Boğazların işgali, çok yerin yabancıların eline geçmesi, hükûmetlerin kararsızlığı, meclisin feshi, İtilâfcı Hürriyet ve İtilâf Fırkasının güç kazanması, Sarayın merkezî ve mutlak otorite durumuna yükselmesi, vb. gelişmelerle kukla devlet derecesine düşmekte, mutlakiyete doğru geri savrulmakta, ve nihayet payitaht sınırları dışında tek başına söz geçiremez duruma gelmektedir. Bu açıdan «başkent monarşisi» terimi onun meşrutiyetten, anayasadan ve parlamentodan kurtulmuş karakterini olduğu kadar, dar bir çerçeveye sıkışma sürecini de ifade eder. Ancak bu sonuncu husus, şimdi ele alınacak olan bir başka ve büyük gelişmeyle de yakından ilgilidir.

YENİ İKTİDARLAR

Bu dönemde Cemiyetler Kanununa dayanılarak ve/ya da otorite ve güven yokluğuna çare aramak niyetiyle kuru-

(19) The New York Times, 29 Ocak 1918 (aktaran O. ULAGAY, Amerikan Basınında Türk Kurtuluş Savaşı, İstanbul 1974, s. 38 - 39).

(20) T. GÖKBILGIN, sge., s. 48 - 49; S. AKŞİN, sge., s. 111, 116, 155, 319 - 320.

(21) R.E. ÜNAYDIN, İstiklâl Yolunda, Ankara 160, s. X (Önsöz).

lan pek çok örgüt, siyasetle uğraşmadıklarını ileri sürmelerine karşın; amaçları, ilgi ve faaliyet alanları, yapıları, işleyiş biçimleri ve nihayet toplum üzerindeki etkinlikleri (müessiriyet) bakımından birer «karar ve güç merkezi» niteliğine bürünmektedirler. Bunlar, «iktidar ve otorite» kavramları açısından ilginç birtakım siyasal özellikler taşıyorlar. Burada esas olarak *yerel* (yöresel ve bölgesel hareketleri de içerir anlamda) *kongreler* üzerinde durulacaktır. Ulusal kongrenin yeri bir sonraki bölüm başlığının altındadır.

1) *Örgütsel* nitelikleri bakımından bu kuruluşlar birer Cemiyet olmalarına rağmen, sadece üyelerini değil coğrafi ilgi alanlarında yaşayan tüm İslam nüfusu temsil etmekte ya da kendilerini bu iddiayla ortaya sürmektedirler. Ayrıca bu örgütler ve kongreler, faaliyet alanları bakımından sınırlı (yerel), dolayısıyla sosyolojik bakımdan da ulusaltı bir karakter göstermelerine karşın, amaç ve yönelimleri itibarile bu çerçeveyi çok aşan bir ulusal birlik anlayışı ve arayışı içindedirler. Üstelik bu amaç açıkça siyasal niteliktedir.

2) *Temsil* açısından da durum ilginçtir. Söz konusu kuruluşlar, bu dönemin fiili direniş grupları ya da çetelerinden farklı olarak, aşağıdan yukarı doğru yükselen bir «seçim ve temsil» ağı üzerine oturmuşlardır. Kent ve kasaba eşrafı, tüccarı, aydın ve memuru gibi zümreleri örgütleyen bu yapıda, yetkiler ve meşruluk temsil kanalıyla sağlanmaktadır. Dernekleri biraraya getiren üst düzey birleşme kongreleri başta olmak üzere, hemen bütün kongrelerde delegelerin temsilcilik durumları sıkıca incelenmekte, mazbatalar denetlenmekte, «itimatname»ler okunmaktadır.[22]

3) *Organlaşma ve organsal farklılaşma* bu kuruluşların bir başka özelliğidir. Kemalist önderliğin Amasya'daki askeri ve komite tarzı basit ve tek hücreli yapısından farklı olarak, sivil ulusal kuruluşlar iç yapıları bakımından basit ve tek hücreli değil, nisbeten karmaşık, işlevlere göre ayrışmış ve organlaşmış durumdadırlar. Bu husus, organların sahip oldukları yetkilerle tamamlandığında, ortaya «siyasal

(22) Bkz. M. GOLOĞLU, Erzurum Kongresi, Ankara 1968, s. 179; Balıkesir ve Alaşehir Kongreleri ve Hacim Muhittin Çarıklı'nın Kuvayi Milliye Hatıraları (1919 - 1920), Ankara 1967, s. 135, 169.

otorite» türü yaratıklardan başka bir şey çıkmamaktadır. Bu organsal ve işlevsel farklılaşmanın en üst kademesinde dernek genel kurulu olan ya da derneklerin birleşmesini sağlayan kongreler yer almaktadır. Kongreler, bölge halkının kaderiyle ilgili her türlü kararı alma yetkisini kendilerinde bulmakta, böylece en ilkel şekliyle de olsa birer «yasama gücü» hatta «kurucu iktidar» şeklinde zuhur etmektedirler. Organsal ve işlevsel farklılaşmanın ikinci tipik organı heyeti merkeziyeler ya da heyeti temsiliyelerdir. Balıkesir, Alaşehir, Edirne, Erzurum (Sivas) kongrelerinde yaratılan bu türden organlar «en yüksek icra kuvveti» durumundadırlar. Bunların bu konumu, «yürütme organı benzeri» yaratıklar karşısında olduğumuzu düşünme fırsatını veriyor. Öyle ki, Erzurum ve Sivas HT'leri, Kongrelerinde çizilen sınırlar ve amaçlar çerçevesinde «her türlü tedbir ve mukarreratı siyasiye ve icraiyeyi ittihaza mezun» (siyasi ve icraî kararları almaya yetkili) kılınmışlardır. Nihayet, organlaşmanın bir başka ilginç yönü, devlet dışındaki bu sivil güçlerin, kendilerine bağlı ve tâbi olacak birtakım «silahlı güçler» oluşturmuş olmalarıdır. Örneğin Alaşehir Kongresinin kurduğu silahlı kuvvetler için bir de «Kuvayi Milliye Menzil Müfettişliği Vezaifi Hakkında Tâlimat» çıkartılmıştır.[23]

4) *Kurallılık* deyimiyle ifade edebileceğim bir özellik daha dikkati çekiyor. Bununla, mevcut devletin legalitesini anlatan «yasallık» ilkesini ya da soyut bir felsefî kavram olan «meşruluk» anlayışını değil, belli ve somut bir «hukukilik ve düzenlilik» durumunu kasdetmekteyim. Şöyle ki, söz konusu örgüt ve kongreler, en başta kendilerini yerel yönetim görevlerini üstlenmeye hazır ve aday saymaları bakımından Osmanlı legalitesinin (yasallık) sınırlarını aşmış olmakla beraber, belli bir hukuk ve hukukî düzenlilik anlayışına da genellikle sadık kalmaktadırlar. Bu örgütlerin faaliyetlerinde serbest tartışma ve oy verme, oy yeter sayılarına dikkat etme, kararlara saygı, karar mevkilerine seçimle gelme, hatta güvenoyu ve güvensizlik oyu gibi pratikler pek açık bir şekilde hâkimdir.

Açıkça siyasal karakter taşıyan ve siyasal kararlar alan cemiyet ve kongrelerde görülen bu kurallılık bana bir

(23) Metin : Balıkesir ve Alaşehir Kongreleri, s. 22 vd.

kere daha bir «siyasal iktidar odağı adayı» olmanın göstergesi gibi görünüyor. Çünkü biliyoruz ki, her siyasal iktidar çekirdeği belli bir hukuk fikriyle ortaya çıkar ve bu yönüyle de diğer fiilî topluluklardan kendini ayırır. Türk kurtuluş savaşında da birtakım yerel kuvayi milliye örgütleri ya da fiilî - askerî güçler bir nevi «karar merkezi» rolünü üstlenmişler, otorite boşluğundan ya da işgal tehdidinin yarattığı koşullardan yararlanarak birtakım kararlar almışlar, uygulamalara girişmişler, hatta «idam cezaları» vermişlerdir. Ancak bunların temsilî ve organik bir yapıya, hukukî iç disiplin ve kurallılık anlayışına sahip olmamaları, «siyasal iktidar odağı adayı» olarak görülmelerine de engeldir. Buna karşılık ulusal hareketin yerel cemiyet ve kongreler ekseninde gelişen kanadı gerek seçim-temsil-vekâlet ilişkileri, gerekse organlaşmalar, yetkilendirme, görevlendirme ve diğer çalışma usulleri yönünden (nizamnameler, talimatnameler..), esas olarak hukukîlik ya da kurallılık zemini içersinde hareket etmiştir. Şüphesiz ki bu özellik aynı zamanda demokratik usullere bağlılığın da bir göstergesidir. Edirne Kongresinde bir üyenin, «Anadolu gibi demokrasiye uygun hareket etmeliyiz» şeklindeki sözleri[24] bu açıdan son derece ilgi çekicidir.

5) *Kararların* içeriğini gözden geçirdiğimizde de, kongrelerin ve cemiyetlerin gerçek niteliklerinin ne olduğunu biraz daha iyi anlıyabiliyoruz. Kongrelerin ya da heyeti merkeziyelerin almış oldukları kararlar birkaç kalemde şöyle özetlenebilir :

— Genel giderlerin karşılanması için bir tür vergi salmak, mülkî birimlerin katılma paylarını göstermek (Balıkesir),

— Silahlı savunma ve karşıkoyma kararı almak (Edirne, Balıkesir, Alaşehir, Erzurum, Sivas), bu amaçla silahlı güçler oluşturmak (Trakya, Balıkesir), belli yaş gruplarının silah altına alınmasına karar vermek (Trakya-Paşaeli),

(24) Γ. BIYIKLIOĞLU, **Trakya'da Millî Mücadele**, c. I, Ankara 1955, s. 284-5. Ulusal hareketin askerî yönünün yanısıra, «sivil» karakterinin de korunması konusunda gösterilen özen de bu bağlamda ele alınabilir. Örneğin, Erzurum Kongresinin açılışına askerî giyimiyle katılan Mustafa Kemal, bazı üyelerden gelen itiraz üzerine sivil giyinmek zorunda kalmıştır (M. GOLOĞLU, **Erzurum Kongresi**, s. 84).

seferberlik ilân etmek (Balıkesir, Alaşehir), «millî kumandan» ünvanı vermek (Edirne),

— Yabancı ülkelere «murahhaslar» (delegeler) göndermek (Edirne), bağımsızlığa ters düşmeyecek türden dış ilişkilerin kurulması (Erzurum, Sivas), belli bir devletle (Yunanistan) «hiçbir surette müzakere»ye girişilmemesi kararı almak (Balıkesir, Alaşehir),

— Kanunların uygulanması görevini üstlenmek (Sivas),

— Silahların toplanması (Balıkesir), bölge dışına bazı malların çıkarılmasının (Trakya - Paşaeli, Balıkesir), göçlerin (Erzurum, Sivas) ya da bazı kişilerin çıkışının (Trakya - Paşaeli) yasaklanması, cephe mürettebatının savaş hattı gerisinde ve görevsizken silahlı dolaşmalarının yasaklanması (Alaşehir), silahlı savunma görevine katılmayıp firar edenlerin bölge dışına çıkarılması ve mümkün olursa düşman tarafına gönderilmesi (Balıkesir), kongrece alınan kararlara karşı çıkılmasının «vatana ihanet» sayılması (Erzurum, Sivas), vb.

Bunlar, devlet dışı birtakım kuruluşların, ancak devlet organlarından çıkabilecek türden birtakım kararları aldıklarını, adeta *«devlet yetkileri»* kullandıklarını göstermektedir. Kararlar konuları itibarile, mütevazi ölçeklerde de olsa, devlet fonksiyonlarının hemen hemen bütün kategorilerine dağılmaktadırlar : maliye, vergileme, dış ilişkiler, askerlik ve savunma, iç güvenlik ve asayiş, genel olarak yasaları yürütme, suç ve ceza koyma... Maddî - hukukî nitelikleri açısından da bu kararlar, hukuk genel teorisindeki genel ve objektif kural - işlem (vergiler, yasaklar, cezalar..) ya da özel ve sübjektif bireysel - işlem (atamalar, murahhas tayinleri..) kategorilerini hatırlatmaktadır. Ayrıca kararlar; devlet organları tarafından alınmış olmadıkları halde, sözü geçen kuruluşların ciddî bir temsil gücüne sahip bulunmaları ve toplumda belli bir mutabakatın (consensus) varolması sayesinde, sanki *«uyulması gereken hukuk kuralları»*ymışçasına benimsenip hüküm ifade etmektedirler. Böylece bu kuruluş ve kongreler, adeta devlet yetkileri kullanan ve hukuk kuralı üreten ve uygulayan organlar haline gelmektedirler. Dahası, söz konusu güçler, bölge halkının mukadderatını ya da milletin kendi kaderini

belirleme haklarına dayandıklarını ifade etmek ve gerekirse «idarei muvakkate»ler kurulabileceğine karar vermekle (Trakya - Paşaeli, Erzurum, Sivas), yalnız devlet yetkilerini değil, adeta «*halk adına kuruculuk yetkisi*»ni de kuşandıklarını ilân etmiş oluyorlar.

6) *Sonuç olarak*, söz konusu örgütlenmeler potansiyel olarak «siyasal iktidar odağı» ya da «kamusal otorite merkezi» özellikleri taşıyarak ortaya çıkıyorlar. İçinde bulunulan özgül koşullar bu örgütleri, çözülen geleneksel iktidar merkezi dışında ve giderek bunun karşısında süratle birer «*yeni tipte iktidar odağı*» haline dönüştürmektedir. Nitekim, kurulan hemen her cemiyetin ya da toplanan hemen her kongrenin bu şekilde ve adeta kaçınılmaz olarak bir «kamusal güç merkezi» ya da «siyasal otorite merkezi» haline gelişi, bu dönüşümün doğal sürecinin herhangi bir kesintiye uğramadan sonuna kadar yaşanabildiği özel durumlarda çok daha net bir şekilde gözlemlenebilmektedir. Cemiyet tipi örgütlenmeyle işe başlayıp hızla «siyasal iktidar benzeri» yapı ve organlaşmaya geçişin bu en olgunlaşmış örnekleri, yabancı devletlerin baskısının ve merkezi devlet denetiminin en zayıf olduğu, ulusal (kemalist) önderliğin ise uzanamadığı (ya da henüz uzanamadığı) *periferik* bölgelerde ve *özel dönemlerde* yaşanmıştır. Bu durumlarda kurulan cemiyetler ya da yapılan kongreler sonunda birer «hükûmet» olup çıkmışlardır. Batı Trakya'da ve Kars'ta kurulan «*geçici hükûmetler*», sözü edilen sürecin olgunlaşabildiği ve sonuna kadar yaşanabildiği hallerde doğacak meyvaların birer «siyasal iktidar» ya da «minik devletler» olgusundan başka bir şey olmayacağını ortaya koyan örneklerdir.[25]

Karşılaştırmalı bir sonuç da, «bunalımdan kurtulma» sorununa getirilmek istenen siyasal çözümlerle ilgilidir. Geleneksel iktidar merkezinden farklı olarak bu konuda taşranın hâkim ve öncü güçlerinin (eşraf, tüccar, aydın,

(25) T. Z. Tunaya, Cenubu Garbî Kafkas Hükumeti Muvakkatesini «cemiyetlerin kurduğu devlet» sözleriyle tanıtıyor, bu «küçük devlet»in «tamamiyle orijinal bir müdafaai hukuk müessesesi» olduğunu belirtiyor. Bu devletçiğin bir parlamentosu, hükumeti, küçük bir ordusu ve 18 maddelik bir «kanun»la düzenlenmiş «esas teşkilatı» vardı (bkz. Türkiye'de Siyasî Partiler, Birinci baskı, s. 487 - 489). Batı Trakya'daki «Geçici Hükumetler» için bkz. T. BIYIKLIOĞLU, age., c. I, s. 140, c. II, s. 25 - 26, 32, vesika 19, 20 ve tıpkıbasımlar.

memur..) ürettiği seçenek, dışta işgalci güçlere karşı koymak, içte de yeni tipte temsili ve demokratik karar ve yürütme organları yaratmak, söz konusu güçlerin siyasal katılımını önplana almak ve kurallılığı hâkim kılmak şeklinde beliriyor. Bu tablo, köylülüğü dışta bırakmasına rağmen, İstanbul monarşisinden ve hatta seçimli Birinci ve İkinci Meşrutiyetten (bunlarda seçim ve temsil daha da sınırlıydı) daha demokratik ve katılıma açıktır.

Ancak, yerel örgütlerin potansiyel anlamda birer «siyasal iktidar odağı» olma özellikleri, savunma ihtiyacı ve merkezi otorite boşluğundan doğduğu için *geçici*, savunma amacıyla *sınırlı*, coğrafi alanı bakımından da *dar kapsamlı*dır. Bu üç çerçevenin aşılması, yani sürekli, merkezi, geniş kapsamlı bir ulusal iktidar yapısının yaratılması, önderliğin de devreye girmesinden sonra ve onun bilinçli ve iradi müdahaleleriyle mümkün hale gelebilecektir. Osmanlı devletinin ve hükumetlerinin de aczlerini ispatlamaları bunda büyük rol oynamıştır. Bu değişim esas olarak bir «kongre rejimi» altında yaşanmış, Sivas Kongresinden TBMM'nin açılmasına kadar geçen süreyi kucaklamış, ulusal meclisin kurulmasıyla da son noktasına ulaşmıştır.

ULUSAL KONGRE İKTİDARI

1919 Türkiye'si yukarda görülen *«iktidar çokluğu»*na sahne olmuştu. Bu tablo süreklilik göstermeyecektir. Yerel, yöresel ya da bölgesel iktidar çekirdekleri ya da «minik devletler», sınırlı kapasiteleri ve çevre şartlarının uzun vadedeki elverişsizliği yüzünden kalıcı olamamışlardır. Bunlar çok geçmeden ya işgal ve müdahaleler karşısında dağılmışlar ya da daha üst düzeyde örgütlenme ve organlaşma potası içinde eriyerek tek merkezli ulusal harekete hayat vermişlerdir. Esas olarak Sivas Kongresiyle olgunlaşmaya başlayan bu süreç, direniş hareketinin ulusallaşması, merkezileşmesi, hukukileşmesi, organlaşması ve özerkleşmesi gibi yönler taşıyor.

1) *Ulusallaşma*, direniş hareketinin ülke çapında bir örgüte, programa ve temsil gücüne ulaşmasıdır. Bunun ilk adımı, örgütsel ve temsili gücü itibarile sadece bölgesel karakterli görünmesine rağmen, koyduğu program ve ilkelerle ulusal bir karakter de taşıyan Erzurum Kongresinde atılmıştır. Sivas Kongresi, bu program ve ilkelerdeki «böl-

geyle sınırlılık» unsurlarını ayıklamış, örgütsel ve temsili güç itibariyle de en üst (ulusal) düzeye sıçrayışı ifade etmiştir. Kongre; «intibahı milli»den (uyanış) doğduğunu ve «vicdanı milli»yi dile getirdiğini ilân etmiş, [26] delegeler «milletin müntehap (seçilmiş) murahhasları, hakikî ve müntehap mümessilleri» sayılmış,[27] seçilen Heyeti Temsiliye «umûmun malı»,[28] alınan kararlar doğrudan doğruya «millet»in kararı olarak görülmüştür.[29] Böylece Sivas Kongresiyle, TBMM'nin toplanmasından da önce yeni *«ulusal temsil»* pratiği doğmuş bulunuyordu. Bu kongre, Erzurum kararlarını «ulusal müeyyide»ye bağlıyarak pekiştirmiştir.[30] Kongrenin dağılmasından sonra da HT üyeleri kendilerini «milletin mümessilleri»[31] olarak görmeye devam ettiler.

2) *Merkezileşme*den kasıt, ulusal hareketin yönetiminin tek bir merkeze bağlanmasıdır. Burada da yerel direniş hareketlerinin kendiliğinden (spontane) niteliğine dışardan bilinçli bir müdahale söz konusudur. Amasya'da doğan kemalist önderlik, kendi düzenlediği Sivas Kongresi eliyle hem tabana kendini kabul ettirmiş hem de hareketin merkezî birliğini sağlamıştır. Burada, ulusallaşma ile merkezileşmenin birbirini tamamlayan iki olay olduğu görülmektedir. Örgütlenme hareketlerinin evrim şemasında yerellikten ulusallıga tırmanışta, genellikle, bir önceki örgütlenme biçimi ve bunun hukukî varlığı son bulmakta ve bir üst kademede yeni bir hukukî birlik oluşmaktadır. Bu süreç, yönetimin merkezîleşmesi olayını da beraberinde sürüklemektedir.

3) *Hukukileşme*, ulusal hareketin, yerel kongrelerde gördüğümüz «kurallılık» mirasını devralıp bunu derinleştirerek, kendini belli bir «hukuk fikri»yle meşrûlaştırmaya, hukukî bir kimlik kazanmaya çalışmasıdır. Gerçi Erzurum ve Sivas Kongrelerinde ve daha sonraki HT döneminde «kurallılık» ve «hukukîlik» çerçevesini zorlayan birtakım tavırlar görülmektedir. Ancak bunlar istisnaîidir; esas tavır

(26) Beyanname, Giriş bölümü; Nizamname md. 6 ve 7.
(27) Sivas Kongresi Tutanakları (SKT) (haz. U. IĞDEMİR), Ankara 1969, s. 9, 13.
(28) SKT, 41.
(29) Nutuk, c. I, İstanbul 1934, s. 102.
(30) L. PIETROMARCHI, Turchia vecchia e nuova, Milano 1965, p. 101.
(31) U. IĞDEMİR, Heyeti Temsiliye Tutanakları (HTT), Ankara 1975, s. 144.

«hukukîlik ve meşrûluk» yönünde gelişmekte olup, burada da sadece bunun örneklendirilmesine çalışılacaktır.

Ulusal hareket amacını; «ulusal hakların savunulması» (müdafaai hukuku milliye), ulusların kendi geleceklerini belirleyebilme hakkı gibi *hukukî formülasyonlarla* ya da Wilson ilkelerine yapılan yollamalarla belirlemektedir. Kurulan cemiyet ve şübelerinin adı bir kere daha müdafaai hukuk», yani *hakların savunulmasıdır*. Hukukîleşmenin bir başka göstergesi, Amasya'da fiili bir grup biçiminde beliren örgütlenmenin yerini, Erzurum ve Sivas'ta artık *tüzel kişiliklerin* ve cemiyet tipi açık, yasal ve sivil örgütlenmelerin almasıdır. Bu, İttihat ve Terakkî tarzı komitacı, darbeci ve konspiratif mücadele ve örgutlenme anlayışına da set çekilmek istendiğini gösterir. Mustafa Kemal bunu «kongrelerle alenî (açık) ve millî müşterek mesaide bulunmak» şeklinde ortaya koymuştur.[32] Hukukiliğin bir başka yönü, karar ve yürütme organlarının hepsinin temsile dayalı ve «seçilmiş organlar» oluşudur. Böylece, demokratikleşen karar ve yürütme organ ve mekanizmalarının hukukî anlamda *kurumsallaşmasından* söz etme olanağı da doğmaktadır. Kararlar, kurum ve tüzel kişilikler adına alınıp uygulanmaktadır. Öteyandan, ulusal hareket aslında gerçek bir başkaldırma niteliği gösterdiği halde, faaliyetlerini mümkün olduğu kadar meşrû ve hatta yasal sınırlar içerisinde sürdürmeye çalışmaktadır.[33]

Bu noktada ilginç olan bir başka husus, anayasal esaslara da saygı gösterilmesidir. Sivas Kongresinde Mustafa Kemal İstanbul hükumetini «Kanunu Esasiye külliyen mugayir (tamamen aykırı) etvarı»ndan (tavırlarından) dolayı da yargılamakta,[34] delegeler tarafından Kanunu Esasiye uygun bir hükumetin kurulması talep edilmekte,[35] meclisin toplanmasının çabuklaştırılması işi hukukî boyutlar içinde de tartışılmaktadır.[36] Daha sonra HT toplantılarında da, asker kökenliler çoğunlukta olduğu halde, meclisin toplanma yeri, şekli ve toplantı nisabı sorunları, zaman zaman «hu-

(32) Nutuk, c. I, s. 52 - 53.

(33) «Mustafa Kemal Paşa- Biz her işimiz meşrû, mahzursuz ve bilhassa kanunî yapmak istediğimizden...» (SKT, 79 - 80).

(34) Nutuk III, s. 43 - 47, Ves. 54.

(35) SKT, s. 3, 5, 22 - 23, 33, 63, 80 - 82.

(36) SKT, s. 81.

kukçular meclisi» havasında tartışılmakta, «Assemblée constituante» (kurucu meclis), «Assemblée nationale» (millî meclis) gibi fransızca terimler bu havaya çeşni katmaktadır.[37]

Karar ve yürütme organlarının iç işleyişinde de yasal, demokratik ve hatta parlamenter usullere uyulmakta, belli bir «iç *kurallılık*» anlayışının hâkim olduğu görülmektedir. Sivas Kongresi bu yanlarıyla adeta bir «minyatür parlamento» görünümünde olup, hatta bazı üyeler tarafından da bu yüzden eleştirilmektedir.[38] HT toplantılarında da tartışmalar ve oylamalar özgürce yapılmaktadır.[39]

Ulusal Kongre ve onun kurduğu organlar halka dönük icraatında da keyfilikten kaçınmakta, «*dış kurallılık*» diyebileceğim ilkeye bağlı kalmaya çalışmaktadırlar. Yasaların tarafsızlık ve titizlikle uygulanması istenmekte, yasa dışı uygulamalar yapan memurlar değiştirilmekte,[40] kişi dokunulmazlığına saygı gösterilmekte, adam öldürme ve keyfî idamlara karşı çıkılmaktadır.[41]

4) *Organlaşma*nın; sivil örgütlenmelerin karmaşık, organsal ve işlevsel ayrışmaya dayalı bir iç yapıya sahip olmaları anlamına geldiğini yukarda görmüştük. Ancak, ilk başlarda yerel kongreler düzeyinde bu yapı ilkel bir karakter taşıyordu. Yerellikten ulusallığa yükselişin bu ayrışmayı daha net hale getirdiği ve böylece niteliksel bir farklılık yarattığı görülmektedir. Bölgesel karakterine rağmen ulusallığa tırmanışın ilk büyük adımı olan Erzurum Kongresi ve asıl ulusal kongre olan Sivas Kongresiyle yaratılan yapıların organik özellikleri bunu ortaya koyuyor.

Birinci özellik; bu kongrelerle «kurucu organ» ya da «kurucu iktidar» anlayışın ve bunu tamamlayan «kurucu organ - kurulmuş organ» farklılaşmasının açıkça su üstüne çıkmış olmasıdır. Kurucu organ rolünü yüklenenler, önce bu kongrelerin bizzat kendileridir. Bu kongrelerde, Osman-

(37) HTT, s. 18.

(38) «Hami Bey - Fazla zaman kaybediyoruz; biz mebusan usulunu takip ediyoruz. Fakat zaman naziktir. Bu ise tahammülü yoktur» (SKT, s. 20).

(39) HTT, s. 35, 59.

(40) HTT, s. 6

(41) Bkz. C. DURSUNOĞLU, «Atatürk'ün Kişiliği», Konferanslar, İstanbul 1964, s. 16; Nutuk, c. I, s. 53.

lı camiasının bölünmez bütünlüğü, işgallere karşı koyma, ulusun bağımsızlığını ve saltanat ve hilafet makamlarının dokunulmazlığını korumak şeklindeki «anayasa bekçiliği» niteliğindeki kararlar bir «kuruculuk» işareti vermiyor olabilirler. Ancak aynı kongrelerde, devletin nüfusunu ve sınırlarını yeniden belirlemek, «kuvayi milliyeyi âmil ve iradei milliyeyi hâkim kılmak», durum gerektirirse «idarei muvakkate» ilân etmek, ulusal bağımsızlık için gereken her türlü önleme başvurmak gibilerden «kuruculuk» niteliğine yaraşır kararlar da alınmıştır. Bu kongrelerle kurulan derneklerin en üst organları olan Umumi Kongrelerin yanısıra Heyeti Temsiliyeler de bu türden olağanüstü yetkilerle donatılmışlardır. Bence bütün bu özellikler, en azından bir «potansiyel kurucu iktidar» fikrinin ve olgusunun açıkça yeşerdiğini ortaya koymaktadır. Bir süre sonra Ankara'da toplanacak olan TBMM'nin ulus adına «kuruculuk» yetkisiyle de ortaya çıkabilmesi bu olguyla yakından bağlantılı olup, bunsuz açıklanamaz.

Dönemin «kurulmuş organları», cemiyetlerin nizamnamelerde belirtilen Umumi Kongreleri ve Heyeti Temsiliyeleri başta olmak üzere, bütün organlarıdır. Bunlar arasında da «karar organı - uygulama organı» ayrımı dikkati çekmektedir. Bu ayrışmanın ilk izlerini yerel ve yöresel kongrelerde bulmuştuk. Erzurum ve özellikle Sivas Kongrelerinin bir nitelik değişikliği yapan büyük katkısı ise, kurulmuş organlarının yetkilerinin genişlemesi ve işlevlerindeki farklılaşmanın netleşmesidir. Şöyle ki; cemiyet umumi kongreleri ulus adına her türlü kararı alma hakkına sahiptirler. Burada «kuruculuk yetkisi»ni andıran yönlerin yanısıra, bir de «yasama yetkisi» karakteri bulmak mümkündür. Nitekim, Erzurum ve Sivas'ta kurulan cemiyetlerin nizamnamelerinin son maddelerinde, cemiyetin amacının «ancak millet meclisinin toplanarak hukuku teşriiye (yasama yetkisi) ve murakabasına (denetlemesine) tamamen ve emniyet ve serbestî ile bilfiil sahip olmasıyla tahakkuk edeceğinden» söz edilmiş olması, «vadeli bir yasama yetkisi»yle karşı karşıya bulunduğumuzu gösterir. Bence bu organlar, özellikle Sivas Kongresi ve bununla kurulan cemiyetin (toplanamayan) Umumi Kongresi, üstlendikleri ya da donatıldıkları yetkiler itibariyle «ulusal demokratik yasama organı»nın ilk çekirdeği, *«yasama organı benzeri kuruluşlar»* durumundadırlar.

HT'lere ve özellikle Sivas/HT'sine gelince, bunlar sürekli faaliyet halinde bulunması gereken organlar olmalarının yanısıra, [42] hem aslî icra organı ve hem de sürekli karar organıdırlar. HT, tüzükten aldığı yetkiyle, belirtilen amaçlar doğrultusunda «her türlü tedbir ve mukarreratı siyasiye ve icraiyeyi ittihaza mezundur». Hatta «geçici yönetim»in kurulması gerektiğinde Umumi Kongre toplanık değilse, geçici yönetim üyelerini bile HT seçer. Fakat bunun ötesinde HT ile Umumi Kongre arasındaki ilişkilerde eşitlik değil, birincisinin ikinciye tâbiiyeti ve ona karşı sorumluluğu söz konusudur. Bu yönleriyle Sivas HT'si, «*ulusal yürütme*»nin çekirdeği, kurulacak yeni devletin «yürütme organı»'nın ilk taslağı olarak belirmektedir.

Kurulmuş organlarla ilgili olarak üçüncü saptama, yeni «*idarî hiyerarşi*»yle ilgili olacaktır. Sivas Kongresinden itibaren, Anadolu ve hatta Rumeli'de görev yapan asker ve sivil bürokrasinin önemli bölümü giderek Sivas'a ve onun HT'sine bağlanmışlardır. Bu, ulusal kongre merkezli yeni iktidarın kendine bağlı bir «*idari aygıt*» ya da «*İdare*» oluşturma yolunda olduğunun kanıtıdır.

Böylece, merkezileşen ulusal hareketin örgütsel ve organsal şeması tamamlanmaktadır. Bu yapılanmanın en üstünde «kurucu organ benzeri» kongreler, özellikle Sivas Kongresi ve kısmen Anadolu ve Rumeli Müdaafaai Hukuk Cemiyeti Umumi Kongresi, daha altında «yasama organı benzeri» cemiyet genel kurulları (Umumi Kongreler), bunlara bağlı olarak fakat büyük bir hareket özgürlüğü içinde işgören «yürütme organı benzeri» heyeti temsiliyeler, cemiyetlerin yerel yürütme güçleri olan şûbeler (idare heyetleri), ve nihayet ulusal harekete bağlanan devlet bürokrasisinden oluşan yeni bir «idari aygıt» ve «hiyerarşi» yer almaktadır.

Bu anlamdaki organlaşma, «iktidarlaşma»nın da göstergelerinden biridir. Gerçekten; yasama, yürütme ve idare benzeri birimleri oluşan, bunlar arasındaki karşılıklı yetki ve sorumluluk ve hiyerarşi mekanizmaları billûrlaşan bir gücü tanımlamaya en elverişli kavram «*iktidarlaşma*»dır.

---

(42) Erzurum HT'si sadece 18 gün yaşamış, yerini Sivas HT'sine bırakmış, bu da TBMM toplanana kadar yaklaşık 7 ay kurul olarak ya da kurul adına davranan Mustafa Kemal'in faaliyetleri şeklinde hayatını sürdürmüştür.

5) *Özerkleşme*, ulusal hareketin iktidarlaşmasının bir başka veçhesidir. Ulusal hareket; Devlet'in kurucu unsurları olan egemenlik, ülke ve nüfus kavramlarını bizzat ve yeniden tanımlayarak, kısmî bir siyasî ve idarî otorite kurarak, Osmanlı devletinden uzaklaşmakta, özerk bir varlık haline gelmektedir.

Özerkleşme; ideolojik, örgütsel, siyasal, hukukî, idarî ve askerî alanlarda kendini belli ediyor. *İdeolojik* özerkleşme, Osmanlı anayasal ideolojisinin temeli olan teokratik - monarşik egemenlik anlayışından laik ve demokratik ulusal egemenlik anlayışına geçişte somutlaşmaktadır. *Örgütsel* özerkleşme, ulusal hareketin Osmanlı devletinden organik olarak bağımsız örgütler yaratabilmesi ve bütün tehdit, müdahale ve provokasyonlara rağmen bunları yaşatabilmesidir. *Siyasal* özerkleşme, Osmanlı devletinden bağımsız siyasetler oluşturabilme, bunları uygulatabilme, özerk bir siyasal güç haline gelmedir. *Hukuki özerkleşme*, hukuki nitelikte ve hukuki sonuç doğurar kararların alınıp uygulatılabilmesi, alternatif bir kamu hukukunun yaratılmasıdır. *İdari* özerkleşme, ulusal harekete bağlı yürütme kollarının (askeri bürokrasi, sivil bürokrasi, belediyeler, cemiyet şubeleri..) ve bir idarî aygıtın oluşmasıdır. Nihayet *askerî* özerkleşme, kuvayi milliye gruplarının ve Osmanlı askerî güçlerinin önemli ölçüde ulusal harekete bağlanması ve yeni askerî kaynakların da seferber edilmesiyle, Osmanlı devletinin silahlı güç tekelinin kırılması, ulusal hareketin siyasi önderliğine tâbi bir silahlı gücün oluşturulması sürecidir.

KONGRE İKTİDARININ SINIRLARI

Ulusal hareketin özerkleşmesi ve iktidarlaşması yine de sınırlı kalmakta, tam bir bağımsızlaşmaya, kopuşa ve iktidarlaşmaya varamamaktadır. Bu sınırlılık ulusal hareketin hem kendi içinde, hem de dışarıyla (özellikle İstanbul hükumetleriyle) olan ilişkilerinde kendini gösteriyor.

Sınırlılık önce *işlevsel* ve *sübjektif* niteliktedir. Ulusal hareket, kendi varlık nedenini ve tarihsel işlevini Osmanlı devletinin hukuki kişiliği içinde algılamakta, ve adeta bunu ihya işiyle ilgili ve sınırlı görmektedir. Kanunu Esasi'ye bağlılık gerek Mustafa Kemal,[43] gerekse çeşitli kademeler-

(43) Bkz. Nutuk, c. III, s. 120, Ves. 112 (Mustafa Kemal'den İstanbul'daki Kerim Paşa'ya; 27. 9. 1919).

deki kişiler tarafından sık sık vurgulanmaktadır.[44] Meclisi Umumi'nin toplanması talebi gündemlerden eksilmeyen bir maddedir. Şarki Anadolu Müdafaai Hukuk Cemiyeti ve Anadolu ve Rumeli Müdafaai Hukuk Cemiyeti'nin varlıkları bile Osmanlı anayasâl - temsilî sisteminin işlemeye başlamasıyla son bulabilecektir.[45] Ayrıca ulusal hareket belli bir hükumete (Damat Ferit Paşa kabinesi) karşı çıkmakta, bunu yaparken bile ülkede «iki başlılık» görüntüsü yaratmamaya çalışmaktadır.[46] Yeni kabinenin (Ali Rıza Paşa) kurulması, İstanbul'la ilişkilerin kesilmesi kararının kaldırılmasına,[47] hükumetin meşrû sayılmasına,[48] kendisine «muavenet» ve «müzaharet» gösterilmesine,[49] temsilcileriyle aynı masaya oturup uzlaşılmasına[50] yetmektedir. Ulusal hareket, «hükumeti muvakkate» ya da «idarei muvakkate» ilânı yoluna gitmekten de açıkça kaçınmış, hatta Meclisi Umuminin toplanmasından sonra, idarei muvakkate ilânı yetkisi veren Nizamnamenin 4. md. sinin artık anlam taşımıyacağı konusunda birleşilmiştir.[51] Görülüyor ki ulusal hareket, Osmanlı devlet başkanlığına (halife - sultan), yasama ve yürütme organlarına karşı değildir.

Sübjektif sınırlılık, yukarki bilgiler ışığında *zamansal* bir anlam da taşımaktadır. Ulusal hareket kendini daha çok bir *geçici* ya da *süreli* (vadeli) güç olarak tanımlamakta, mevcut devletin ve kurumlarının işlerliğinin sağlanması ve ulusal davanın doğru bir zemine oturmasıyla, kendisini amacına ulaşmış sayacağını ilân etmektedir.

Nihayet bu sınırlılık, *objektif olarak*, bazı *faaliyet alanlarında* özerk kararlar alabilme ve bunları uygulatabilme zorlukları ya da imkansızlıkları şeklinde belirmektedir.

---

(44) SKT, s. 10, 23, 96, 110; HTT, s. 9, 11, 62, 101, 147.

(45) Nizamnameler md. 7, 3, 8, X.

(46) Mustafa Kemal'den İstanbul'daki basın temsilcilerine mektup, 10. 10. 1919 (Nutuk III, s. 167, Ves. 143).

(47) 7. 10. 1919 («Heyeti Temsiliye Kararları», Haz. B. S. Baykal, Ank. 1974, s. 14).

(48) 8. 10. 1919 (HTK, 14). Ayrıca bkz. Amasya Mülakatına ek 1, 2 ve 3 ncü protokoller (M. GOLOĞLU, Sivas Kongresi, Ankara 1969, s. 186-188)

(49) Tamim, 2 - 3. 10. 1919 (Nutuk III, s. 147-8, Ves. 127, 128. Ayrıca bkz. Nutuk I, s. 152-4).

(50) Amasya mülakatı ve protokolleri (HTK, 28; Nutuk III, 192 vd., Ves. 158 - 160.

(51) SKT, s. 79 - 80; Nutuk III, s. 87 - 89, Ves. 94; HTT, 94 vd.

Yüksek düzeydeki memur ve komutan atamalarında ulusal hareket tam bir güce sahip görünmemektedir.[52] Aynı tutukluk, yüksek memurların görevlerine son verilmesi konusunda da kendini belli etmektedir.[53] Ulusal hareket mali konularda da (vergi alma ve toplama, kamu bütçesi oluşturabilme..) yetersiz ve çekingen olup, tek taraflı ve zorlayıcı kararlar alamamaktadır.[54] Sivas HT'si iç istikraz yollarını tıkalı görmekte, hükumetten destek ummakta,[55] üyeler kendi giderlerini özel borçlanmalarla karşılamaktadırlar.[56] Ulusal hareketin diplomatik alanda da inisiyatif olanakları kısıtlıdır.

Bu veriler, ulusal hareketin özerkleşme ve iktidarlaşma sürecinin ne sübjektif ne de objektif bakımdan tam olgunlaşmadığını, «gerçek bir iktidarlaşma» düzeyine ulaşamadığını ortaya koymaktadır. Zaten ulusal hareket kendini, resmi söylem düzeyinde de daha çok bir *siyasal güç* ya da *baskı gücü* ya da caydırıcı unsur olarak algılamakta ve meşrulaştırmaya çalışmakta, bunun ötesinde bir «siyasal iktidar» ya da «rakip iktidar» olma iddiasıyla ortaya çıkmamaktadır. Nitekim, genişletilmiş HT toplantılarından birinde Mustafa Kemal, ulusal hareketi «teşkilâtı milliye»[57] gibi ölçülü bir kavramla tanımlamakta, hatta çok daha sonraları bile ondan bir «kuvvet merkezi»[58] diye söz etmektedir.

Bu nedenle; bazı yazarların Sivas Kongresinden ve Sivas HT'nin faaliyete geçmesinden sonra Anadolu'da «fiili bir hükumet»in, [59] «ulusal bir hükumet»in,[60] «ikinci bir hükumet»in,[61] «ikinci ve muhalif bir hükumet»in,[62] «geçici bir

---

(52) Örnekler : HTK, s. 17, 31, 44.
(53) Örnek : 7. 11. 1919, HTK, 48.
(54) bkz. SKT, 96.
(55) bkz. HTT, 113, 116-7.
(56) SKT, 104.
(57) HTT, s. 111.
(58) Nutuk I, s. 156.
(59) Z. ORAL. Essai sur le passage de l'Empire ottoman a la République turque, thèse, Paris 1953, p. 44; E. ÇELİK, Türkiye'nin Dış Politika Tarihi, İstanbul 1965, s. 14.
(60) J. DENY - R. MARCHAND, Petit manuel de la Turquie nouvelle, Paris 1933, p. 66 - 67.
(61) D. Von MIKUSCH, Ghazi Mustafa Kemal; la résurrection d'un peuple, trad. A. Vaillant, 4 è édition, Gallimard, Paris 1931, p. 192.
(62) F. BEVILACQUA, Cinque rivoluzioni fra due guerra, Roma 1967, p. 90.

hükumet gibi görev yapan bir kuruluş»un,[63] bir «ihtilal hükumeti»nin[64] ya da bir «kamu selâmeti komitesi»nin[65] kurulmuş olduğu yolundaki görüşlerini, iktidarlaşma olayına işaret etmeleri bakımından uyarıcı ve yerinde bulmakla beraber, olayın sadece bir yüzüne bakılarak ve biraz erken verilmiş hükümler olarak görmek gerekir.

GERÇEK İKTİDAR DURUMU

Görülüyor ki, hem ulusal iktidarın kendini algılayışı ya da tanıtışında, yani sübjektif düzeyde, hem de gerçek olguların objektif zemininde, birbiriyle çelişen iki çizgi belirmektedir : bir yanda bir ulusal hareket ya da siyasal baskı gücünden ibaret görünmek, öbür yanda ise bir «siyasal iktidar» niteliği göstermek. Bu durumda şu soru sorulabilir : söz konusu dönem Türkiye'sinde *gerçek iktidar durumu* nedir? Buna verilecek cevap, ulusal hareket ve kongrenin aynı zamanda bir «siyasal iktidar» da sayılıp sayılamıyacağı, bir «kongre iktidarları» kavramından söz edilip edilemiyeceği sorularına da ışık tutacaktır.

Bu dönemde ulusal hareketin her şeyden önce bir *siyasal güç* (force politique) ya da *baskı gücü* olduğu açıktır. Önderlik ve çeşitli kademelerdeki unsur ve kadrolar tarafından vurgulanan sadece budur; resmî ve hâkim söylem sırf bu kadarını ifadeyle yetinme eğilimindedir. Buna karşılık objektif düzeyde ulusal hareket, bundan ötesini de temsil etmekte, yukarda «yerel iktidarlar» ve «ulusal kongre iktidarı»ndan söz edilirken sunulan veriler çerçevesinde «siyasal iktidar» karakterlerini de açıkça taşımaktadır. Şu var ki bu iktidarlaşma olgusunun iç ve dış sınırları, tam ve olgunlaşmış bir iktidardan değil, bir *«yarı iktidar»* durumundan söz etmeyi gerektirmektedir.

Gerçekten de; ulusal hareketi bağımsız ve gerçek bir siyasal iktidar olarak görme şeklindeki aşırılıklardan uzak durulursa, her iki güç arasında (İstanbul ve Anadolu) siyasal düzey başta olmak üzere pek çok alanda bir *nisbî ve geçici denge* durumunun, hukuki alanda da buna tekabül eden bir *«karşılıklı bağımlılık»* olgusunun varlığı görülür.

---

(63) «Ekim Devrimi Sonrası Türkiye Tarihi», c. I, SSCB Bilimler Akademisi, (çev. A. Hasanoğlu), İstanbul 1978, s. 43.

(64) Y. NADİ, Kurtuluş Savaşı Anıları, İstanbul 1978, s. 154.

(65) C. RENGLET, Quarante millions de Turcs, Bruxelles 1977, p. 58.

Öyle ki, siyasal ve diplomatik alanlarda olduğu gibi pek çok hukuki konuda da (hukuki sonuç doğuracak kararların alınabilmesi) taraflardan hiçbiri öbürünü bütün bütüne yok sayamamakta, hiçbiri tek başına ve tam olarak yönetememektedir. Bu güçler, ancak karşılıklı tavizlerle tercihlerini birleştirebildikleri durumlarda, iradelerini şu ya da bu ölçüde geçerli kılabilmektedirler. Örneğin, Anadolu'da duruma açıkça hâkim olan ulusal hareket, diplomatik ve malî alanlar, tayinler konusu gibi temel noktalarda tek başına davranamamakta, İstanbul hükûmetine bağlı kalmaktadır. Fakat bu konularda merkezî hükûmetin almış olduğu kararlar da ancak ulusal hareketin onayıyla yürürlüğe konabilmekte, dolayısıyla hiçbir güç tek başına iktidar olamamaktadır (Belirtmeye gerek yok ki, bu karşılıklı bağımlılık, İstanbul'daki hükûmetin niteliğine göre farklı nitelikler almıştır.)

Şu var ki, bu denge durumu geçici olup, ağırlık gittikçe ulusal harekete doğru kaymaktadır. Bir kere, karşılıklı uzlaşmalarla karar alınmasına gerek olamayan tam özerklik alanlar vardır : bunlar İstanbul iktidarı için giderek daralmakta, ulusal hareket içinde genişlemektedir. İkincisi, ulusal hareket kendiliğinden ve tek başına hukuki sonuç doğuran kararlar alamadığı durumlarda bile bir tür kesin «*veto iktidarı*» rolü oynamakta, onun onay bildiren iradesinin eklenmediği herhangi bir «resmi» karar ya da emrin hukuki hüküm ifade etmesi ve uygulanması mümkün olamamaktadır.

Bu nedenlerle, bu dönemdeki gerçek iktidar durumunun «*ortaklık halinde iktidar*» ya da «*ikili iktidar*» şeklinde nitelendirilmesi daha doğrudur. Bununla, *aynı* topraklar, yani ulusal hareketin etkili olduğu vatan parçası üzerinde merkezî hükûmet ile ulusal hareketin zaman zaman çatışan, zaman zaman da uzlaşan güçler olarak, değişik alanlarda ve değişik derecelerde ***birlikte ya da ayrı ayrı*** uygulayabildikleri bir «iktidar» kastedilmektedir. Sivas HT'si genişletilmiş toplantısında da, birbirleriyle kısmen karşılıklı bağımlılık içinde olan, ama birbirlerinden «ayrı» ve biri öbürüne «aykırı» giden iki otorite merkezinden[66] ve

(66) «Reis Paşa - Şimdi biz ayrı, onlar ayrı ve birbirine aykırı gidiyoruz» (HTT, s. 122).

bir «ikili yönetim» durumunun varlığından[67] söz edilmiştir. Amasya Mülâkatı ve buna ek beş protokol de bu durumu tescil etmiştir.[68] Mustafa Kemal, Şubat 1920'deki durumu inceleyen bir raporunda Anadolu'daki iktidar olayını «fiilen var olan ortak yönetim»[69] şeklinde özetlemektedir.

KONGRELERİN KATKISI

1) Kongreler, geleneksel iktidarın teslimiyetçi ve mutlakiyetçi tutumuna karşılık, direniş fikrini, *millî irade* ve *demokratik (ulusal) egemenlik* ve *temsil* ilkelerini öne çıkarmışlardır. Bu iki unsuru, kemalist önderliğin henüz oluşmadığı dönemde yapılan ya da önderliğin damgasını taşımayan bütün yerel kongrelerde bulmak mümkündür. Şüphesiz ki bu kongreler önemli birtakım zaaflarla da yüklüydüler : direniş anlayış ve programlarının yerellikle, ulusaltılıkla, ve sadece Rumluk ve Ermenilik tehditlerine karşı koymayla sınırlı oluşu, büyük devletlerle uzlaşmaya yatkın oluşları, mücadeleyi yerellikten ulusallığa yükseltmek konusundaki yetersizlikleri, vb. Ancak, kongrelerin direniş, ulusal birlik ve egemenlik arayışı içinde olmaları, bunların İstanbul'dan uzaklaşıp *kemalist önerlikle buluşmalarını* mümkün kılmıştır.

2) Böylece, kemalist önderlik yerel hareketlere (kongreler) ulusal bir eylem ve devlet programı götürürken, yerel hareketler de bu ulusal devlet tezine *maddî (kitlesel) zemin* sunmuşlar, onun *maddî bir güce* dönüşebilmesini mümkün kılmışlardır. Kongreler bir «siyasal iktidar» zemini yaratabildikleri içindir ki, ulusal devlet tezi başarı kazanabilmiştir.

3) Demokratik temsile ve hukukî usullere bağlılık gösteren yerel ve ulusal kongreler, ulusal harekete *meşrûluk* kazandırmışlardır. Osmanlı sisteminden köklü kopuşun, meşrûluk ve hatta yasallık düzeyinde büyük sorunlar doğurmadan başarılabilmesi bu sayede mümkün olmuştur. Aynı açıdan kongre hareketleri, kemalist önderliğin fiilî bir komite olmaktan kurtulup, temsilî karakter ve meşrûluk kazanmasını da sağlamıştır.

(67) «Fuat Paşa - Dualité olmaz, ya siz ya da biz diyorlar» (HTT, 120)
(68) Metinler : Nutuk I, s. 177-8, c. III, ves, 159 ve 160; HTK, 25 - 26,
(69) K. KARABEKİR, İstiklal Harbimiz, İstanbul 1969, s. 441 - 3.

4) Bu nitelikleriyle bütün kongre hareketleri, siyasal bunalımın çözümü konusunda İstanbul'un tutturduğu teslimiyetçi ve mutlakiyetçi yoldan tamamen farklı olarak, bunalımın *kitlesel direnme, katılma ve demokrasi* yoluyla aşılması seçeneğini temsil etmişler, böylece ilerki siyasal çözümün de *demokratik temsile ve ulusal (laik) egemenliğe dayalı bir siyasal iktidar ya da devlet* çerçevesinde olacağını haber vermişlerdir.

5) Esas olarak kemalist önderliğin katkısı olmadan oluşan ve tamamen tabandan gelen Erzurum Kongresiyle başlayan, en olgun ifadesini ise önderliğin katkısıyla Sivas'ta bulan ulusal nitelikli kongre hareketleri, ilerki *devletin kurucu unsurlarını* (ülke, nüfus ve egemenlik) da açıkça formüle etmişlerdir.

6) Kongrelerin iç yapısal özellikleri, ilerki devletin iç organlaşmasının da fideliği olmuştur. Kongreler ve cemiyetler; devlet dışında ve tamamen orijinal nitelikte bir siyasallaşma, kurumsallaşma ve yapılaşmayı beraberlerinde taşımışlar, nisbeten gelişmiş bir siyasal organizmanın gösterebileceği *işlevsel ve organsal farklılaşmaları* giderek artan bir netlikte ortaya sürmüşlerdir. Böylece ilerki yeni devlet, yalnız ideolojik ve kurucu unsurlarıyla değil, aynı zamanda *örgütsel cihazlanma* biçimiyle de bir *maket* halinde bu dönemde oluşmuştur. «Kurucu iktidar» başta olmak üzere, Osmanlı sistemindekilere oranla açıkça daha demokratik olan yeni ulusal yasama ve yürütme erkleri ve organları birer tomurcuk halinde «kongreler dönemi»nde belirmişlerdir.

7) Sonuç olarak : yeni «Türkiye Devleti»nin oluşumu konusunda ileri sürülen ve adeta Osmanlı Devletinin kuruluşuyla ilgili idealist teorileri hatırlatan[70] seçkinci, kadrocu «Tek Adam»cı, «mucizeci» tezlerin ve bunlarla görünüşte zıtlaşan ama özde ve sonuçta buluşan «tepeden inmecilik», «bürokratik devrimcilik», vb. şeklindeki çeşitli frekanslardan «sivil toplumcu» tepkilerin ya da bütün bunlardan farklı ve ayrı olarak «kitlesiz bir burjuva devrimi» (ve bir «burjuva *demokratik* devrim değil»/vurgu yazara

---

(70) Bu teoriler ve eleştirileri için bkz. H. BERKTAY, Cumhuriyet İdeolojisi ve Fuat Köprülü, Kaynak yay., İstanbul 1983.

ait) yolundaki görüşlerin[71] getirdiği tahlillerin tersine; ele aldığımız dönemde, tarihsel birikimlerin yoğunluğu (ulusal bir burjuvazinin sağladığı taban, bağımsızlık ve bağımsız devlet geleneği, yeni bir iktidar için örgütlenebilme yeteneği, yetişmiş önder kadrolar, vb.), antiemperyalist savaşın kitlesel seferberlik ve katılma olmaksızın gerçekleşebilme olanağının bulunmayışı, bu ortamın ürünü olarak beliren «savaş demokrasisi» ve «kongre iktidarları» gibi olgular ve etkenler, kurtuluş hareketinin *askeri olmaktan önce sivil ve siyasi olmasını sağlamış*, bu kitlesel, sivil ve demokratik yığınak, gerçek bir siyasal devrimi ifade eden TBMM yönetimine ve yeni «Türkiye Devleti»ne (1921 Anayasası md. 2) geçişi hazırlamış, daha sonraki (1922 - 4) ideolojik, politik ve kurumsal gelişmelerin de *ulusal* ve sınırlı da olsa *burjuva demokratik* bir yön almasında belirleyici olmuşlardır.

KAYNAKÇA

S. AKŞİN, *İstanbul Hükumetleri ve Milli Mücadele*, İstanbul 1976

F. R. ATAY, *Çankaya*, c. I, İstanbul 1960

«*Balıkesir ve Alaşehir Kongreleri ve Hacim Muhittin Çarıklı'nın Kuvayi Milliye Hatıraları*» (1919 - 1920), Ankara 1967

C. BAYAR, *Ben de Yazdım*, c. V, İstanbul 1965

H. BAYUR, *Atatürk*, c. I, Ankara 1963

T. BAYTOK, *İngiliz Kaynaklarından Türk Kurtuluş Savaşı*, Ankara 1970

F. BEVILACQUA, *Cinque rivoluzioni fra due guerra*, Roma 1967

T. BIYIKLIOĞLU, *Trakya'da Milli Mücadele*, c. I, Ankara 1955

E. ÇELİK, *Türkiye'nin Dış Politika Tarihi*, İstanbul 1965

(71) S. SAVRAN, «Türkiye'de burjuva devrimi», Onbirinci Tez Kitap Dizisi, sayı 1, 1985, özellikle s. 193 - 199. Kanımca Savran'ın en çok eleştirilebilecek yönleri; «kitle» olayını, çalışanların bağımsız eylemine indirgemesi, haklı olarak bir «siyasal devrim» saydığı 1919 - 23 döneminin asıl büyük iticisi olan kurtuluş savaşının rolünü, kitlesel ve sivil yönlerini ihmal etmesi, bir yandan dönemin getirdiği demokratik (kurumsal, ilkesel, vb) kazanımları kabul ederken, öbür yandan «kitlesiz devrim»in «demokratik» de olmadığını ileri sürmesidir.

J. DENY - R. MARCHAND, *Petit manuel de la Turquie nouvelle*, Paris 1933
C. DURSUNOĞLU, «*Atatürk'ün kişiliği*», Konferanslar, İstanbul 1964
«*Ekim Devrimi Sonrası Türkiye Tarihi*» (çev. A. Hasanoğlu), SSCB Bilimler Akademisi, İstanbul 1978
H. ERTÜRK, *İki Devrin Perde Arkası*, İstanbul 1964
P. GENTIZON, *Mustapha Kemal ou l'Orient en marche*, Paris 1929
M. GOLOĞLU, *Erzurum Kongresi*, Ankara 1968
M, GOLOĞLU, *Sivas Kongresi*, Ankara 1969
K. KARABEKİR, *İstiklâl Harbimiz*, İstanbul 1969
«*Heyet-i Temsiliye Kararları*», haz. B. S. Baykal, Ankara 1974 (HTK)
«*Heyet-i Temsiliye Tutanakları*», haz. U. İğdemir, Ankara 1975 (HTT)
D. Von MIKUSCH, *Ghazi Mustapha Kemal : la résurrection d'un peuple*, trad, A. Vaillant, 4 è édition, Paris 1931
Y. NADİ,*Kurtuluş Savaşı Anıları*, İstanbul 1978
«*Nutuk*», Gazi Mustafa Kemal, c. I ve III, İstanbul 1934
Z. ORAL, *Essai sur le passage de l'Empire ottoman à la République turque*, Thèse, Paris 1953
M. PERNOT, *La question turque*, Paris 1923
L. PIETROMARCHI, *Turchia vecchia e nuova*, Milano 1965
C. RENGLET, *Quarante millions de Turcs*, Bruxelles 1977
S. SAVRAN, «*Türkiye'de Burjuva Devrimi*», Onbirinci Tez Kitap Dizisi, 1, 1985
«*Sivas Kongresi Tutanakları*», haz. U. İğdemir, Ankara 1969 (SKT)
S. TANSEL, *Mondros'tan Mudanya'ya Kadar*, c. I, Ankara 1973
T. Z. TUNAYA, *Türkiye'de Siyasî Partiler*, İstanbul 1952
A. F. TÜRKGELDİ, *Görüp İşittiklerim*, Ankara 1951
O. ULAGAY, *Amerikan Basınında Türk Kurtuluş Savaşı*, İstanbul 1974
R. E. ÜNAYDIN, *İstiklâl Yolunda*, Ankara 1960

E. AHMET TONAK *

Kapitalist Devlet Karşısında İşçi Sınıfı ABD Örneği

* Bu makale kısmen daha önce yaptığım geniş bir çalışmadan kaynaklanmaktadır. Sözkonusu çalışma sırasında görüş ve eleştirilerinden çok yararlandığım Anwar Shaikh'e şükran borçluyum. Makalenin bir ön taslağını URPE'nin Aralık 1983'deki San Francisco toplantısında sunduğum sırada geçen tartışmalardan, özellikle Tom Weisskopf, Fred Moseley, Tom Michl, Steve Rose, ve Michael Perelman'ın eleştirilerinden de bir hayli yararlandım. Weisskopf ayrıca yayınlanmamış bir çalışmasını kullanmamı sağlayarak bazı varsayımları kontrol edebilmemi sağladı. Yazının türkçeleştirilmesi sırasındaki katkılarından dolayı Fatma Gök'e arkadaşlarım Sinan Akışık, Sungur Savran ve şekillerin çizimindeki titizliği için de Kathleen A. Schmiet'e teşekkür borçluyum.

Bu makalede sorduğumuz temel soru, devletin, bölüşüm sürecine ne şekillerde katılarak işçi sınıfının hayat standardını etkilediği ve bu katılımın artık - değer oranını ne yönde değiştirdiğidir.[1] Sorunun ilk yönü, devletin vergiler ve devlet harcamalarına ilişkin etkinliklerinin işçi sınıfı üzerindeki net etkisini ölçmeye yarayacak işlemsel bir kategori gerektirir. Bizim bu çalışmada önerdiğimiz kategori, işçilerin ödedikleri vergilerden devletten elde ettikleri gelir ve hizmetleri çıkartarak elde edilebilecek *net vergi* kategorisidir. 1952 - 80 dönemi için A.B.D.'nde işçilerin ödediği net vergiyi hesaplamak, bir bakıma, toplumsal ücretin, kapitalist kârlardan aktarılıyor olması yüzünden ser-

(1) Bununla bağlantılı bir diğer sorun, devletin üretim sürecinin kendisine doğrudan katılımıyla ilgilidir. Bu sorun kendi içinde ilginç olmakla ve farklı (özel ve kamu) sermaye birimleri arasındaki ilişkiler açısından siyasal bakımdan öğretici nitelik taşımakla birlikte, benim buradaki amaçlarım açısından ayrıca ele alınması gerekmemektedir. Devletin üretim alanındaki faaliyetleri burada ABD Milli Gelir Hesapları sistemindeki ilgili faaliyet dallarının birer bölümü olarak ele alınmıştır. Marksist bir açıdan bakıldığında, devlet girişimleri «... madenlerde, demiryollarında vb. üretken ücretli emek kullandığı ölçüde ... ve böylece üretket kapitalist olarak faaliyet gösterdiğinde...» özel kapitalist girişimlerle aynı tarzda ele alınabilir. (Marx 1981 : 177).

mayeye yük olduğu hipotezini de sorgulamak anlamına gelir. Bu hipotez kâr sıkışması (profit squeeze) tahlilinin de kullanageldiği bir görüş olduğundan bu çalışmanın kriz teorisi tartışmaları açısından da önem taşıdığı görüşündeyiz. Öte yandan, bir diğer popüler hipotez olan, toplumsal ücretin varlığının, işçilerin ücretli işlere bağımlılıklarını azaltıcı olduğu ve dolayısıyla sermaye için yeni tür bir disiplin sorunu yarattığı görüşü bu yazının kapsamı dışında bırakılmıştır.[2]

Sorunun ikinci yönü, işçilerin ödediği net verginin değişir sermayeden kaynaklanan kısmını tespit ettikten sonra, artık - değer oranını yeniden hesaplamayı gerektirir. Devletin bölüşüme ilişkin bütün etkinliklerinin artık-değer oranı üzerindeki etkisini çözümleyebilmek için net verginin *sadece* üretken emekçilerce ödenen kısmının bilinmesi şarttır. Bu gereksinim, *sadece* üretken emekçilerin harcadığı emek zamanın parasal karşılığının değişir sermayeye tekabül ettiği görüşünde oluşumuzdan kaynaklanmaktadır. Üretken işçilerin ödediği net vergi sıfırdan büyük olduğu sürece, değişir sermaye o miktarda azalacak, artık - değer ise aynı miktarda artacaktır. Dolayısıyla, devletin bölüşüm sürecindeki faaliyetlerinin sonucu olarak daha da yüksek artık - değer oranlarına varılacaktır. Başta belirttiğimiz temel sorunun bu iki safhası her ne kadar birbiriyle yakından ilgiliyse de, farklı tartışma alanlarında farklı boyutları ele almayı gerektirir. Çalışmanın bundan sonraki bölümlerinde, ilkin net vergi kategorisi teorik olarak formüle edilip, ardından A.B.D. bağlamında, bu kategori Milli Gelir verileri kullanılarak ölçülecektir.[3]

Aşağıdaki ilk bölümde, hem net vergi teorik olarak tartışılacak, hem de çalışmanın ampirik - kavramsal çerçe-

---

(2) Bowles ve Gintis (1982) gibi bazı yazarlara göre, bu, ABD'de İkinci Dünya Savaşı sonrası dönemde kapitalist bunalımı açıklayan en önemli etkenlerden biridir. Toplumsal ücret kavramının bütünsel bir eleştirisi Tonak (1984, Bölüm VI)'da bulunabilir.

(3) Kapitalist devletin iktisadi rolüne ilişkin olarak sadece bu sorunların önemli olduğunu ima etmek istemiyoruz. Örneğin, devlet politikasında ve/veya faaliyetlerinde bir değişikliğin muhtemel etkilerinin ne olacağı sorunu da önemlidir. Bu sorun aşağıda teorik yerine yerleştirilecektir.

* Gerek burada sözü edilen Ek I, gerekse Ek II yer sorunu dolayısıyla yayınlanamamaktadır. Sözkonusu ekleri elde etmek isteyenler yazarın kendisine başvurabilir : Simon's Rock of Bard College, Great Barrington, MA 01230, ABD.

vesi Milli Gelir Hesapları bağlamında ele alınacaktır. İkinci bölümde, kısaca A.B.D. vergi sisteminin yapısına değinilip işçilerin toplam vergiler içindeki payı tespit edilecektir. Üçüncü bölümde aynı şey harcamalar için yapılacak ve dördünrü bölümde de net verginin hesabı ve ilgili göstergeler ele alınacaktır. Beşinci bölümde net vergi ile artık-değer oranı arasındaki ilişki ampirik bulgularla birlikte özetlenecek, sonuç bölümünde ise yeni çalışma alanları için bazı öneriler yapılacaktır.

I. 1 VERGİ YÜKÜ VE NET VERGİ

Net vergi kategorisi ancak ücret tanımı ve ölçümü bağlamında ve geleneksel kamu maliyesinin diğer kategorileri ile ilişkileri içinde kavranabilir. Ücretlerin ölçümü için genellikle iki yaklaşım benimsenegelmiştir. İlk yaklaşım, *gömlemlenen hakiki ücret* kavramı (enflasyonun etkisinin giderilmiş olduğu «gerçek ücret» ile ilişkisi yoktur; aşağıdaki tartışma bu noktaya açıklık getirecektir) temelinde geliştirilmiştir. Yani, ağırlık çeşitli ampirik olarak gözlemlenebilir ücret göstergelerinin ölçümüne verilmiştir. Örneğin, hem geleneksel, hem sol iktisatçılarca kullanılagelen *harcanabilir gelir* bu yaklaşımın kategorilerinden biridir. Diğer yaklaşım ise gözlemlenen hakiki ücret ile hipotetik/alternatif senaryoların karşılaştırılması esasında geliştirilmiştir. Yani, burada gözlemlenen hakiki ücretin herhangi bir somut ölçüsü ile, bu göstergenin öngörülen alternatif koşullar altında alacağı tahmini bir değerin karşılaştırılması sözkonusudur. Birinci yaklaşımın ikinciye göre metodolojik açıdan *önceliğinin* vurgulanmasında yarar olduğunu sanıyoruz. Net ücretlerin emekçilerin vergi yükü ile zorunlu bağıntısı dolayısıyla, ücret kavramının her tanımına belirli bir tip vergi yükü eşlik edecektir. Biz *gözlemlenen hakiki ücret* kategorisine eşlik eden vergi yükünü *Birinci Tip Yük*, gözlemlenen hakiki ücretin alternatif koşullar altındaki *tahmini hakiki ücret* ile karşılaştırılması sonucunda ortaya çıkacak vergi yükünü ise *İkinci Tip Yük* olarak adlandırmayı uygun gördük.

Bu çalışmada sorulan sorular, ücret analizinin I. Tip Yük dediğimiz ilk aşaması üzerinde yoğunlaşmaktadır. Bu aşama hem teorik bir çerçeveyi, hem de vergi ve harcamaların net etkisini dikkate alan uygun bir ücret ölçüsü-

nü gerektirir. Bu tür bir ücret ölçüsü olarak, *hakiki ücret*, ve bu hakiki ücretin ampirik göstergesi olarak da *gözlemlenen hakiki ücret* kategorilerini benimsedik. Haliyle bu çerçeve içinde, parasal ücretle, hakiki ücret arasındaki fark da I. Tip Yük'ü oluşturacaktır. İşte bu aşama ve I. Tip Yük çalışmanın kapsamını belirlemektedir. Ana soru, devletin bölüşüm sürecine doğrudan katıldığı durumlarda gözlemlenen hakiki ücretin ne olduğudur. Bu soruyu çözümlerken, devletin vergilendirme ve harcamalarının ücretler üzerindeki gerçek net etkisinin ölçüsü/göstergesi olarak da *net vergi* kategorisini kullanmaktayız. Bu bağlamda, gözlemlenen hakiki ücret de, aslında net verginin brüt maaş/ücretten çıkartılması ile elde edilen miktara eşit olmaktadır.

I. Tip Yük'e ilişkin sorunların, çeşitli alternatif bölüşüm senaryolarının etkisini değerlendirebilmek için gerekli çerçeveyi oluşturmaları açısından da II. Tip Yük'ten önce ele alınmaları zorunludur. Somutlamak gerekirse, örneğin, sosyal sigorta vergisindeki bir artışın ücretler üzerindeki olası etkisi ancak gözlemlenen hakiki ücrete ilişkin tatminkar bir ölçüm yapıldıktan sonra tartışılabilir. Kaldı ki, II. Tip Yük'e ilişkin sorular çok önemli olmakla beraber, gözlemlenen hakiki ücreti ampirik olarak belirlemenin yanısıra gelişkin ve karmaşık fiyat oluşumu, büyüme, talep v.s. modellerine ihtiyaç gösterir. Nihayet, bu modellerin yetkinlik, yeterlilik ve içsel tutarlılıklarının yanısıra, dile getirdikleri alternatif koşulların da kapitalist gerçekliğe tekabül etmesi ihmal edilmemesi gereken bir husustur.

Çok ilginçtir ki, neo-klasik kamu maliyesi teorisi, tamamiyle II. Tip Yük'e ilişkin sorunları konu edinegelmiştir. Genellikle, varolan vergi ve harcamalardan etkilenen, bir tür hakiki ücret seçilir; ve bu ücret, içinde devletin yeralmadığı olası, alternatif bir senaryonun (yani işçilerin vergi ödemediği, ve devletten hiçbir şey elde etmedikleri hayali bir dünyanın) ortaya çıkardığı ücret ile karşılaştırılır. Bu tür bir yaklaşım, neo-klasik iktisadın genel ideolojik karakterinden bağımsız değildir. Her zaman başlangıç noktası, devlete ne yer ne de gerek olan gerçek dışı bir yapıdır : «tam rekabetçi» kapitalizm. Ve de devamlı bu «ideal» yapı gerçek kapitalizm ile karşılaştırılır. Durum böyle olunca gerçek kapitalizmin ve devletin bölüşüme ilişkin

faaliyetlerinin bu cennetvari idealden bir sapma olarak görülmesinde anlaşılmayacak bir yan yoktur.

Apaçıktır ki Marksist teori II. Tip Yük'ü bu tarzda ele alamaz. Öncelikle, «tam rekabet» kavramı Marksist yaklaşıma bütünüyle yabancıdır. Ayrıca, Marksist çerçeve içinde devlet, sermaye birikiminin vazgeçilmez bir boyutu olduğundan, «devlet»siz senaryoların gerçekçi durumlarmışçasına ele alınması olanaksızdır. Dolayısıyla, devletin işçilerden topladığı vergilerin ve işçilerin yararlandığı devlet hizmetlerinin ve ödemelerinin ücretler üzerindeki etkisini çözümlerken, sözünü ettiğimiz iki aşamayı karıştırmamaya titizlikle çalıştık.

Demek ki ikinci aşama, ABD kapitalizminin gerçek koşullarında ortaya çıkan gözlemlenen hakiki ücreti, bu ücretin gerçekçi koşullar altında alabileceği olası değerleriyle karşılaştırma anlamına gelmektedir; farklı vergi ve hizmet düzeylerinin yaratabileceği alternatif ücret değerleriyle, birinci aşamada elde edilmiş gözlemlenen hakiki ücretin karşılaştırılması yani. Yineleyelim, alternatif senaryo yaklaşımı kapitalist gerçeklik ile ters düşmemek ve varsayımlarında gerçekçi olmak zorundadır. Bu anlamda, «devletin olmadığı» bir senaryonun, dayandığı varsayımın gerçekdışılığı nedeniyle, olası durumlardan biri olarak kabul edilemeyeceği açıktır. Her ne kadar, çeşitli II. Tip Yük hesaplamalarının etkisini tartışmak bu çalışmanın sınırlarını aşıyorsa da, her iki aşamanın ve bunlara ilişkin yük türlerinin mahiyetini aşağıdaki basit sayısal örnekle pekiştirmek kavramsal berraklığımızı arttıracaktır.

Bir emekçinin, brüt haftalık ücreti ile yan ödemeler ve sosyal yardımlar toplamının 100 dolar olduğunu varsayalım. Haftada 40 dolar vergi ödeniyorsa, bu miktar 100 dolardan çıkartıldığında emekçinin haftalık harcanabilir geliri elde edilecektir. Ancak, harcanabilir gelir kategorisi, gözlemlenen hakiki ücretin tatminkar bir ölçüsü değildir. Çünki, bu kategori emekçinin devletten elde ettiği hizmet ve gelirleri dikkate almamaktadır. Dolayısıyla, toplam brüt ücret ve yan ödemelerden sadece ödenen vergileri çıkartmakla yetinilmemeli, devletten elde edilen hizmet ve gelirler de bu elde edilen harcanabilir gelir miktarına katılmalıdır. Bir başka deyişle, gözlemlenen hakiki ücrete, brüt

ücret ve yan ödemeler toplamından (100 dolar) vergilerin (40 dolar) çıkartılması, ardından devletten elde edilen gelir ve hizmetlerin (bu miktarın da 30 dolar olduğunu varsayalım) eklenmesiyle varılacaktır; bu da bizim örneğimizde 90 dolardır. Şimdi ikinci aşamaya geldiğimizde, sosyal sigorta vergisinde bir artışın vuku bulduğunu varsayalım ve bu durumun ortaya çıkartabileceği sonucu tartışmaya çalışalım. Eldeki modelin bir an için, sözkonusu vergi değişikliğinin yol açabileceği dolaylı etkilenimleri de (diğer vergilerdeki, devlet harcamalarındaki, kâr haddindeki, emek talebindeki değişimleri v. s.) dikkate alabilecek mükemmellikte kurulduğunu kabul edelim. Sosyal sigorta vergisindeki bu artışla ortaya çıkan yeni koşullarda, eldeki yetkin modelle hesaplanan gerçek ücretin de 83 dolar olduğunu varsayalım. İşte, *ancak bu aşamadan sonra* bu 83 dolarlık *muhtemel hakiki ücret*, önceki 90 dolarlık *gözlemlenen hakiki ücret* ile karşılaştırılarak, sosyal sigorta vergisindeki olası bir artışın, gerçek ücret üzerindeki *potansiyel etkisi* çözümlenebilir.

Daha önce de belirttiğimiz gibi bu çalışma, yalnızca I. Tip Yük ile, yani devletin bölüşüm sürecine katılımıyla yeniden belirlenen gözlemlenen hakiki ücretin hesaplanışıyla ilgilenmektedir. Önemini yadsımadığımız II. Tip Yük'ün, hayli karmaşık makro modelleri gerektirmesinin yanısıra, *alternatif koşullar altında oluşacak ücretin ölçümü* ile ilgilenmesi bakımından da, metodolojik açıdan, I. Tip Yük'ün ölçümünden sonra ele alınması gerektiğini savunuyoruz. Bu çalışmanın çerçevesi dışında kalan II. Tip Yük hesabı projesinin bildiğimiz Keynesgil ve/veya neo-klasik modellerin benimsenmesinin ötesinde, yetkin Marksist makro-modellerin kurulmasını gerektirdiğini de vurgulamak isteriz.

I. 2 MİLLİ GELİR HESAPLARI VE NET VERGİ

Emekçi ve emekçi olmayan kesimler için net vergi kategorisinin kavramsal türetimi 1964 verilerine dayanan Şekil I'den görülebileceği üzere altı aşamalıdır.

I. Aşama : Bu ilk aşamada birinci kategori, net milli hasıla, brüt emekçi geliri ve brüt emekçi olmayan geliri olmak üzere ikiye ayrılmıştır.

Net Milli Hasıla
I. Brüt Emekçi Geliri (BEG)

— Ücret ve Maaşlar (sosyal sigortaya ödenen kişisel primler dahil).
— Sosyal Sigortaya İşverenin Ödediği Primler
— Emekçilerin Ücret ve Maaş dışı Gelirleri

II. Brüt Emekçi Olmayan Geliri (BEOG)

— Mal Sahiplerinin Geliri
— Şirket Kârları
— Kira
— Net Faiz
— Dolaylı Ticari Vergiler
— Ticari Transferler, İşletme Subvansiyonları

Görüldüğü üzere BEG, ücret, maaş, işverenin sosyal sigortaya ödediği primler ve emekçilerin diğer gelirlerini ihtiva etmektedir. Buna karşılık BEOG, mal sahiplerinin geliri, şirket kârları, kira, net faiz, dolaylı ticari vergiler ve ticari transferlerle, subvansiyonlardan oluşmaktadır. NIPA (ABD Milli Gelir Hesaplarını içeren yayın), dolaylı ticari vergileri ele alış biçimi nedeniyle, BEOG'ni olduğundan fazla, dolayısıyla BEG'ni olduğundan az hesap etmektedir. Bu kategorideki vergiler, yalnızca gider ve tüketim vergilerini değil, yaklaşık olarak % 50'sini ev sahiplerinin (yani çoğunlukla ücretlilerin) ödediği emlak vergisini de içerir. Emlak vergilerinin dolaylı ticari vergiler kategorisi içinde değerlendirilmesi, evlerin NIPA bağlamında «ticari işletmeler» olarak kabul edilişinden kaynaklanmaktadır. Bir diğer deyişle, NIPA, ev sahiplerini kendi binalarını kendilerine kiraya veren kapitalist işletmeciler olarak ele aldığından ev sahiplerinin ödediği emlak vergilerini bu kategori içinde değerlendirmektedir.

II. Aşama : Bu aşamada vergilerin emekçi ve emekçi olmayanlara dağılımı yapılmaktadır. Vergilerin bölüştürülmesi Ek I'de* ayrıntılı olarak gösterilen bazı ara varsayımları ve hesapları gerektirir. Sözkonusu varsayımlara bir sonraki bölümde de kısaca değinilecektir.

III. Aşama : I. Aşama'daki brüt gelir, II. Aşama'daki vergi hesaplamalarıyla düzeltildikten sonra, bu aşamada vergi sonrası gelir aşağıdaki basit işlemle elde edilir :

Brüt Emekçi Geliri (BEG)
— *eksi* Emekçilerin Ödediği Vergi (EV)
— *eşittir* Vergi Sonrası Emekçi Geliri (VSEG)

Brüt Emekçi Olmayan Geliri (BEOG)
— *eksi* Emekçi Olmayanların Ödediği Vergi (EOV)
— *eşittir* Vergi Sonrası Emekçi Olmayan Geliri (VSEOG)

IV. Aşama : Bu aşamada devlet harcamaları emekçi ve emekçi olmayanlar arasında bölüştürülmekte, her harcama kategorisinin neleri içerdiğine ilişkin bazı varsayımlara ve ara hesaplara dayanılarak her kesimin payları elde edilmektedir. Bu işlemler de III. Bölüm'de kısaca özetlenip, Ek II'de ayrıntılar verilmiştir. «Emekçi Olmayan» kavramının, devlet harcamalarının bölüşümü ve «Emekçi Olmayanlarca Ödenen Net Vergi» çerçevesinde, yalnızca kapitalistlerin vergu yükünün payını, ya da devletin kapitalist sınıfa transferini değil, devletin, toplumsal yeniden üretimin maliyeti için emdiği vergi gelirlerini de içerdiğini vurgulamamız gerekir. Dolayısıyla, emekçi olmayanlar tarafından ödenen net vergi aynı zamanda «bütçe açığını» ya da «fazlasını» da içermiş olmaktadır. Bir başka deyişle, bu çalışmada, devletin bölüşüm faaliyetlerinin sermayeye ilişkin fayda ya da zararını ayırt etmeye, hesaplamaya girişilmemiştir. Sözkonusu ayırımın devletin bölüşüm faaliyetlerinin sermaye birikimi üzerindeki etkilerini anlayabilmek açısından çok önemli olduğunu yadsıyacak değiliz. Şüphesiz, emekçi olmayanlarca ödenen net verginin, devlet ve kapitalistler arasında ayrıştırılması, devletin sermaye sınıfına ilişkin olarak bölüşüm sürecindeki rolünü açık seçik kavrayabilmemize yardımcı olacaktır.

V. Aşama : II. ve IV. Aşama'ların bulgularına (ödenen vergi ve elde edilen hizmet/gelir) dayanarak, bu aşamada emekçiler ve emekçi olmayanlar için net vergi kategorisini somutlamak mümkündür. Net vergi, belirtmiş olduğumuz gibi, devletten elde edilen hizmet/gelir miktarının ödenen vergilerden çıkarılması ile elde edilmektedir.

VI. Aşama : Bu aşamada da net vergilerin miktarına ve eksi ya da artı oluşuna bağlı olarak vergiler ve devlet harcamaları sonrası gelire, yani emekçiler için gözlemlenen hakiki ücrete varılmaktadır. Bu «düzeltilmiş» gelir kategorisi, özellikle bu çalışmadaki amacımız açısından, devletin bölüşüm faaliyetlerinin emek üzerindeki etkisini kavramamızı sağlamaktadır.

II. 1 VERGİ SİSTEMİNİN YAPISI

Genellikle, vergi sisteminin yapısı, «hükumetler tarafından benimsenen vergi tipleri ve bileşimi» anlamına gelmekte ve bu açıdan da kamu maliyesi uzmanlarınca «vergilendirmenin çeşitli tür ve metodlarının göreli önemini» gösteren önemli bir bilgi olarak kabul edilmektedir (Hyman 1983 : 371). ABD vergi sisteminin yapısına yüzeysel bir bakış bile, devlet tarafından izlenen vergilendirme politikalarının ne denli sermaye yanlısı olduğunu görmeye yeter. Örneğin, kurumlar vergisinin toplam vergi hasılatı içindeki payı 1952'den 1980'e, % 22'den yaklaşık % 10'a düşerken, sosyal sigorta vergilerinin payı % 10'dan % 24'e yükselmiştir. Joseph Pechman, *Federal Vergi Politikası*'nda, sermaye tüketim tahsisatı, hızlandırılmış amortisman ve yatırım vergi kredileri gibi bir dizi uygulama ile açıkça şirketlerin kayırıldığını belirtmektedir. Öte yandan toplam vergi gelirleri içinde, azalan kurumlar vergisi ve sürekli artan ücret/maaş geliri vergisi paylarının, azalan kâr-ücret haddinden etkilendiği düşünülebilir. Oysa, bu oran 1952'de 0.216'dan, 1975'de 0.152'ye düşer, yani % 30'luk bir azalma (Shaikh 1980 a : 66) gösterirken, kurumlar vergisinin toplam vergi gelirleri içindeki payı 1952 - 1980 döneminde % 55'lik bir düşüş göstermiştir. ABD vergi sisteminin yapısı, 1952 - 1980 dönemi için Tablo I'de özetlenmiştir. Değişik düzeylerdeki yönetimler açısından, federal devlet, vergilendirmede hem kişisel, hem de şirket gelirlerine, eyalet hükümetleri ve yerel yönetimler ise kişisel tüketim, emlak ve kişisel mülklere ilişkin vergi kalemlerine ağırlık vermektedirler.

II. 2 VERGİ YÜKÜNÜ HESAPLAMA METODU

Toplam vergiler içinde emekçilerin ve emekçi olmayanların paylarını belirlemek için önce her bir verginin ne kadarının emekçilerce ödendiği sorusuna cevap vermek gerekiyor.[4]

Kişisel gelir vergilerini bölüştürürken, ister federal, ister eyalet ve yerel düzeylerde olsun, emekçilerin paylarını belirleyebilmek için bazı ön tahminler yapmak gerekı-

(4) «Vergiler devlet aygıtının iktisadi temelidir, başka hiçbir şey değil... Gelir vergisi farklı toplumsal sınıfların farklı gelir kaynaklarını, dolayısıyla da kapitalist toplumu öngerektirir» (Marx 1977a : 566).

yor. *Emek Payı* diye adlandırdığımız toplam emekçi gelirinin toplam kişisel gelire oranı, emekçilerin ödediği gelir vergisini tesbit etmek için temel alınmıştır. Bu hesaplama sırasında kullanılan kişisel gelir kategorisi, atfedilmiş geliri içermeyişi bakımından «düzeltilmiş kişisel gelir» olarak addedilebilir. Emek payının 1952 - 1980 dönemi için hesaplanışı ve aldığı değerler Tablo II'de verilmiştir. Çalırma boyunca, emek payı, tahmini bir gösterge olarak özellikle çeşitli vergilerin paylaştırılmasında sık sık kullanılmıştır. Bu yoğun kullanım dolayısıyla, emek payının gerçekte olduğundan fazla ya da az hesaplanışı, işçiler tarafından ödenen toplam verginin gerçekci biçimde saptanışını zedeleyebilir. Bu nedenle, hesapladığımız emek payı değerlerini iki ayrı çalışmanın benzer kategorileri ile karşılaştırdık. Tom Weisskopf'un verilerine dayanarak yaptığımız karşılaştırma aşağıda, Kahn'inkilere dayanarak yaptığımız ise Ek I'de verilmiştir.[5-6] 1950 - 1980 dönemi için, bizim hesapladığımız emek payı değerleriyle (Tablo III, sütun 4), Weisskopf'un Vergi Dairesi (IRS) verilerini, federal düzeyi ve yalnızca kişisel gelir vergisini temel alarak hesapladığı serilerden düzenlediğimiz değerleri (Tablo III, sütun 3) karşılaştırdığımızda, ilk beş yıl dışında, bizim hesapladığımız emek payı değerlerinin bir hayli küçük olduğu göze çarpmaktadır. Dolayısıyla IRS yerine, NIPA'ya dayanarak hesap ettiğimiz emek payı değerlerinin dolayısıyla da emekçilerin ödediği vergilerin, abartılmış olma ihtimali yoktur (Kahn'ın hesaplamaları ile yaptığımız karşılaştırma da bu görüşümüzü pekiştirmektedir).

Bir başka sorun da, bir kısım ücret ve maaşlıların şirket yöneticisi oluşlarından dolayı, bütün ücret ve maaşlıların işçi sınıfının üyeleriymişlercesine ele alınmalarına ilişkindir. Emek payını hesaplarken ücret ve maaş ödemeleri ile, bu ödemeler dışında kalan işçi gelirlerini (yani

---

(5) Tom Weisskopf elindeki verileri araştırmamda kullanmama izin verme nezaketini gösterdi. Ayrıca yazışmamızdan da yararlandım. Weisskopf'un emekçilerin ödediği federal gelir vergilerini hesaplama yöntemine ilişkin açıklama doğrudan doğruya kendisinin 13 Şubat 1984 tarihli mektubundan alınmıştır. Federal gelir vergileri üzerinde yoğunlaşan öteki çalışma Kahn'ındır. Weisskopf'un hesaplamalarında olduğu gibi bu ikinci durumda da, benim elde ettiğim rakamlar, 1956 sonrası dönemde emeğin federal gelir vergileri içindeki payını daha küçük göstermektedir.

(6) Ana veri kaynağı IRS'nin yıllık **Gelir İstatistikleri** yayınıdır.

işverenin özel emeklilik primleri, sosyal yardım ödemeleri ve yönetici ücretlerini) içeren toplam gelir kategorisini kullandık. Buna dayanarak emek payını, örneğin 1980 için % 71 olarak hesapladık. Bu değerin, işçi olmayan diğer ücretli ve maaşlıların ödemelerini de içermesi bakımından, işçi sınıfının gerçek vergi payını abartmaya yol açıp açmadığını da kontrol etmek gerekir. Bu kontrolu, bizim hesapladığımız emek payını belli gelir gruplarının ödediği vergi yüzdeleri ile karşılaştırarak yapmayı denedik. Örneğin, 1980 yılı vergilenebilir kazançlar bağlamında, yıllık brüt geliri 49999 dolara kadar olanların toplam federal gelir vergisine katkısı % 68.9 iken, geliri 50000 dolardan daha fazla olanların katkısı % 31.1'dir (U.S. Bureau of Census 1982 : 257). Önceden de belirttiğimiz gibi, benimsediğimiz hesaplama yöntemi ile işçi sınıfının gelir vergisi içindeki payını % 71 olarak hesap etmiştik. Şimdi geliri 50000 dolardan az olanlar için bulduğumuz vergi payı ise kabaca % 69'dur. Fakat, bu % 69'luk değer aslında hanehalkı geliri temelinde hesaplanmıştır. Öte yandan, kimi işçi ailelerinin, hanehalkı geliri 50000 dolardan fazla olanlar grubu içine girmiş olmaları oldukça mümkündür. Bu nedenle, % 71'lik emek payı değerini yeterli bulmakta ve işçi sınıfının ödediği vergi payında herhangi bir abartmaya yol açmayacağını varsaymakta sakınca olmadığını düşünmekteyiz.

Eyalet ve yerel düzeydeki *diğer vergilere*, federal, eyalet ve yerel düzeylerdeki *vergi dışı* ve *motorlu araç ruhsatlarına* ilişkin, işçiler tarafından ödenen vergi payının belirlenmesinde aynı emek payı oranını kullandık.

İçerikleri ve genellikle işçi olmayanlarca ödeniyor oluşları bakımından *şirket kârları vergisi* ve *veraset* ve *kıymetli eşya vergisi* tümüyle işçi vergileri dışında tutuldu.

Diğer yandan, sosyal sigorta vergileri, işçilerce veya işverenlerce ödenmiş olduklarına bakılmaksızın, ücret fonundan kaynaklandığından, tümüyle işçilerin ödediği vergiler içinde değerlendirildi. Yeri gelmişken değinmemiz gereken bir konu da, sosyal sigorta vergilerinin tamamen işçilere atfedilip atfedilemeyeceği ve hakiki ücret kavramıyla ilgili. Buradaki sorun aslında ücret kavramının belirsiz tanımından kaynaklanmaktadır. Sermayedarlar açı-

sından, ücretler daima toplam emek maliyetine eşittir; işçiler açısından ise ücret işçinin harcanabilir gelirine (nominal hakiki ücret) tekabül eder. Fakat, gelir bölüşümüne devlet müdahale ettiği sürece emeğin toplam mali yeti, hiçbir zaman harcanabilir gelire eşit olmaz. Bu yazı bağlamında, emekgücünün değeri (maliyeti) kavramı, hakiki ücreti etkileyen çeşitli müdahaleleri ve işlemleri de yansıtıyor olması bakımından, ücret kavramından daha uygundur. Harcanabilir geliri elde edebilmek için, işçilerin ödediği vergileri ve işçilerin sosyal sigorta primlerini (vergilerini) NIPA'nın «ücret ve maaşlar» kaleminden çıkartmak gerekir. Emekgücünün maliyeti kavramının herhangi bir karışıklığa yol açmaması gerekiyor; çünki, NIPA diliyle «çalışan geliri», ücret ve maaşları ve yan ödemeleri tazminatları (yani ücret/maaş dışı işçi gelirlerini) ve işverenin sosyal sigortaya katkısını içerdiğinden, zaten kabaca değişir sermayeye tekabül etmektedir. Öte yandan unutmamak gerekir ki, bu kategori değişir sermayenin sadece yaklaşık bir değeridir. Çünki, hem üretken olmayan emekçilerin ücret ve maaşlarını, hem de işçi olup olmadıkları tartışmalı şirket yöneticilerinin gelirlerini içermektedir. Sosyal sigorta vergilerinin paylaştırılmasına ilişkin bir başka konuya da açıklık getirmekte yarar var. Sosyal sigorta vergisini, kim vergi dairesine yatırırsa yatırsın, bu vergi, emeğin maliyetinin (çalışan gelirinin) bir parçasıdır ve bundan dolayı işçiler tarafından ödenen vergiler, ya da daha doğrusu toplam ücret ödemelerinden kaynaklanan vergiler olarak ele alınmalıdır. Bir başka deyişle, sosyal sigorta vergilerini sermayedarlar ve işçiler arasında bölüştürmek tümüyle eldeki istatistiksel kategorilerin esiri, formel bir bakış açısının sonucudur. Bu tür bir yaklaşım olsa olsa yalnızca belirli muhasebe amaçları açısından haklı gösterilebilir; yoksa yukarda belirtmeye çalıştığımız marksist emek maliyeti kavramına dayandırılarak gerekçelendirilmesi imkansızdır. Muhasebe eğilimli bölüşüm anlayışının (yani işverenin ödediği sosyal sigorta primlerinin toplam ücret ödemelerinden değil de işverenin «kendi» fonundan devlete aktarıldığı görüşünün aldatıcı yanını vurgulamak için, Mandel'in işsizlik tazminatının ele alınış biçimi üzerine geliştirdiği görüşten bir alıntı yapalım :

«İşsizlik tazminatının, hiçbir şekilde, bir meta olan emekgücü'nün 'fiyatı,' ya da 'değe-

ri'ne tekabül etmesinin düşünülemeyeceği, çünki işsizin tanım gereği emekgücünü satmadığı iddia edilmiştir. Ancak bu görüş, bir bakıma 'sosyalleşmiş ücret' kategorisinin mekanistik yorumuna dayanır. Eğer bir işçi, ücretinin % 10'unu 'aktif yetişkin yaşamı'nın, işsiz kalacağını tahmin ettiği dönemine güvence olarak bir kumbaraya, ya da bir banka hesabına koysa, kimse o miktar paranın, bu nedenle ücretin bir parçası olmaktan çıktığını iddia edemez. Bu örnekle, Ulusal İşsizlik Sigortası Kurumu ya da Ulusal Sosyal Sigorta Kurumu olarak adlandırılan bir kumbarayı, veya banka hesabını, bütün işçilerin ortaklaşa kullanmaları arasında temelde hiçbir farklılık olmadığı gibi, bu paranın işçilerin ceplerinden geçmeden, sermayedarların hesaplarından doğrudan bu kurumlara transferi arasında da bir fark yoktur. Yeri gelmişken belirteyim, bu analiz kabul edildiğinde, sözkonusu fonların tümüyle sendikalar tarafından yönetilmesini talep etmek de meşrulaşmaktadır (ne işverenin, ne de devletin, işçilerin kendi paralarını nasıl harcayacaklarına ilişkin söyleyecek bir lafı olamaz!) (Mandel 1981 : 50).

*Mülk vergisi*ne gelince; ev sahiplerince ödenen mülk vergisi NIPA yayınlarında ayrı bir kalem olarak mevcuttur. İşçi gelirinin toplam kişisel gelir içindeki payı (emek payı) işçilerce ödenen mülk vergisinin belirlenmesinde de kullanıldı. Bu tür bir paylaştırmanın geçerliliğini kontrol edebilmek için su yolu izledik : ilkin, 1980 yılında, yıllık brüt geliri 50000 dolar ve daha fazla olanların, vergilenebilir gelirlerinden toplam federal gelir vergisine % 31.1 oranında katkıda bulunduklarını (U.S. Bureau of the Census 1982 : 257) ve bu gelir dilimindeki hanehalkı sayısının yalnızca % 7.3'unu oluşturduklarını kaydedelim (U.S. Bureau of the Census 1982 : 429). Çiftlik evi dışındaki konutların dolaylı ticaret vergisi ve emlak vergisi yükümlülüklerinin (yani emlak vergilerinin çoğunluğunun) emekçi ve emekçi olmayan sınıflar arasındaki paylaşımını, emek payına dayanarak hesapladığımızda, bu tür vergilerin % 29'unun

(1980'de emek payı % 71 olduğu için) toplam hanehalkının yaklaşık % 7'since ödendiği de kabul edilmiş oluyor. Yani, bir anlamda emek paylarının kullanılması, ev sahipliğinin ve ev kalitesinin emekçi ve emekçi olmayan sınıflar arasındaki *eşitsiz dağılımını* da dikkate almakta ve muhtemelen herhangi bir abartmaya yol açmamaktadır.

Bir vergi türü olmamasına karşın, eyalet ve yerel hükümetlerin ticari faaliyetlerinin bir parçası olarak giderler hanesine işlenen, ve 1952 - 1980 döneminde hep eksi değerler alan *devlet piyango ve bahisleri*, niteliğinden dolayı, tümüyle işçilerin ödediği bir vergi türü imişçesine değerlendirilmiştir. Çünkü bu kalem, aslında bir tür devlet geliridir ve çokluk kaynağı piyango ve müşterek bahis oynayan emekçilerin geliridir.

Tablo IV her vergi kategorisinde, 1952, 1960, 1970 ve 1980 yılları için işçi ve işçi olmayanlarca ödenen hesaplanmış vergi miktarlarını, Tablo V ise, 1952 - 1980 dönemi boyunca ödenmiş toplam vergileri ve emekçi ve emekçi olmayanların paylarını göstermektedir.

III. 1 DEVLET HARCAMALARI : BÜYÜMESİ VE YAPISI [7].

Bu çalışmanın ana amacı, ampirik olarak emekçilerin devletten elde ettiği hizmet ve gelirle birlikte, bu sınıfın ödediği vergilerin seyrini de incelemek olduğundan, kamu sektörünün ABD ekonomik yapısı içindeki göreli önemini ayrıntılı olarak ele almak gerekmiyor.[8] Yine de, toplam devlet harcamalarının Gayri Safi Milli Hasıla içindeki payının değişimi, refah devletinin gelişip gelişmediğinin bir göstergesi olarak yaygın kabul gördüğünden,[9] eldeki veri-

---

(7) Ondokuzuncu yüzyılın son çeyreğinde kamu maliyesi üzerinde kapsamlı çalışmalar kaleme almış olan bir akademik Alman iktisatçısı, Adolph Wagner, kapitalist toplumlar geliştikçe «toplumsal ilerleme yönünde artan siyasal basınç» dolayısıyla devlet harcamalarının yükseleceğini öngörmüştü. (Musgrave ve Musgrave 1980 : 142). Daha sonraki yıllarda, özellikle de «Keynes devrimi» adı verilen gelişmenin ertesinde, devlet harcamalarının yükselişi, kapitalist ekonominin yeterli bir talep doğuramaması ve kendini büyüyen bir ölçekte yeniden üretememesi temelinde haklı gösterilmeye çalışıldı.

(8) Bu göreli önemin ölçülebilmesi için geliştirilen değişik göstergeler için bkz. Musgrave ve Musgrave (1980 : 140 - 141). Bu göstergeler, toplam harcamaların sırasıyla GSMH'ye, Ulusal Gelir'e ve kişisel gelire oranlarıdır.

(9) Bkz. Musgrave ve Musgrave 1980 : 141.

leri bu biçimde de sunmakta yarar gördük. Bu şekilde, ABD'nde refah devletinin varlığını iddia eden görüşlerin ampirik dayanaklarından biri açığa çıkmış ve bizim bulgularımızla karşılaştırma imkanı da yaratılmış olacaktır.

Tablo VI, hem ABD'ndeki 1952 - 1980 dönemi toplam devlet harcamalarını, hem de toplam harcamaların Gayri Safi Milli Hasılaya oranını vermektedir.[10] Bu tablodan çıkartılabilecek genel sonuç, 1952'den bu yana devlet sektörü payının büyümekte olduğu, ancak 1970'den bu yana bu paydaki büyümenin nispeten yavaşlayarak GSMH'nin üçte biri civarında seyrettiğidir.[11]

Genellikle, devlet sektörünün GSMH içindeki payının artışında en fazla etkin olan gider kalemlerini belirlemek için, toplam devlet harcamalarını faaliyet türlerine göre ayrıştırmak benimsenmektedir. Örneğin, Hyman, devlet harcamalarını ABD için şu dört ana kategoriye ayırmaktadır :

1. Satın alınan mal ve hizmetler
2. Kişilere transfer ödemeleri
3. Eyalet ve yerel hükümetlere bağış biçimindeki yardımlar
4. Ödenen net faiz (Hyman 1983 : 21).[12]

---

(10) Bu oranın refah devletinin varlığı ve boyutları konusunda bir sonuca varabilmek için yeterli bir gösterge olup olmadığı sorunu bir kenara bırakılsa bile, geriye teknik sorunlar kalmaktadır. Örneğin, Musgrave ve Musgrave toplam harcamaların transfer ödemelerini kapsamasına karşılık, GSMH'nın sadece mal ve hizmet alımları için yapılan harcamaları içerdiğine işaret etmektedir (Musgrave ve Musgrave 1980 : 140). Ayrıca enflasyondan doğan bir başka sorun da vardır. Bütün fiyatlar aynı hızla artmadığına göre, bu oran özellikle devlet harcamaları bakımından teknik açıdan uygun bir gösterge olarak kabul edilemez. Enflasyona göre düzeltilmiş oran ise sadece hiçbir engel tanımaksızın yükselen kamu harcamaları imgesini yıkmaz, aynı zamanda «ekonominin gerçek kaynakları üzerinde kamu kesiminin değişen talebinin daha iyi bir ölçüsünü verir bize...» (Musgrave ve Musgrave 1980 : 149).

(11) Devlet harcamalarındaki bu muazzam gelişmeye rağmen, karşılaştırmalı bir açıdan bakıldığında ABD öteki ileri kapitalist ülkelere göre hâlâ çok geridedir. Örneğin, «Belçika, İngiltere, Kanada, Fransa, İtalya ve Batı Almanya GSMH'nın % 40'dan fazlasını devlet harcamalarına ayırmaktadır. Hollanda ve İsveç'te ise bu oran % 50'yi aşmıştır.» (Hyman 1983 : 19 - 20).

(12) Hyman, aynı yerde «Bu yukarıdaki kategorilere girmeyen federal devlet harcamaları için bir kalıntı olarak (bir) beşinci kategori eklendiğini» de belirtir.

Musgrave ve Musgrave «Satın Almalar ve Transfer Ödemeleri» şeklinde yukardakine benzer ikili bir ayırım benimsemekle birlikte (Musgrave ve Musgrave 1980 : 145), devlet harcamaları için ayrıca «Askeri Harcamalar ve Sivil Harcamalar» şeklinde ikinci bir başka sınıflama daha kullanıyorlar. Bu sınıflamanın gerekçesi olarak da, «harcamalardaki büyümenin askeri giderlerle açıklanıp açıklanamayacağını, ya da büyümenin sivil harcamalar için de geçerli olup olmadığını» belirleyebilmek ihtiyacı kaydediliyor (Musgrave ve Musgrave 1980 : 144).[13]

Devlet harcamalarının bir üçüncü tür tasnifi de fonksiyonel sınıflandırma olarak bilinmektedir. Bu tasnif, emekçilerin ve emekçi olmayanların devletten edindikleri hizmet ve gelirlerin bu kesimler arasında paylaştırılması çabamıza yukardaki tasnif tiplerinden daha uygundur. Dolayısıyla bu yazıda NIPA tarafından kullanılan fonksiyonel sınıflandırma benimsenmiştir.[14] Seçilmiş bazı yıllar için devlet harcamalarındaki değişim, fonksiyonlar temelinde Tablo VII'de sunulmuştur.

III. 2 DEVLET HARCAMALARINI PAYLAŞTIRMA METODU

Federal, eyalet ve yerel hükümetler düzeyinde yapılan toplam devlet harcamalarına ilişkin olarak, öncelikle dikkat edilmesi gereken husus, bu harcama kalemleri ile emekçilerin gelirleri ve tüketimleri arasındaki ilişkinin belirlenmesidir. Diğer bir deyişle, devlet harcamalarının 21 kategorisinin hepsi emekçilerin gelirine ya da tüketimine katkıda bulunup bulunmadıkları açısından değerlendirilerek, emekçi ve emekçi olmayan kesimler arasında paylaştırılmalıdır. En genelde, devletin toplam harcama faaliyetlerinin, toplumsal yeniden üretimin koşullarını «kazasız belasız»

---

(13) Musgrave ve Musgrave'in usyürütmesi kendi içinde makul olmakla birlikte, bu özel çerçeve içinde tarih seçimleri akla yakın değildir. Savaş yılları harcamaları, «tarih seçimimiz savaş dönemi yükselişlerini dışlamak amacıyla yapılmıştır» (Musgrave ve Musgrave 1980 : 145) gerekçesiyle bir kenara bırakılmıştır. Kendileri bile, bir dipnotunda, bu seçimin rastgeleliğini kabullenmektedirler. Üstelik, bir başka zayıf nokta da savunma harcamalarının tanımıyla ilgilidir : tanımı kapsamlı tutmak için bu harcamalara askeri yardım ve savaş görmüşlere yapılan her tür harcama dahil edildiği halde, malulgazilere ve asker emeklilerine yapılan ödemeler hariç tutulmuştur.

(14) Bu, «İşleve Göre Devlet Harcamaları» olarak anılmakta ve NIPA 1929-76 arasında T. 3.14'e, daha sonraki Survey of Current Business'in Temmuz sayılarında ise T. 3.15'e tekabül etmektedir.

sürdürmeye yönelik olduğunu kabul edebiliriz. Bu genel değerlendirme, iki farklı tür harcama etkinliğinden söz edebilmemize imkan tanır : birinci grup, devletin işçi sınıfının yeniden üretimine dolaysız katkılar sayılabilecek faaliyetlerden, ikinci grup ise, sermaye sınıfının ve sermaye birikiminin diğer gerekli koşullarının yeniden üretimine ilişkin devlet harcamalarından oluşmaktadır. Yine bu yazının dar amaçları açısından, çeşitli devlet harcamalarından sadece işçi gelir ve tüketimini etkileyenlerin tespiti önem taşımaktadır. Aslında, işçi gelir ve tüketimini doğrudan etkilemeyen devlet harcamalarını kapitalist toplum için bir çeşit *faux frais* olarak da düşünebiliriz. Marx'ın aşağıdaki alıntıda para metaın üretiminin rolü üzerine söyledikleri bizim ikinci grup devlet harcamalarına yaklaşım biçimimiz için de tamamen geçerlidir :

> «Dolaşım araçları olan altın ve gümüşün yıllık üretiminde harcanan toplumsal üretim araçları ve toplam emekgücü, kapitalist üretim biçimi veya daha genelde meta dolaşımına dayanan bir üretim biçimi için ağır bir *faux frais* kalemi oluşturur. Bu üretime tekabül eden toplam üretim ve tüketim araçları (yani gerçek servet) tutarı böylelikle toplumsal kullanımdan alıkonmuştur. Üretim ölçeği ve büyüme düzeyi aynı kalmak koşuluyla, bu pahalı dolaşım araçlarının maliyeti azaltıldığı ölçüde toplumsal emeğin üretken güçleri de o denli artar (Marx 1981 : 420).

Soruna bu perspektiften yaklaşıp, *faux frais* ölçütünü kullanarak, aşağıdaki kaydedeceğimiz bazı harcama kalemlerini tümüyle işçi gelir ve tüketimi dışında sınıflandırdık. Bu kalemler, Merkezi İdare, Yasama ve Hukuki Faaliyetler, Uluslararası İlişkiler, Uzay Faaliyetleri, Milli Savunma, Sivil Savunma, Savaş Görmüşlere Yardım, Tarım Kredileri, Net Faiz ve Diğer - Sınıflandırılamayan Faaliyetlere ilişkin harcamalardır.

*Merkezi İdare, Yasama ve Hukuki Faaliyetler*in kapsam dışında tutuluşu merkezi idare, vergi toplama, mali yönetim, yasama ve hukuki faaliyetlere ilişkin giderlerin, ne işçi geliri ne de işçi tüketimi olarak düşünülemeyeceğineden kaynaklanmaktadır. Toplumun üst yapısal kurumlarının idamesine dönük tipik devlet harcamalarıdır bunlar.

Uluslararası İlişkiler de kapsam dışında tutulmuştur, çünki bu tür harcamalar da dünya ölçeğinde, mülkiyet ve ulusal devlet haklarının korunmasına, ve bu temelde düşünülebilecek bir dizi uluslararası potansiyel ve/veya reel problemi çözmeye yöneliktir.

Uzay, Milli Savunma ve Sivil Savunma kalemlerinden ilk ikisi uluslararası ilişkilere benzer faaliyet alanlarında, hem ülke içinde, hem de uluslararası düzeyde askeri harcamalara tekabül eder. Polis, itfaiye ve hapishane kurumlarına ilişkin harcamaları içeren diğer kalem ise, yine son tahlilde özel mülkiyetin ve kapitalist toplumsal kuralların korunmasına dönüktür ve dolayısıyla herhangi bir kullanım değeri üretim faaliyeti, ya da işçilere gelir transferi olarak yorumlanmalarına imkân yoktur (Shaikh 1980 : 36).

Savaş Görmüşlere Yardım da, «savaşın yıkım ve zararlarının bugünkü maliyeti»nden (Shaikh 1980 : 36) başka bir şey olmayan sağlık ve sigorta giderlerini içerdiğinden, işçi sınıfının gelir veya tüketimine katkı olarak düşünülmesi olanaksızdır.

Tarım Kredileri, fiyat stabilizasyonu ve gelir dağılımı politikalarına, altyapı hizmetlerine ve son tahlilde kapitalist tarım işletmelerine dönük çeşitli biçimlerdeki subvansiyonlara ilişkin harcamaları içermektedir. Dolayısıyla da, işçi gelir ve tüketimine katkısı olduğu düşünülemez.

Net Faiz ve Diğer - Sınıflandırılamayanlar kalemleri de işçi gelir ve tüketimi dışında bırakılmıştır. Çünki net faiz biçimindeki ödemeler ve diğer benzer harcamalar genellikle en üst gelir kesimlerine yöneliktir (Shaikh 1980 : 36).

Kalan 12 kategoriden, *Eğitim, Sağlık ve Hastahaneler, Kültür ve Dinlenme Faaliyetleri, Enerji,* *Doğal Kaynaklar* ve *Posta Hizmetlerine* ilişkin harcamalar da, genelde toplumsal tüketim olarak ele alınabileceği için hem işçi, hem

(15) «Sözlük anlamıyla 'sahte masraflar'; ama **faux frais** ondokuzuncu yüzyıl başı Fransız iktisatçılarınca (örneğin Garnier ve Say tarafından) üretim sırasında doğrudan doğruya üstlenilmeyen harcamaları ifade etmek için kullanılan teknik bir terimdir. 'Faux frais de production' (üretimin sahte masrafları) kavramı, Adam Smith'in üretken emek/üretken - olmayan emek ayırımından kaynaklanmıştır» (Marx 1977 : 446 - 47'de editörün dipnotu). Marx'ın kendisi, 'faux frais de production' kavramının Smith tarafından kullanımını **Theories of Surplus Value**'nun Birinci Bölümünde ele alır.

de işçi olmayan kesimler arasında paylaştırılmıştır. İşçilerin bu gider kalemleri içindeki payları, emek payı oranının doğrudan kullanımıyla hesaplanmıştır (Shaikh 1980 : 37).

Gelir Desteği, Sosyal Sigorta ve Yardım harcamalarının, paylaştırılmasında çeşitli alt kategoriler ayrı ayrı ele alınmıştır. Bu meyanda, örneğin, önceleri «kamu yardımı» diye bilinen «yardım ve sosyal servisler» kalemini, *çalışan* işçi gelir ve tüketimine bir katkı olarak görmeyişimizi şöyle gerekçelendirebiliriz :

> «(Bu harcamalar) ne çalışan işçilerin ve ailelerinin gelirine bir ek, ne de geçici işsizlik dönemini yumuşatmak üzere işçinin geçmiş gelirinin ödenmesi ertelenmiş bir bölümüdür. (Ayrıca bu harcamalar) çalışamayan kişilere ve ailelerine yapılan bir ödeme (niteliğinde olup), ödenen miktar işçilerin geçmiş katkılarına bağlı değildir» (Shaikh 1980 : 36 - 37).

Savaş Görmüşlere Yardım gibi, «Askeri Emeklilik ve Askeri Maluliyet» de, savaşın yıkım ve zararının bugünkü maliyet biçimlerinden biri olarak yorumlanmıştır. Kaldı ki bu harcamalar, geçmiş milli savunma giderlerinin ertelenmiş bölümü olarak da düşünülebilir. Sözkonusu gerekçelerle bu kalem de, işçi gelir ve tüketimi kapsamı dışında bırakılmıştır. Geriye kalan alt kategoriler, «İşsizlik Sigortası» ve «Sosyal Sigorta Emeklilik» ödemelerini kapsamaktadır. Bu kalemler tümüyle işçi geliri olarak ele alınmıştır. Çünki bunlar, son tahlilde «geçmiş işçi gelirlerinden yapılan cebri tasarrufların, işçilere geri aktarılması»ndan başka bir şey değildir (Shaikh 1980 : 37). Dolayısıyla da finansmanları açısından kapitalist devlete bir yük olarak addedilmemeleri gerekir.

Konut ve Mahalle Hizmetleri kalemi tümüyle işçilerin tüketimine katkı olarak değerlendirilmiştir, çünki, bu harcamalardan çoğunlukla işçiler yararlanmaktadır. Fakat, federal, eyalet ve yerel düzeylerdeki «Çevre Koruma Teşkilatı» ve «Su, Kanalizasyon ve Hıfzıssıha» faaliyetlerine ilişkin harcamaların varlığı, şüphesiz kısmen de olsa işçilerin devlet giderlerinden aldıkları payın abartılması, ve net verginin ise olduğundan az hesaplanması sonucunu yaratacaktır.

Ulaştırma harcamaları içinde emek kesiminin payını tespit etmek için «özel otomobillerin toplam benzin tüketimi içindeki payı» ile «emek payı» çarpılarak elde edilen gösterge kullanıldı.[16]

İktisadi Kalkınma, Tanzim ve Hizmetler harcaması, genellikle küçük ticari işletmelere ve idari faaliyetlere yönelik olduğundan işçi gelir ve tüketimine katkı olarak değerlendirilmedi.

İşçi Eğitimi ve Hizmetler ise tamamiyle işçiler tarafından yararlanılan bir harcama türü ve tüketimlerinin bir parçası olduğundan tümüyle bu sınıfa yönelik olduğu varsayıldı.

Ticari Faaliyetler kalemi, harcamalar hanesinde kaydedilmiş olmasına rağmen, devlet harcaması olarak ele alınmadı. Zaten 1952 - 1980 dönemi boyunca sürekli eksi değerler alan bu kategorinin bir alt kalemi olan «Devlet Piyango ve Bahisleri» daha önce de belirttiğimiz gibi işçilere atfedilebilecek bir tür vergi kalemi olarak yorumlanmıştır. Ticari Faaliyetler'in geri kalan kısmı, yani «Alkollü İçkiler Satış Dükkanları» ve «Otopark» v.s. türünden diğer ticari faaliyetler son tahlilde devlet şirketlerince yürütüldüğünden, bunların net gelirlerini toplam artık değerin bir parçası olarak değerlendirdik.

Tablo VIII, 1952, 1960, 1970 ve 1980 yıllarında emekçilerin her bir devlet harcaması kaleminden aldıkları payı, Tablo IX ise, 1952 - 1980 dönemi için, toplam devlet harcamalarını ve emekçilerin bu harcamalar içindeki payını göstermektedir. Ayrıntılı hesaplama yöntemi Ek II'de verilmiştir.

IV. 1 NET VERGİ

Vergiler ve devlet harcamaları içindeki emek kesimi payının nasıl belirleneceğini tartıştığımıza göre, şimdi, net verginin ampirik tesbitine girişebiliriz. Yinelemekte yarar olabilir, bu çalışma kapsamında, net vergi, *ödenen vergilerden, devlet harcamalarından edinilen yararın çıkartılması* anlamında, *sadece* emek kesimine uygulanmaktadır.

(16) «Binek otomobilleri benzin tüketimi»ni bir ölçüt olarak kullanma önerisi Musgrave ve diğerlerince yapılmıştır. Bkz. Musgrave, Case ve Leonard 1974 : 261.

Net vergi kategorisinin 1952 - 1980 dönemi boyunca seyri, Tablo IX'dan izlenebilir.

Görüldüğü üzere, emekçilerin ödediği net vergi 1975 ve 1976 yılları dışında bütün dönem boyunca artı değerler almaktadır. Bir başka deyişle, emekçilerin *iş bulup, vergi ödeyen* kesimi, devletten, ödediği vergiler tutarından daha az hizmet ve gelir elde etmektedir. Şunu da belirtmemiz gerekir ki, emekçiler için artı net verginin varlığı, emek kesiminden diğer kesimlere net gelir transferi anlamına da gelmektedir. «Diğer Kesimler», sermaye sınıfı, işsizler kesimi ve devletin kendisini içermekte, dolayısıyla, emekçi kesimden diğer kesimlere net gelir transferi, zorunlu olarak kapitalist sınıfın ödediği net verginin eksi olduğu sonucunu yaratmamaktadır. Önemli olan, emekçilerin ödediği pozitif net verginin bizatihi devletin vergilendirme ve harcama faaliyetlerinin net sonucu olduğunun kavranmasıdır.

Eldeki bu ampirik kanıta bir başka biçimde de bakarak «refah devleti»nin performansı ve hatta bizatihi varlığı konusunda kimi görüşlere varmak mümkündür. Örneğin, çalışan emekçilerin ödediği vergiler tutarının, devletten yararlandıkları hizmet ve edindikleri gelir tutarına bölünmesiyle elde edilecek *transfer oranı*, sözkonusu yararlanışın ne kadarının doğrudan emekçilerden toplanan vergilerle finanse edildiğini gösterir. Yani, % 100'den büyük oranlar, emekçilerin ödediği vergilerin, devletten elde ettiklerinden fazla olduğunu ortaya koyar.

Bu transfer oranının değişimi de Tablo X ve Şekil II'de verilmiştir. Emekçilerin ödediği net verginin seyrinde gözlemlenen olgu, transfer oranının, 1975 ve 1976 yılları dışında aldığı % 100'den büyük değerlerle daha bariz bir biçimde ortaya çıkmıştır.

Çalışan emekçilerle, işsizler de dahil bütün emekçilerin elde ettikleri devlet harcamalarının karşılaştırılması ve transfer oranının bu kesimin de hesaplamaya katılmasıyla ne şekilde değiştiğini görebilmek için Sosyal Yardımı İçeren Transfer Oranı hesaplanmıştır. Bu yeni oranı hesaplarken izlenen yöntem şudur : ilkin, «yardım ve sosyal servis» harcamaları (Tablo X, Sütun 4) çalışan emekçilerin elde ettikleri «hizmet ve gelirler»e (Tablo X, Sütun 2) ek-

lenerek «sosyal yardım içeren hizmet ve gelirler» (Tablo X, Sütun 5) elde edilmiştir. Ardından, «çalışan emekçilerin ödediği vergi» (Tablo X, Sütun 2), «sosyal yardımı içeren hizmet ve gelirler»e (Tablo X, Sütun 6) bölünerek yeni orana varılmıştır. Tablo X ve Şekil II'den de gözlemleneceği üzere, haliyle, ikinci oran 1952 - 1980 dönemi boyunca, öncekinden daha düşük değerler almakta, fakat ABD refah devletinin, işçi sınıfının geçim koşullarını düzeltme çabasında radikal bir değişiklik göze çarpmamaktadır. Yeni, Sosyal Yardımı İçeren Düzeltilmiş Transfer Oranı bağlamında, emekçilerin önceki 1975 ve 1976 yıllarına ek olarak, 1971, 1974, 1977 ve 1978 yıllarında da, devlet vergilendirme ve harcama faaliyetleri yoluyla net gelir sağladıkları sonucu çıkmaktadır. Bu nispeten iyimser durum, özellikle net transferin miktarının önemsenmeyecek düzeylerde oluşu hatırlanırsa, olsa olsa refah devletinin *etkin varlığından çok*, toplumsal değişimin refah devletini etkinleştirme *doğrultusunda* geliştiği (1980'e, yani, Reagan dönemine kadar tabii !) anlamına gelir.

V. 1 DEVLET VE ARTIK DEĞER ORANI

Emekçilerin ödediği net vergi kategorisi, bir bakıma devletin, işçi sınıfı karşısında, *değerin yeniden bölüştürüldüğü düzeydeki* rolünün nicel göstergesi olarak yorumlanabilir.

Bu nicel göstergenin şu ya da bu değeri alması ise, son tahlilde, toplumun artık değer üretme kapasitesi ve işçi sınıfının iktisadi ve siyasi savaşımının etkinliği tarafından belirlenir.

Öte yandan, devletin *üretim düzeyindeki*, iş gününün gerekli ve artık zaman olarak bölünmesi olgusuna yeniden bölüşüm faaliyetleri yoluyla, dolaylı etkisini görebilmek için, üretken emekçilerin toplam net vergi içindeki paylarını tespit etmek gerekir. Bir başka deyişle, net verginin bir parçası, üretken emekçilere yapılan toplam ücret ödemelerinden kaynaklandığı sürece, yeni, efektif ve azalmış bir değişir sermaye miktarına, ve dolayısıyla artmış bir artık değere ve «devlet - sonrası» düzeltilmiş bir artık değer oranına varmamız doğaldır. 1952'den beri ABD'nde olan da budur : devletin yeniden bölüşüm faaliyetlerini dikkate alarak düzeltilmiş artık değer oranı, 1975 ve 1976 yılları

dışında devlet faaliyetinden bağımsız artık değer oranından daha büyük değerler almakta ve dönem boyunca artış göstermektedir.[17]

Tablo XI'de *üretken işçilerin* ödediği net verginin miktarı verilmiştir. Bu miktarın hesabı sırasında, değişir sermayenin toplam ücret içindeki payı esas alınmıştır. Sözkonusu payı ifade eden oran, toplam net vergi ile çarpılarak üretken emekçilerin ödediği net vergi hesaplanmıştır. Bu miktar değişir sermayeden çıkartılıp, artık değere eklenmiş ve 1952 - 1980 dönemi için düzeltilmiş artık değer oranı elde edilmiştir (Tablo XII).

Düzeltilmiş artık değer oranı, devletin yeniden bölüşüm faaliyetlerinin üretken emekçilerin geçim koşulları üzerindeki doğrudan etkisinin nicel göstergesi olarak yorumlanabilir. Bu göstergenin hesaplanışı sırasında haliyle, somuta, yani *devletli kapitalist gerçekliğe* daha yakın, ona uyarlı, değişir sermaye ve artık değer kategorileri hesaplanmıştır. Bu şekilde elde edilen artık değer oranına düzeltilmiş, bir bakıma «daha gerçekçi» oluşu yüzünden, efektif, düzeltilmemiş önceki orana ise nominal artık değer oranları denilebilir. Sözkonusu oranlar karşılaştırıldığında, nominal oran 1952, 1960, 1970 ve 1980 yılları için 1.83, 1.95, 2.17, ve 2.35 değerlerini alırken, aynı yıllar için efektif artık değer oranı 2.14, 2.16, 2.31 ve 2.45 değerlerini almıştır (Şekil III).

VI. 1 SONUÇ

Kapitalizmin kendiliğinden işleyişi sonucu ortaya çıkan gelir bölüşümünü, kısmen de olsa adilleştirmek kamu maliyesinde işlenegelen konuların başında gelir. Vergilendirmeye ilişkin çalışmaların çoğunluğu, genellikle vergi yükünün belirlenmesine ilişkin sorular temelinde, devletin vergi yükünü farklı gelir gruplarına dağıtarak, gelir bölüşümü-

(17) Üretken emekçilerin ücretlerinin (değişken sermayenin) toplam ücret ödemeleri içindeki payı, Employment and Training Report of the President temel alınarak ve tarım kesimiyle hizmetlerin altkesimleri için ayarlamalar yapmak amacıyla değişik NIPA tablolarına başvurularak hesaplanmıştır. Artık değerin büyüklüğü, toplam katma değerden bir kalıntı olarak elde edilmiştir. Yer sınırı dolayısıyla, artık değer oranının hesaplanmasının yöntemini ayrıntılı biçimde açıklayamıyoruz. Bu açıklama yayınlanmamış doktora tezimizde bir Ek olarak mevcuttur (bkz. Tonak 1984).

nü ne ölçüde belirlediği sorunu çerçevesinde yürütülmektedir. Özellikle «refah devleti»nin gelişmiş kapitalist ülkelerde önem kazanması ile birlikte devlet harcamalarını konu edinen çalışmaların da sayısı artmıştır. Hatta, sol kesimlerde de, refah devletinin olumlu etkisini değerlendirebilmek amacıyla, toplumsallaşmış tüketim ve işsizlik/emeklilik v.s. ödemelerine ilişkin veriler temelinde, toplumsal ücretin seyrini tespite çalışan incelemelere ilgi artmaya başlamıştır. Fakat, bu yaklaşım, kuramsal çerçevesinin elverişsizliği nedeniyle ve işçilerin ödediği vergileri dikkate almadığından, gerçekten sözkonusu devlet harcamalarının «toplumsal ücret»in varlığına yol açıp açmayacağı sorusuna doyurucu cevap verememektedir. Yukardaki kavramsal tartışmamıza ve ampirik bulgularımıza dayanarak, emekçilerin ödediği net vergi artı olduğu sürece toplumsal ücretin varlığından söz edilemeyeceğini belirtmekte yarar görüyoruz.

Çalışmamız, devletin, kapitalist ekonomideki rolünü çözümleme girişiminde bir ilk adım olarak nitelenmelidir. Yazıda, devletin işçi sınıfına ilişkin bölüşümü etkileyen vergilendirme ve harcama faaliyetlerini değerlendirebilmek için, gerekli gördüğümüz bir kuramsal çerçeve önerisi yapılmış ve ABD örneğinde bu çerçeve somutlanmıştır. Çalışmanın doğal devamı devlet ve kapitalist sınıf arasındaki bölüşüm ilişkisini ele almak olacaktır. Sözkonusu ilişkinin çözümlenişi, sadece devletin iktisadi rolünü değil aynı zamanda bu yazıda geliştirdiğimiz tahlil ile iktisadi kriz teorileri arasındaki bağlantıyı da daha net bir biçimde kavramamıza yol açacaktır.

Devletin üretimdeki rolünü çözümleme çabası, bir «garip meta» niteliğindeki emek gücünün yeniden üretimine ilişkin devlet etkinliklerini de titizlikle ele almalıdır. Ayrıca, bu yazıda önerilen çerçevenin işçiler ve sendikalar için bir hayli önem taşıdığı görüşündeyiz. Örneğin, işçi sınıfının devletten elde ettiği hizmet ve gelirin ödenen vergiden az oluşu, emeğin vergilendirilmesine ilişkin iktisat politikaları tartışmaları açısından hayati önemde olgusal bir bilgidir. Bu meyanda, «devlet yardım»ı ile kendini yeniden üretebilen işçi ailelerine yapılan ödemelerin, aslında, çalışan işçilerin ödediği vergilerden finanse edildiği, yani işçi sınıfının bir kesiminden diğerine gelir aktarımından başka bir şey olmadığının anlaşılması, «refah devleti»nin ideolo-

jik kisvesini kaldırmamızı da kolaylaştıracaktır. Bu düzeydeki mistifikasyonun kırılmasının, bir dizi başka siyasi ve iktisadi sonuçları olacağı da açıktır.

Sonuç olarak, devletin *iktisadi* rolüne ilişkin en azından üç yeni çalışma alanını belirtebiliriz. İlkin, devletin hem kapitalist sınıfa ilişkin bölüşüm etkinliklerinin hem de kendini yeniden üretebilmek için katma değerden aldığı payın çözümlenişi ele alınmalıdır, Böylelikle, hem devlet borçları meselesi, hem de borçların artışının, sermaye birikimini ve gelecekteki kârlılığı ne şekilde etkilediği doyurucu bir biçimde değerlendirilebilecektir. İkinci olarak, artık değer oranının düzeltilmesinde kendini dışarı vurduğu şekliyle devletin üretim sürecindeki dolaylı rolünü incelemenin yanısıra, devlet kapitalist işletmeleri ve çeşitli fiyat destekleme ve sübvansiyon politikaları yoluyla doğrudan etkisi de ele alınmalıdır. Tabiatıyla bu alandaki çalışmaları sürdürebilmek, devletin bölüşüm alanındaki rolünün çözümlenişinin tamamlanmasını gerektirir ve o alandaki bulgularla doğrudan beslenecektir. Ve de, devletin iktisadi rolüne ilişkin analizleri, genel kapitalist kriz teorileri içine yedirerek, «devletçe yönetilen» kapitalizmleri ve krizlerini daha doyurucu bir biçimde açıklayacak teorik/ampirik çerçevelere varmak, acilliğini koruyan teorik - politik bir alan olarak, günümüzde her zamankinden daha fazla *dayatmaktadır.*

KAYNAKCA

1) Bowles, Sam and Gintis, Herbert. 1982. The Crisis of Liberal Democratic Capitalism : the Case of the United States. *Politics and Society*. 11 (1).

2) BEA (Bureau of Economic Analysis). 1981. *The National Income and Product Accounts of the United States, 1929 - 1976; Statistical Tables (NIPA)*. Washington, DC.

3) Hyman, David N. 1983. *Public Finance : A Contemporary Application of Theory to Policy*. Chicago : The Dryden Press.

4) Kahn, Harry C. 1968. *Employee Compensation Under the Income Tax.* New York : National Bureau of Economic Research.

5) Lewin, Cynthia M. 1979. *Functional Classification of Fe-*

deral and State and local Governments Expenditures. Washington, DC : Unpublished Memorandum.
6) Marx, Karl. (1963). *Theories of Surplus - Value*, Part I. Moscow : Progress Publishers.
7) ———. (1977). *Capital*, Vol I. New York : Random House, Inc.
8) ———. (1977a). Critique of the Gotha Programme. *Karl Marx : Selected Writings*. (ed.). D. McLellan. London : Oxford University Press içinde.
9) ———. (1981). *Capital*, Vol. II. New York : Random House, Inc.
10) Musgrave, R.A., Case, K.E. and Leonard, H. 1974. The Distribution of Fiscal Burdens and Benefits. *Public Finance Quarterly*. 2, (July).
11) Musgrave, R.A. and Musgrave, P.B. 1980. *Public Finance in Theory and Practice*. New York : McGraw - Hill Book Company .
12) Pechman, Joseph. 1966. ***Federal Tax Policy***. Washington : Brookings Institution.
13) Sazama, Jerry. tarihsiz. The Tax System and the Tax Revolt. *Crisis in the Public Sector*. Economics Education Project of the URPE. New York : Monthly Review Press içinde.
14) Shaikh, Anwar. 1980. Marxian Categories and National Income Accounts. Basılmamış Makale.
15) ———. 1980a. Towards a Critique of Keynesian Theory on the Role of the State. Basılmamış Makale.
16) Shaikh, Anwar and Tonak, E. Ahmet. On Social Wage.
17) Smith, Dan Throop 1982. Taxation, an Overview. *Encyclopedia of Economics*. (ed.) D. Greenwald. New York : McGraw - Hill Book Company içinde.
18) Tonak, E. Ahmet. 1984. *A Conceptualization of State Revenues and Expenditures : U.S. : 1952 - 1980*. Basılmamış doktora tezi. Department of Economics, New School for Social Research.

Şekil I. NET MİLLİ HASILA ve ÜRÜN – VERGİLER, HARCAMALAR ve NET GELİR[a]

NMH
I. Aşama

VERGİLER
II. Aşama

VERGİ SONRASI GELİR (VSG)
III. Aşama

DEVLETTEN edinilen FAYDA ve GELİR (DFG)
IV. Aşama

NET VERGİ
eksi
artı
V. Aşama

DFG SONRASI GELİR (DFGSG)
VI. Aşama

BRUT EMEKÇİ OLMAYAN GELİRİ (BEOG)

DOLAYLI TİCARİ VERGİLER, İŞLETME SÜBVANSİYON LARI 63.07
NET FAİZ 18.29
KİRA 17.10
ŞİRKET KÂRLARI 69.17
MAL SAHİPLERİ GELİRİ 52.46

EMEKÇİ OLMAYANLARIN ÖDEDİĞİ VERGİ (EOV) 99.50

VERGİ SONRASI EMEKÇİ OLMAYAN GELİRİ (VSEOG) 120.59

EMEKÇİ OLMAYANLARA AİT DFG (EODFG) 113.75

-14.25
$-11.79 + \left(\frac{\text{AÇIK}}{\text{ARTIK}} - 2.46\right)$

(EODFGSG) 234.34

BRUT EMEKÇİ GELİRİ (BEG)

İŞVERENİN SOSYAL SİGORTAYA KATKISI 16.10
ÜCRET DIŞI GELİR 15.73
ÜCRET VE MAAŞLAR 336.13

EMEKÇİLERİN ÖDEDİĞİ VERGİ (EV) 74.52

VERGİ SONRASI EMEKÇİ GELİRİ (VSEG) 293.44

EMEKÇİLERE AİT DFG (EDFG) 62.73

11.79

(EDFGSG) 356.17

(BEOG/BEG) = 0.6

(EOV/EV) = 1.34

(VSEOG/VSEG) = 0.41

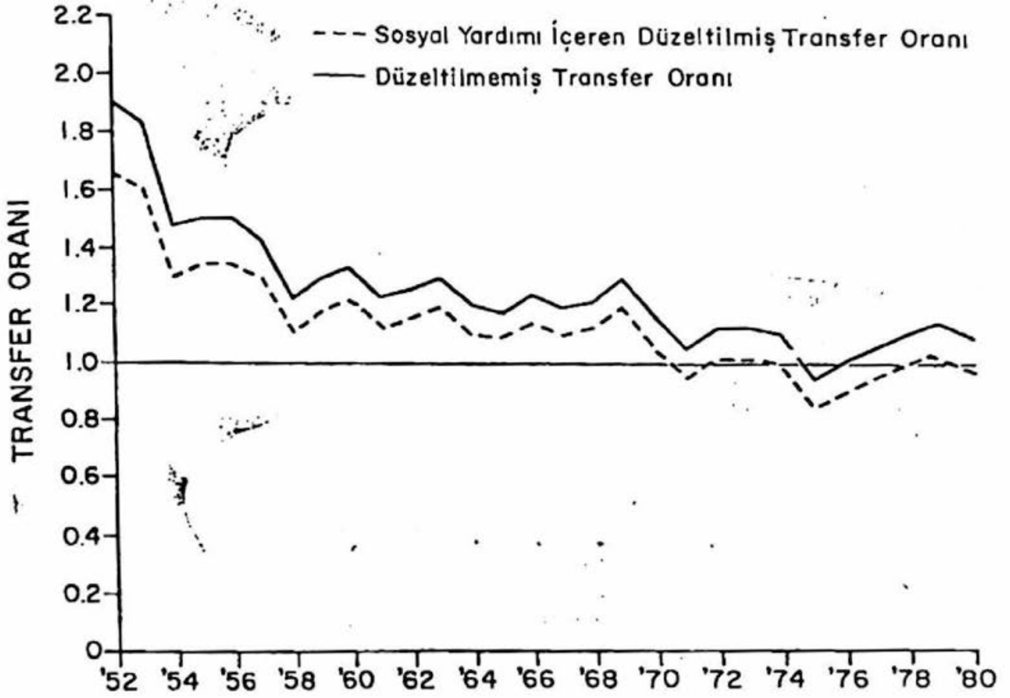
(EODFG/EDFG) = 1.81

(EODFGSG/EDFGSG) = 0.66

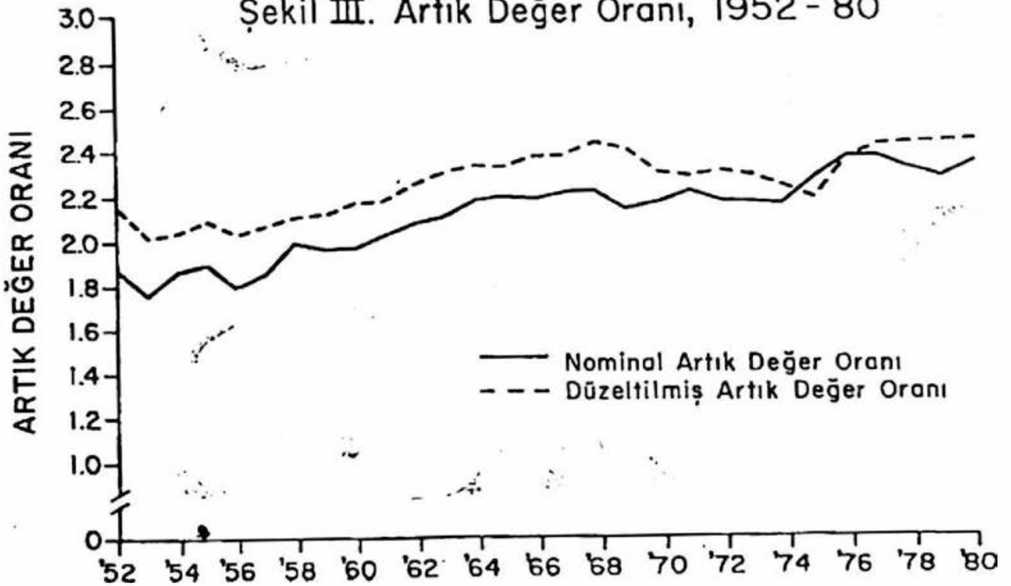
a – 1964 verileri baz alınarak düzenlenmiştir

Şekil II.

Düzeltilmiş ve Düzeltilmemiş Transfer Oranları, 1952 - '80

Şekil III. Artık Değer Oranı, 1952 - '80

TABLO 1: ABD Vergi Yapısı--Seçilmiş Yıllar

	1952				1960			
	FEDERAL		YEREL ve EYALET		FEDERAL		YEREY ve EYALET	
	Milyar dolar	Toplam içindeki payı (%)	Milyar dolar	Toplam içindeki payı (%)	Milyar dolar	Toplam içindeki payı (%)	Milyar dolar	Toplam içindeki payı (%)
Gelir Vergisi	30.141	33.4	1.002	1.1	41.844	29.9	2.536	1.8
Sosyal Sigorta Vergisi	7.417	8.2	1.553	1.7	17.621	12.6	3.437	2.5
Şirket Kârları Vergisi	18.573	20.6	0.826	0.9	21.447	15.4	1.249	0.9
Gayrımenkul ve Bağış Vergileri	0.837	0.9	0.218	0.2	1.759	1.3	0.483	0.3
Kişisel Diğer Vergiler/ Vergi-dışı	0.053	0.1	1.063	1.2	0.041	0.03	2.170	1.6
Motorlu Araç Ruhsat Ödemeleri	--	--	0.453	0.5	--	--	0.969	0.7
Dolayılı Ticari Vergiler	10.296	11.4	9.022	10.0	13.429	9.6	15.722	11.3
Mülk Vergisi	--	--	8.651	9.6	--	--	16.790	12.0
Devlet Piyango ve Bahisleri	--	--	0	-	--	--	0	--
Düzeylerin Toplamı	67.317	74.4	22.788	25.3	96.141	63.9	43.356	31.1
GENEL TOPLAM		190.105				139.497		

TABLO 1:devam

1970				1980			
FEDERAL		YEREL ve EYALET		FEDERAL		YEREL ve EYALET	
Milyar dolar	Toplam içindeki payı (%)	Milyar dolar	Toplam içindeki payı (%)	Milyar dolar	Toplam içindeki payı (%)	Milyar dolar	Toplam içindeki payı (%)
88.84	29.3	11.114	3.6	250.731	29.8	42.774	5.1
49.346	16.2	9.244	3.1	174.067	20.7	29.916	3.6
30.616	10.1	3.545	1.2	70.264	8.4	14.388	1.7
3.682	1.2	1.082	0.4	6.572	0.8	2.264	0.3
0.088	0.02	8.290	2.7	0.232	0.02	29.086	3.5
--		1.866	0.6	-		3.438	0.4
10.298	6.3	38.311	12.6	38.856	4.6	105.760	12.6
--		37.513	12.4	--		69.615	8.3
--		0.048	0.02	--		1.225	0.1
191.871	63.3	111.012	32.7	540.722	64.4	298.467	35.6
302.883				839.189			

Table 2 : Emek Payı Değerleri, 1952 - 80

Yıl	(1) Toplam İşçi Geliri[a]	(2) Kişisel Gelir[b]	(3) Atfedilmiş Kişisel Gelir[c]	(4) Düzeltilmiş Kişisel Gelir (2)-(3)	(5) Emek Payı (1)/(4)
1952	190.543	271.772	10.427	261.35	.73
1953	204.498	287.688	11.433	276.26	.74
1954	202.910	289.603	12.129	277.47	.73
1955	218.691	310.341	12.337	298.00	.73
1956	236.397	332.577	12.634	319.94	.74
1957	248.293	351.017	13.085	337.93	.73
1958	249.898	361.146	13.576	347.57	.72
1959	269.509	384.429	14.690	369.74	.73
1960	283.152	402.346	15.848	386.5	.73
1961	291.286	417.816	16.309	401.51	.73
1962	311.081	443.626	17.023	426.60	.73
1963	327.346	466.199	17.932	448.27	.73
1964	351.858	499.205	18.358	480.85	.73
1965	379.845	540.653	19,425	521.23	.73
1966	418.258	588.167	21.420	566.75	.74
1967	448.623	629.990	22.888	607.1	.74
1968	494.818	690.604	23.610	666.99	.74
1969	544.132	754.673	25.239	729.43	.75
1970	581.220	811.088	26.745	784.34	.74
1971	617.633	868.448	27.159	841.29	.73
1972	678.221	951.353	27.992	923.36	.73
1973	751.488	1065.183	30.697	1034.49	.73
1974	821.591	1168.593	34.184	1134.41	.72
1975	870.912	1264.963	38.703	1226.26	.71
1976	965.790	1391.192	40.241	1350.95	.71
1977	1072.594	1540.407	41.376	1499.03	.72
1978	1208.789	1732.673	48.593	1684.08	.72
1979	1352.529	1951.170	54.545	1896.63	.71
1980	1483.370	2160.401	59.299	2101.10	.71

a. NIPA, Tablo 2-1, 2. satır + 8.satır. Milyar dolar olarak,

b. Ibid, Tablo 2-1, 1.satır.

c. Ibid, Tablo 8-3, 5.satır.

TABLO 3: Emek Payları Karsılaştırması--Weisskopf ve Tonak

Yıl	(1) Toplam Federal Gelir Vergisi[a]	(2) Ücret ve Maaş Gelirlerinden Ödenen Federal Gelir Vergisi[a]	(3) Emek Payı (Weisskopf) (2)/(1)	(4) Emek Payı (Tonak)[b]
1952	30141	21218.5	.70	.73
1953	31273	22925.0	.73	.74
1954	28027	20049.2	.72	.73
1955	30149	21489.8	.71	.73
1956	33847	24262.5	.72	.74
1957	35936	26279.2	.73	.73
1958	35410	25917.5	.73	.72
1959	38466	28042.5	.73	.73
1960	41844	31242.7	.75	.73
1961	42709	31307.8	.73	.73
1962	46531	34723.6	.75	.73
1963	49185	36739.2	.75	.73
1964	46001	34077.1	.74	.73
1965	51080	37151.6	.73	.73
1966	58602	43226.0	.74	.74
1967	64351	47419.2	.74	.74
1968	76491	56238.1	.74	.74
1969	91489	69202.6	.76	.75
1970	88841	69492.5	.78	.74
1971	85652	66390.6	.78	.73
1972	102713	79049.4	.77	.73
1973	109482	84356.0	.77	.73
1974	126350	97882.6	.77	.72
1975	120818	94547.5	.78	.71
1976	141544	110811.8	.78	.71
1977	162739	128016.7	.79	.72
1978	189448	149998.8	.79	.72
1979	224844	176637.1	.79	.71

---

a. Milyon dolar

b. Tablo 2, 5. sütundan aktarılmıştır

TABLO 4: Emekçilerin ve Emekçi Olmayanların Çeşitli Vergi Tipleri İçindeki Payları[a]

	1952		1960		1970		1980	
	Emekçi	Emekçi olmayan	Emekçi	Emekçi olmayan	Emekçi	Emekçi olmayan	Emekçi	Emekçi olmayan
Gelir Vergisi	22.734	8.409	32.397	11983	73.967	25.988	208.389	85.131
Sosyal Sigorta Vergisi	8.970	—	21.058	—	58.590	—	203.983	—
Şirket Kârları Vergisi	—	19.399	—	22.696	—	34.161	—	84.652
Gayrımenkul ve Bağış Vergileri	—	1.055	—	2.242	—	4.764	—	8.836
Kişisel Diğer Vergiler/ Vergi-dışı ve Motorlu Araç Ruhsat Ödemeleri	1.145	0.242	2.321	0.854	7.581	2.663	23.257	9.499
Dolaylı Ticari Vergiler	—	19.318	—	29.061	—	57.609	—	144.616
Mülk Vergisi	1.727	6.924	4.199	12.681	11.201	26.310	20.325	49.29
Devletin Yönettiği İçki Dükkanları ve Piyangolar	0.0	—	0.0	—	0.048	—	1.225	—
Toplam	34.576	55.529	59.975	79.522	151.339	151.554	445.990	383.249

a. Milyar dolar

TABLO 5: Emekçilerin ve Emekçi Olmayanların Toplam Vergiler İçindeki Payları [a]

Yıl	Toplam Vergiler	Emekçilerin Payı	Emekçi Olmayanların Payı
1952	90.105	34.58	55.53
1953	94.619	36.31	58.31
1954	89.874	34.89	54.99
1955	101.101	38.56	62.54
1956	109.650	43.68	65.97
1957	116.173	47.35	68.82
1958	114.973	47.84	67.13
1959	129.424	53.68	75.74
1960	139.497	59.96	79.54
1961	144.818	62.27	82.55
1962	156.699	68.43	88.27
1963	168.503	74.28	94.22
1964	174.020	74.52	99.50
1965	188.351	80.74	107.61
1966	212.281	97.21	115.07
1967	228.196	108.52	119.68
1968	263.167	125.15	138.02
1969	296.740	144.77	148.97
1970	302.883	151.39	151.49
1971	322.644	157.06	165.58
1972	368.529	184.74	183.79
1973	413.439	211.25	202.19
1974	455.652	236.71	218.94
1975	470.962	241.70	229.26
1976	539.020	277.57	261.45
1977	606.149	315.86	290.29
1978	682.821	362.21	320.61
1979	766.124	413.94	352.18
1980	839.189	456.39	382.80

a. Milyar dolar

TABLO 6: Devletin Ekonomideki Payı

Yıl	(1) Toplam Devlet Harcamaları[a]	(2) GSMH	(1)/(2)	$\frac{(1)}{(2)-(1)}$ [b]
1952	94.07	347.97	0.27	0.37
1953	101.73	366.79	0.28	0.38
1954	97.2	366.85	0.26	0.36
1955	98.11	400.04	0.25	0.32
1956	104.63	421.7	0.25	0.33
1957	115.43	443.96	0.26	0.35
1958	127.77	449.67	0.28	0.40
1959	131.24	487.0	0.27	0.37
1960	136.65	506.51	0.27	0.37
1961	149.36	524.55	0.28	0.40
1962	161.23	565.04	0.28	0.40
1963	168.00	596.71	0.28	0.39
1964	176.48	637.72	0.28	0.38
1965	188.04	691.05	0.27	0.37
1966	213.77	755.98	0.28	0.39
1967	242.63	799.59	0.30	0.40
1968	269.35	873.39	0.31	0.45
1969	286.93	943.99	0.30	0.44
1970	313.60	992.73	0.32	0.46
1971	342.28	1077162	0.32	0.47
1972	372.0	1185.92	0.31	0.46
1973	405.76	1326.4	0.31	0.44
1974	460.45	1434.22	0.32	0.47
1975	534.79	1549.21	0.35	0.53
1976	575.55	1718.02	0.34	0.50
1977	624.03	1918.32	0.33	0.48
1978	682.05	2163.86	0.32	0.46
1979	751.91	2417.76	0.31	0.45
1980	872.53	2633.11	0.33	0.50

a. Devletin ticari faaliyetlerinden elde edilen fazlalar çıkartıldıktan sonra

b. Paul Mattick'e göre, devlet harcamalarının tamamı üretken olmayı harcamalar sayılması gerektiğinden, toplam devlet harcamalarını bu harcamaları içermeyen GSMH'ya bölünmesiyle elde edilecek ora devletin ekonomide artan rolünü(yükünü) daha açıkça gösterecekti

TABLO 7: Fonksiyonel Temelde Sınıflandırılmış Devlet Harcamaları [a]

	1952		1960		1970		1980	
	Milyar dolar	Toplam içindeki payı	Milyar dolar	Toplam içindeki payı	Milyar dolar	Toplam içindeki payı	Milyar dolar	Toplam içindeki payı
Toplam [b]	94.065	100.00	136.647	100.00	313.595	100.00	872.531	100.00
Merkezi yürütme, yasama ve yargı faaliyetleri	2.999	3.19	4.047	3.23	9.936	3.17	30.089	3.44
Uluslararası ilişkiler	2.282	2.43	2.030	1.49	2.419	0.77	5.935	0.35
Uzay	0	0.00	0.572	0.42	3.574	1.14	5.009	0.57
Milli Savunma	45.728	48.61	44.364	32.47	73.364	23.39	131.088	15.02
Sivil savunma	2.084	2.22	3.948	2.89	9.727	3.10	28.652	3.28
Eğitim	8.393	8.92	18.665	13.66	56.119	17.90	148.387	17.01
Sağlık ve hastahaneler	2.496	2.65	4.602	3.37	13.194	4.21	40.501	4.64
Gelir desteği, sosyal sigorta ve refah harcamaları	7.983	8.49	22.919	16.77	72.850	23.23	284.992	32.66
Savaş görmüşlere yardım	5.692	6.05	5.852	4.28	9.972	8.18	22.365	2.56
Konut ve mahalle hizmetleri	1.290	1.37	1.975	1.44	4.443	1.42	18.522	2.12
Kültür ve dinlenme faaliyetleri	0.337	0.36	0.894	0.65	2.580	0.82	7.941	0.91
Enerji	0.272	0.29	0.530	0.39	1.028	0.33	5.382	0.62
Tarım	1.509	1.60	3.456	2.53	5.780	1.84	9.548	1.09
Doğal Kaynaklar	1.103	1.17	1.362	0.99	2.692	0.86	7.215	0.83
Ulaştırma	5.383	5.72	10.235	7.49	19.921	6.35	40.974	4.70
Posta hizmetleri	0.834	0.89	0.691	0.51	2.274	0.73	2.700	0.31
İktisadi kalkınma, tanzim ve hizmetler	0.233	0.25	0.644	0.47	1.777	0.57	4.521	0.52
İşçi eğitimi ve hizmetler	0.250	0.27	0.448	0.33	1.777	0.57	6.759	0.77
Net faiz [c]	0.687	4.98	7.597	5.56	14.978	4.78	51.943	5.95
Diğer. sınıflandırılamayanlar	0.542	0.58	1.456	1.07	5.190	1.66	19.968	2.29

a. NIPA, Tablo 3.15
b. Federal hükümetin, eyalet ve yerel hükümetlere yaptığı yardım çıkartıldıktan sonra.
c. Eyalet ve yerel hükümetlerin sosyal sigorta fonundan elde ettikleri faiz çıkartıldıktan sonra.

TABLO 8: Devlet Harcamaları İçinde Emekçilerin

Harcamalar	1952 Toplam	1952 Emekçilerin Payı	1960 Toplam	1960 Emekçilerin Payı	1970 Toplam	1970 Emekçilerin Payı	1980 Toplam	1980 Emekçilerin Payı
Merkezi İdare, Yasama ve Hukuki Faaliyetler	2.999	—	4.047	—	9.936	—	30.089	—
Uluslararası İlişkiler	2.282	—	2.030	—	2.419	—	5.935	—
Uzay	0	—	0.572	—	3.574	—	5.009	—
Milli Savunma	45.728	—	44.364	—	73.364	—	131.088	—
Sivil Savunma	2.084	—	3.948	—	9.727	—	28.652	—
Eğitim [b]	9.298	6.766	18.969	13.847	57.309	42.407	150.484	106.844
Sağlık ve Hastahaneler	2.496	1.802	4.602	3.359	13.194	9.764	40.501	28.756
Gelir Desteği, Sosyal Sigorta ve Yardım	7.983	4.85	22.919	18.02	72.850	56.43	284.992	225.95
Savaş Görmüşlere Yardım	4.787	—	5.548	—	8.782	—	20.268	—
Konut ve Mahalle Hizmetleri	1.290	1.29	1.975	1.975	4.443	4.443	18.522	18.522
Külkür ve Dinlenme Hizmetleri	0.337	0.246	0.894	0.653	2.580	1.909	7.941	5.638
Enerji	0.272	0.199	0.530	0.387	1.028	0.761	5.382	3.821
Tarım	1.509	—	3.456	—	5.780	—	9.548	—
Doğal Kaynaklar	1.103	0.805	1.362	0.994	2.692	1.992	7.215	5.123
Ulaştırma	5.383	1.41	10.235	4.86	19.921	10.47	40.974	18.922
Posta Hizmetleri	0.834	0.609	0.691	0.504	2.274	1.683	2.700	1.917
Iktisadi Kalkınma, Tanzim ve Hizmetler	0.233	—	0.644	—	1.777	—	4.521	—
Işçi Eğitimi ve Hizmetler	0.250	0.25	0.448	0.448	1.777	1.777	6.759	6.759
Net Faiz	4.687	—	7.597	—	14.978	—	51.943	—
Diğer, Sınıflandırılamayanlar	0.542	—	1.456	—	5.190	—	19.968	—
Toplam	94.07	18.23	136.65	45.05	313.60	131.601	872.53	422.252

a. Milyar dolar.
b. Savaş Görmüşlere Yapılan Eğitim Hizmetlerini de içermektedir.
c. Savaş Görmüşlere Yapılan Eğitim Hizmetlerini içermez.

TABLO 9: Devlet Harcamaları İçinde Emekçilerin Payı ve Net Vergi [a]

Yıl	(1) Toplam Harcamalar	(2) Emekçilerin Payı	(3) Emekçilerin Ödediği Vergiler	(4) Net Vergi (3)-(4)
1952	94.07	18.23	34.58	16.35
1953	101.73	19.82	35.31	16.49
1954	97.20	23.76	34.89	11.13
1955	98.11	25.75	38.56	12.81
1956	104.63	29.18	43.68	14.5
1957	115.43	33.33	47.35	14.02
1958	127.77	39.28	47.84	8.56
1959	131.24	41.64	53.68	12.04
1960	136.65	45.05	59.96	14.91
1961	149.36	51.17	62.27	11.10
1962	161.23	54.53	68.43	13.90
1963	168.00	58.08	74.28	16.20
1964	176.48	62.72	74.52	11.80
1965	188.04	69.06	80.74	11.68
1966	213.77	79.14	97.21	18.07
1967	242.63	91.60	108.52	16.92
1968	269.35	103.20	125.15	21.95
1969	286.93	114.60	144.77	33.08
1970	313.60	131.69	151.39	19.79
1971	342.28	150.04	157.06	7.02
1972	372.00	165.25	184.74	19.49
1973	405.76	187.95	211.25	23.30
1974	460.45	216.95	236.71	20.26
1975	534.79	259.84	241.70	-18.14
1976	575.55	279.09	277.57	- 1.52
1977	624.03	302.76	315.86	13.10
1978	682.05	332.37	362.21	29.84
1979	751.91	365.24	413.94	48.70
1980	872.53	422.25	456.39	34.14

TABLO 10: Transfer Oranı ve Sosyal Yardımı İçeren Düzeltilmiş Transfer Oranı [a]

Yıl	(1) Emekçilerin Edindiği Hizmet ve Gelir	(2) Çalışan Emekçilerin Ödediği Vergiler	(3) Transfer Oranı (2)/(1)	(4) Sosyal Yardım Harcamaları	(5) Bütün Emekçiler İçin Sosyal Yardımı İçeren Düzeltilmiş Hizmet ve Gelir (1)-(4)	(6) Sosyal Yardımı İçeren Düzeltilmiş Transfer Oranı (2)/(5)
1952	18.23	34.58	1.9	2.78	21.01	1.65
1953	19.82	36.31	1.83	2.91	22.73	1.6
1954	23.76	34.89	1.47	3.09	26.85	1.3
1955	25.75	38.56	1.5	3.07	28.82	1.34
1956	29.18	43.68	1.5	3.51	32.69	1.34
1957	33.33	47.35	1.42	3.75	37.08	1.28
1958	39.28	47.84	1.22	4.01	43.29	1.11
1959	41.64	53.68	1.29	4.15	45.79	1.17
1960	45.05	59.96	1.33	4.16	49.21	1.22
1961	51.17	62.27	1.22	4.50	55.67	1.12
1962	54.53	68.43	1.25	4.86	59.39	1.15
1963	58.08	74.28	1.29	5.06	63.14	1.18
1964	62.72	74.52	1.19	5.29	68.01	1.1
1965	69.06	80.74	1.17	5.96	75.02	1.08
1966	79.14	97.21	1.23	6.70	85.84	1.13
1967	91.6	108.52	1.18	7.76	99.36	1.09
1968	103.2	125.15	1.21	8.55	111.75	1.12
1969	114.69	144.77	1.29	10.12	124.81	1.18
1970	131.60	151.39	1.15	13.28	144.88	1.04
1971	150.04	157.06	1.05	16.17	166.21	0.94
1972	165.25	184.74	1.12	17.97	183.22	1.01
1973	187.95	211.15	1.12	19.44	207.39	1.02
1974	216.95	236.71	1.09	24.88	241.33	0.98
1975	259.84	241.70	0.93	29.28	289.12	0.84
1976	279.09	277.57	0.99	31.89	310.98	0.89
1977	302.76	315.86	1.04	33.63	336.39	0.94
1978	332.37	362.21	1.09	35.56	367.93	0.98
1979	365.24	413.94	1.13	39.57	404.81	1.02
1980	422.25	456.39	1.08	46.67	468.92	0.97

a. (1), (2) ve (4) milyar dolardır.

TABLO 11: Toplam Net Vergi ve Üretken Emekçilerin Ödediği Net Vergi [a]

Yıl	Emekçilerin Ödediği Net Vergi	Üretken Emekçilerin Toplam Ücret İçindeki Payı(%)	Üretken Emekçilerce Ödenen Net Vergi (1)x(2)
1952	16.35	0.57	9.32
1953	16.49	0.59	9.73
1954	11.13	0.57	6.34
1955	12.81	0.57	7.3
1956	14.5	0.57	8.27
1957	14.02	0.56	7.85
1958	8.56	0.54	4.62
1959	12.04	0.53	6.38
1960	14.91	0.54	8.05
1961	11.10	0.52	5.77
1962	13.9	0.53	7.23
1963	16.2	0.52	8.42
1964	11.8	0.51	6.02
1965	11.68	0.51	5.96
1966	18.07	0.51	9.22
1967	16.92	0.49	8.29
1968	21.95	0.49	10.76
1969	33.08	0.49	16.21
1970	19.79	0.47	9.3
1971	7.02	0.47	3.3
1972	19.49	0.47	9.16
1973	23.3	0.47	10.95
1974	20.26	0.47	9.52
1975	-18.14	0.46	-8.34
1976	- 1.52	0.45	-0.68
1977	13.1	0.46	6.03
1978	29.84	0.46	13.73
1979	48.7	0.46	22.4
1980	34.14	0.45	15.36

a. (1) ve (3) milyar dolardır.

a. Oranlar dışındaki değerler milyar dolardır.

Tablo 1?: Nominal ve Düzeltilmiş Artık Değer Oranları

Yıl	Değişir Sermaye	Artık Değer	Nominal Artık Değer Oranı	Net Vergi Sonrası Değişir Sermaye	Düzeltilmiş Artık Değer	Düzeltilmiş Artık Değer Oranı
1952	93.7	171.68	1.83	84.38	181.00	2.15
1953	102.22	177.06	1.73	92.49	186.79	2.02
1954	97.25	177.83	1.83	90.91	184.17	2.03
1955	105.20	096.55	1.87	97.90	203.85	2.08
1956	112.41	201.76	1.79	104.14	210.03	2.02
1957	115.33	213.44	1.85	107.48	221.40	2.06
1958	110.26	217.11	1.97	105.64	221.73	2.10
1959	121.69	237.35	1.95	115.31	243.73	2.11
1960	124.84	244.00	1.95	116.79	252.05	2.16
1961	125.63	254.16	2.02	119.89	259.93	2.17
1962	134.03	277.22	2.07	126.80	284.45	2.24
1963	139.84	293.87	2.10	131.42	302.29	2.30
1964	145.76	317.93	2.18	139.74	323.95	2.32
1965	157.76	346.85	2.20	151.80	352.81	2.32
1966	172.66	378.04	2.19	163.44	387.51	2.37
1967	178.47	396.63	2.22	170.18	404.92	2.38
1968	193.25	432.57	2.24	182.49	443.33	2.43
1969	212.76	458.17	2.15	196.55	474.38	2.41
1970	218.38	473.17	2.17	209.08	482.47	2.31
1971	230.86	518.23	2.24	227.56	521.53	2.29
1972	258.47	566.96	2.19	249.31	576.12	2.31
1973	292.31	635.13	2.17	281.36	646.08	2.30
1974	312.15	675.21	2.16	302.63	684.73	2.26
1975	319.55	730.67	2.29	327.89	722.33	2.20
1976	347.25	825.77	2.38	347.93	825.09	2.37
1977	390.29	928.92	2.38	384.26	934.95	2.43
1978	446.49	1042.05	2.33	432.76	1055.78	2.44
1979	501.76	1151.86	2.30	479.36	1174.26	2.45
1980	529.85	1244.97	2.35	514.99	1260.33	2.45

ARSLAN SONAT

Keynesciliğin Deformasyonu : İktisat Politikasında Tutarsızlık

Keynesci istem yanlı (demand - side) politika önerilerinin stagflasyon kökenli bunalım koşullarında etkisiz ve tutarsız oluşunun[1] yaşanan deneylerle de kanıtlanmasına karşın, monetarizme alternatif arayışları hala Keynesci para ve maliye politikalarının gölgesinde sürdürülmeye çalışılıyor. Bunda Keynesciliğin yarım yüzyıl önceki başarılarının sağladığı saygınlığın günümüzde de süren etkileri kadar, yaşanan bunalımın politik niteliğinin ve 'zor' çözümler gerektirmesinin[2] de payı olduğu kanısındayız. Geleneksel iktisat politikası önerilerinin ötesine geçme olasılığının getirdiği tedirginlik, Nobel ödülü ile taçlandırılmış bazı Monetarizm karşıtı büyük iktisatçıları bile, kızgın potanın başında uygun alaşımı arayan yaşlı orta çağ simyacıları gibi, çeşitli durumlarda uygulanacak para ve maliye politikası karışımları (policy mix) ile uğraşmaya itiyor.[3] Kuşkusuz bu çalışmalar, sağlam bir kuramsal temele oturduğu sürece, yararlı, hatta bu görüşlere katılmayanlar için bile -en azından teknik açıdan- öğreticidir. Ancak, Keynesci politikaların alternatif olarak görülmesindeki yaygınlık uyumsuz politika araçlarından oluşan paketlerin iktisat politikası olarak sunulmasına yol açıyor ya da Keynesci kavramlar kap - kaçcı politikalara örtü olarak kullanılıyor.

Bu yazının amacı bu nitelikteki iki politika önerisinin eleştirilmesidir. Bunlardan birincisi Avrupadan Güney Amerika'ya kadar bir çok ülkede sol- sosyal demokrat iktidarlarca monetarizme alternatif olarak denenmiş ve ülkemizde de son yıllarda sıkça alternatif olarak ileri sürülmeye

(1) Bu görüş ve değerlendirmenin kuramsal temeli için SONAT (85)

(2) Aynı yerde s. 54

(3) TOBIN (85) bu nitelikteki güncel bir örnek.

başlanan bir uygulama. Bugünkünden farklı ve belirli bunalım koşullarında ortaya çıkmış Keynesci politika önerilerinin evrensel ve değişmez doğrular gibi öğretildiği bir iktisat eğitiminden (Keynescilikle taban tabana zıt politikaların uygulandığı bir dönemde okullarımızda hala bu eğitiminin sürdürülmesi de mizahi bir çelişkidir.) geçmiş bürokrat - teknokrat kadrolara da çok akla yatkın gelen bu öneri, enflasyonun kaçınılmazlığı ya da 'enflasyon yaratılmadan iş yaratılmayacağı' inanışına dayanıyor. Yazının bu bölümünde; monetarizmin, yeni sağcı, sunumcu (supply-side) iktisadın tek alternatifininin istem yanlı (demand-side) iktisat politikası olduğu kanısını uyandıran bu görüşün kuramsal temeli ve uygulamadaki sonuçları eleştirilecektir.

İkinci politika önerisi ise birinciden farklı olarak; doğrudan, monetarist politikalarla ekonomiyi çıkmaza sokan siyasal güçler tarafından - bir başka teknokrat kadro aracılığı ile - ortaya atılmaktadır. Yine birinciden farklı olarak bu öneri istem yanlı iktisadın temel mantığına, kuramsal temellerine inanıldığı için değil, monetarist iktisat politikalarının getirdiği çıkmazdan kurtulabilmek ve Keynesciliğin saygınlığından yararlanabilmek amacına yönelik olarak ortaya atılıyor. Başaşağı monetarizm olarak adlandırdığımız bu uygulama bir anlamda bir Keynes sahteciliği olmaktadır.

Öneren kesimler ve amaçları açısından büyük karşıtlık ve ayrılıklara karşın bu iki politika önerisinin ortak yönü her iki politikanın sonuçlarının ve varacağı yerin aynı olmasıdır.

POPÜLİST İNDEKSCİLİK : ENFLASYONLA BİRARADA YAŞAMAK

Özellikle son on yılda IMF güdümlü istikrar politikaları ile birlikte, enflasyonla mücadele döneminde «faktör fiyatlarının indekslenmesi» konusu da kuramda ve uygulamada yaygınlık kazandı. Bir monetarist iktisat politikası aracı olan indeksleminin amacı kısaca «sözleşmeleri enflasyonist bekleyişlerin etkisinden kurtarmak[4]», «enflasyonist bekleyişlerin gerilemesini hızlandırmak[5]» olarak özetlenebi-

(4) RUDIGER - SIMONSEN (83) introduction vii.
(5) TREVITHICK - MULVEY (78) s. 170

lir. Bu niteliği ile «kısa dönemde bile dikey Phillips eğrisini sağlaması ... Friedman'ın indekslemeyi hararetle savunmasının temel nedenidir[6]». Bu tip bir indekslemenin belirtilen amaca uygun olabilmesi için öncelikle ulaşılması istenen dengeye uygun ve Paretocu etkinlik koşullarını bozmayacak bir fiyat kümesini sağlaması gerekir. Dolayısı ile enflasyondan doğacak gelir bozukluklarını ortadan kaldırmak monetarist indekslemenin amacı dışındadır.[7]

Bu bağlamda bir politika aracı olan indeksleme ekonomik bunalımın niteliği ve monetarizmin amacı ve diğer araçları ile tutarlı ve uyumludur.[8] Ancak bu aracın başarısının bağlı olduğu çok sayıda koşulun bir arada gerçekleşmesinin olanaksızlığı, monetarist politikanın tümü gibi indekslemenin de uygulanabilirliğini ortadan kaldırmaktadır. Son onbeş yıldan bu yana indeksleme deneyinin laboratuvarı konumundaki Brezilya'da alınan sonuçlar indekslemenin enflasyonun hızını kesemediğini buna karşılık çalışma düzeyinin ve toplam ücret fonunun düştüğünü gösteriyor.[9]

Bizim burada asıl üzerinde durmak istediğimiz politika monetarist indekscilik değil, stagflasyon koşullarında ortaya çıkan ve Keynesci politikanın varyantı sayılabilecek bir uygulamadır. *Popülist indekscilik* olarak da adlandırabileceğimiz bu politika; bir yandan *genişletici* politikalarla işsizliğe karşı mücadele eder, üretimi ve büyümeyi hızlandırmaya yönelirken, diğer yandan da bu uygulamanın hızlandırdığı enflasyona karşı tasarrufları ve reel ücretleri korumak için tahvillerin, faizi ve ücretlerin indekslenmesi olarak özetlenebilir.[10] Bu politika -eğer politika ise- Keynescilik ile monetarist indeksciliği birleştirmeye çalışan eklektik bir politikadır.

(6) RUDIGER - SIMONSEN (83) introduction vii - ix, FRIEDMAN (744 s. 468

(7) «Gönenç azalmasının minimize edilmesi» (Rudiger - simonsen), «eşitsizliklerin azaltılması» (Trevithick - Mulvey) gibi kavramlar minumumun neresi olduğu, eşitsizliğin nereye kadar azaltılacağı gibi yargılara bağlı.

(8) Bunalımın niteliği, monetarizmin amaç ve araçları arasındaki tutarlılık için SONAT (85) s. 46 - 47

(9) ECONOMIST : BRAZIL SURVEY March'12 1983 s. 10

(10) AKAT (83); «enflasyonun gelir bölüşümü üzerindeki bozucu etkileri başta ücret ve maaşlar olmak üzere yaygın indeksleme ile giderildikten sonra... talebin kısılması değil arzın arttırılması gerektiğini... alternatifin popülist (genişleyici s. 102) düşünce ile aynı zemini paylaştığını söylüyor : s. 123

Bu yazıda indeksciliğin en önemli dalı olan ücretlerin indekslenmesi üzerinde durmak istiyoruz.[11] Bu uygulama Keynesci para ve maliye politikaları ile hızlandırılan enflasyona karşı ücretlerin otomatik olarak arttırılmasını öngörür. Bu önerilerin temelinde yatan görüş stagflasyonun dual bir yapı olduğu, işsizlik ve enflasyonun ayrı ayrı nedenlerden doğan ayrı olaylar olduğudur. İşsizlik Keynesci istem yetersizliği ile açıklanmakta, bu koşullarda ortaya çıkan enflasyon ise 'çözümü henüz bilinmeyen yeni bir ekonomik durum' olarak görülmektedir. Bu durumda doğal olarak önce çözümü bilinen işsizlik ile mücadele edilecek, istem arttırılacaktır[12]. Bu arada hızlanan enflasyona karşı ücretler doğrudan yada dolaylı yollarla indekslenecektir. Bu anlamda popülist indekscilik enflasyonla birarada yaşamanın kuramıdır.[13]

Bizim bu politikayı eleştirirken önemle vurgulamak istediğimiz iki konu var. Birincisi; stagflasyon kökenli bir bunalımda, harcama - istem artışı yolu ile üretimin arttırılamayacağıdır.[14] Eğer ekonomi daraltıcı monetarist politikalarla Keynesci işsizlik durumuna getirilmiş ise 'genişletici' araçların kullanılmasının sonucu yine stagflasyon, işsizlik koşullarında hızlanan enflasyon olacaktır.[15] Sorun stagflasyon koşullarındaki fiyat artışlarının kaynağını saptayabilmektir. Bu bağlamda; enflasyonun başlangıç noktasının istem mi sunum mu olduğu, enflasyonun maliyet enflasyonu mu bekleyiş enflasyonu mu olduğu tartışması anlamlı değildir. Sorun aşırı istemin varlığıdır. Bir çok ünlü iktisatçının bir bütün olarak aşırı istemin bulunmadığı bir ekonomide enflasyonun doğabileceğini açıklamaya çalışan kuramlarının enflasyon ve işsizliğin ayrı ayrı ele alınmasına

---

(11) Faizin indekslenmesi önerilerine örnek olarak; AKAT (83) s. 126-127, ÜSTÜNEL (84), reel faizin olanaksızlığı konusunda AKYÜZ (84).

(12) KUMBARACIBAŞI (84); «... o halde ters gelse de kısa dönemde yapılması gereken planlı enflasyonla üretimi hızlandırmaktır, talebi canlandırmaktır» diyor.

(13) KUMBARACIBAŞI (84) na göre : «..canavarlık enflasyonda değil onun dar ve sabit gelirli kitleler üzerindeki tahribatına seyirci kalmakta aranmalıdır». AKAT (83) ın alternatifi ise «... açıkça kısa dönemde enflasyondan yana» : s. 123

(14) Stagflasyonda çoğaltan çalışmaz; SONAT (85) s. 41

(15) Oysa Akat ve Kumbaracıbaşı enflasyon koşullarında kullanılan genişletici - popülist araçlarla enflasyonun yavaşlayacağı, üretimin artacağı, büyümenin hızlanacağı kanısındalar.

yönelik indeksci politikalara temel oluşturduğu kanısındayız. Bu kuramların yetersizliğinden daha önceki bir yazımızda söz etmiştik.[16] Ayrıca geniş halk kitlelerinin giderek yoksullaşması ile istem yetersizliğinin bir birine karıştırılması da bu konuda önemli bir etkendir. Oysa, halkın çok büyük bir kesiminin giderek yoksullaşması, satın alma gücünün düşmesi ile ekonominin bütününde aşırı istemin sürmesi aynı süreçte birlikte ortaya çıkabilen olaylardır, ülkemizde ve Latin Amerika'nın bir çok ülkesinde de açık biçimde gözlenmiştir. Bu alandaki bir çok ampirik çalışmada da «enflasyonla işsizliğin bir arada bulunuşunun enflasyonun aşırı istemden kaynaklandığı konusundaki ortodoks görüşle çeliştiğine dair hiç bir bulguya rastlanmamıştır».[17] Özetle; genişletici para ve maliye politikaları işsizlik üzerinde hiç bir etki yapmayacak buna karşılık enflasyonu hızlandıracaktır.

İkinci olarak; indeksciliğin çeşitli ülkelerde görülen sonuçları da oldukça ürkütücüdür. Enflasyonun çalışma - gelir düzeyi üzerindeki dolaylı olumsuz etkisini bir yana bıraksak bile, acaba indeksleme yolu ile çalışan kesimler söylenildiği gibi enflasyondan korunabilecekmidir? İndeksleme nasıl gerçekleştirilecektir? İndeksleme için en alt ücret gurubu yada en az ücret esas alınıp diğer ücretler «pazarlığa» bırakılabilir.[18] Ya da daha yaygın bir uygulamaya geçilebilir. İndekslemenin mekanizması önemli değildir. Önemli olan gerçekte kimlerin emek gelirinin indekslenebileceğidir.

---

(16) Bu kuramların kısa bir özeti ve eleştirisi için SONAT (85) s. 38 - 40

(17) LAIDLER (73) in bu ampirik bulgusuna katılmakla birlikte, bunu izleyen aşırı istemin tek kaynağının parasal genişleme olduğu biçimindeki sonuca katılmıyoruz. Aşırı istem parasal genişlemenin olmadığı koşullarda da özellikle kararsız ve zaman içinde giderek artan enflasyonist bekleyişlere bağlı olarak da uzun süre var olabilir. Hükümet politikalarına güvensizlik bu tip bekleyişleri besleyen önemli bir kaynaktır. Gelirin düşmesi yada artış hızının azalması bu bekleyişleri azaltmaz, tersine daha da güçlendirebilir.

(18) AKAT'ın da önerdiği böyle bir uygulamanın sonuçları için Economist-Brazil Survey (March 12'83) s. 10 : istatistik veriler en alt gelir gurubunun enflasyondan korunabildiği, buna karşılık daha üst guruplarda reel ücretin düştüğü izlenimini veriyor. Ancak artan işsizliğin dağılımı da dikkate alınarak daha yakından bakıldığında bütün ücret guruplarının yukarıdan aşağıya bastırıldığını, en alt ücret gurubundaki reel artış gibi gözüken olayın aslında eski orta ücretli işçilerin bir alt ücret gurubuna düşüşü olduğu anlaşılıyor. Sonuç : «ucuz emeğin daha da ucuzlaması (Economist, June'23 1984, s. 64»

Küçük üreticilerden oluşan bir tarım kesiminin ağırlık taşıdığı, küçük ve orta boy sanayi işletmelerinin yoğun olduğu bir ekonomide ancak kamu kesiminde çalışanlar ile güçlü ve etkili sendikaların örgütlü olduğu büyük sanayi işletmelerinde çalışanların ücretlerinde enflasyona ayak uydurabilen ayarlamalar yapılabilir. Bu kesimlerde çalışanlar genellikle, çalışan kesimler içinde politik değerlendirmelerinde ücret - ekonomik yarar dışı etkenlerin en fazla ağırlık taşıdığı, sosyal demokrat, sol iktidarlara uzun vadeli politik amaçlarla da geleneksel destek sağlayan kesimlerdir. Buna karşılık küçük üreticiler ve dağınık küçük işletmelerde çalışanların bu indekslemeden yararlanmaları çok güç olacak ve bu kesimler indeksci politikanın daha da hızlandırdığı enflasyon karşısında iyice ezileceklerdir. Bir yanda politik yaklaşımları ön planda tutan ve enflasyona karşı *göreli olarak* korunabilen kesimlerin onay ve desteği, diğer yanda geniş ama dağınık kesimlerin enflasyon karşısındaki umarsızlığı, enflasyonun dolaylı etkisi ile artan işsizlik, yükselen rantlar ve spekülatif kazançların sınai kâr ile yer değiştirmesi. İndeksçi politikanın olası sonuçları bunlardır. Kısmen de olsa indekslenebilen kesimin tersine, enflasyondan zarar görenler kısa vadeli ekonomik yararı ön planda gören, sol - sosyal demokrat iktidarlara bu amaçla marjinal desteği sağlayan kesimlerdir. Bu marjinal destek verildiği kadar çabuk ve büyük oranlarda geri çekilir. Sol - sosyal demokrat iktidarlar halkın çalışanlara zarar veren iktisat politikalarına karşı duydukları öfkenin ve -özellikle az gelişmiş ülkelerde- özgürlük isteklerinin seline kapılarak iktidara geliyorlar, bu kendiliğinden akışa egemen olmak ve ona yön vermek değil de ona kapılarak sürüklenmenin getirdiği politikasızlık sonucunda ortaya çıkan indekscilik vb. uygulamaların başarısızlığının yarattığı ortamda geldikleri kadar çabukluk ve şaşırtıcılıkla gidiyorlar. Ve en kötüsü çoğunlukla yerlerini özgürlükler pahasına istikrar önerenlere bırakarak. 1982 Fransasında bu politika denendi ve kısa sürede kitle desteğini yitiren Mitterand monetarist politikaya çark ederek yeni bir açmaza girdi.[19] Alfonsin Arjantininde indekscilik yine bir çıkış yolu olarak denendi ve ilk yılın sonunda % 700 lerde yol alan enflasyonun getirdiği karamsarlık içinde dünya çapında saygınlığı olan ünlü ikti-

(19) Fransa'da bütçe açıkları ve enflasyon karşısında monetarizme dönüş konusunda : REVEL - BRANKO ve Economist Jan'7 - 13 1984 s. 18

satçı Prebisch bile çıkış yolu olarak reel ücretin düşürülmesini savunmaya başladı[20], 6 - 7 ay sonra ise % 1100 ü aşan enflasyon karşısında 'savaş ekonomisi' ilan edilerek indeksleme resmen kaldırılıyor ve ücretler donduruluyordu.[21]

Açıktır ki indeksci politika eleştirilirken karşı çıkılan enflasyon karşısında ücretlerin arttırılması değildir. Kuşkusuz enflasyon karşısında ücret artışları ve bu olanağı sağlayacak sendikal haklar savunulmalı ve korunmalıdır. Bu bir çalışma ve demokrasi politikasıdır. Ama bir yandan enflasyonu körükleyip bir yandan da ücretleri arttırmaya çalışmak bir iktisat politikası olamaz. Burada söylenmek istenen, yalnızca; hiçbir sol - demokrat iktidarın enflasyonla birlikte yaşayamayacağıdır. Enflasyon hiçbir zaman ve hiçbir koşulda nötr değildir, enflasyon koşullarında hiçbir zaman bir bütün olarak çalışan kesimlere reel gelir artışları sağlanamaz.

BAŞAŞAĞI MONETARİZM

Monetarizmin başarısızlığa uğradığı dönemlerde bütçe açığını ve emisyonu arttırmak, fiyatlar hızla artarken ücretleri dondurup faizleri düşürmek ve döviz kurlarını sabitleştirmek, «denge» fiyatının altındaki döviz ve kredinin bedelini de enflasyon yolu ile çalışanlara yüklemek biçiminde bir politika ortaya çıkabilir. Genellikle de bu politika Keynescilik olarak gösterilmeye çalışılır. Bu, Keynesci politika değil menetarizmin başaşağı çevrilmiş biçimidir. Genel olarak monetarizmin başarısızlığının belirginleşmeye başladığı, toplumsal tepkinin arttığı dönemlerde sermayenin en sağlam yapılı, dışarısı ile alıcı ve satıcı olarak bağları en güçlü kesimlerinin önerileri olarak ortaya çıkar ve uygulanır. Bu politika yalnızca bu kesimlere, ama büyük ölçüde, yarar sağlayacaktır. Üstelik bir sonraki siyasal dönemde «yanlış politikalara karşı çıkmış (!) olmanın» saygınlığını da sağlayarak.

Monetarist politika araçları, monetarizmin gelir dağılımındaki bozulmayı ve çalışma düzeyini dikkate almayan amaçları ile tutarlıdır. Ancak bu kuramsal tutarlılık bu po-

(20) Cumhuriyet : 7 Aralık 1984 s. 12

(21) Cumhuriyet : 27 Haziran 1985 s. 9

litikanın amaçlarını gerçekleştirmesi için yeterli olmamaktadır. İlk bakışta «mükemmel» görünen monetarist model bir sosyal bilim için en önemli unsuru; insan, iktisat politikalarına tepki gösteren insan unsurunu[22] ve bu tepkinin politikalar üzerindeki etkisini hesaba katmamaktadır. Bu *toplumsal ve politik değişkenin* alabileceği farklı değerler modeli işlemez hale sokabilmektedir. Yalnızca modelin içerdiği «*iktisadi değişkenleri*» göz önüne alanlar için ise «modelde hata yok, uygulama kötü» sonucu çıkacak ve «uygulamanın» yada «uygulayıcının» değiştirilmesine çalışılacaktır. Modelin içermediği değişkenlerin gerçek hayatta ortaya çıkmasını önleyecek, *ceteris paribus* koşulunu gerçekleştirecek iktidarlar «iyi uygulama» için ön koşuldur. Ancak son yıllarda bir çok Güney Amerika ülkesinde yaşanan deneyler bu nitelikteki iktidarların bile bu koşulu uzun süre sağlayamadığını gösteriyor.

Monetarizmin başarısı[23] ya da politik uygulanabilirliği iki koşula bağlıdır;

Birincisi; halkın sıkı para politikasının yarattığı işsizliğe, ücret politikasının getirdiği yoksullaşmaya «dört beş yıl» olmazsa «bir dört beş yıl daha» sesini çıkarmadan dayanması yada iktidarların çıkacak seslere aldırmadan politikalarını sürdürebilmeleridir. Deneyler bu koşulun gerçekleştirilmesinin güç olduğunu gösteriyor. Halkın tepkileri karşısında, monetarist politikalara göre biçimlenmiş bir iktisadi yapıda, herhangi bir değişiklik yapılmadan, «ipin ucunun birazıcık bırakılıvermesi» ekonomik politikanın başaşağı dönüşünün başlangıcı olmaktadır.

İkinci olarak; büyük sermayenin bütün kesimlerinin monetarist politikaya uyum sağlamaları gerekir. Monetarizm büyük sermayenin bir bütün olarak tek seçeneğidir. Onun için başlangıçta hemen bütün kesimlerince desteklenir. Ancak bütünün yararı parçaların bazı uzlaşmaları varmaları, bazı konularda «disipline uymaları» ile gerçekleşir.

---

(22) SÖNMEZ (83) s. 19

(23) Monetarizmin başarısı ile; bu politikanın kendi amaçlarına ulaşılması anlatılmak istenmektedir. Bu başarının içinde kitlelerin yaşam düzeyinin yükselmesi, işsizliğin azalması yer almaz. Başarısızlık ise dünya sistemi ile bütünleşmiş bir ekonomik yapının ve bu yapı içinde fiyat istikrarı ve dış dengenin dahi sağlanamaması olarak görülmelidir.

Bu niteliği ile monetarist politika bir kartelin özelliklerini gösterir. Kartelin varlığının sürmesi bütün üyelerinin yararınadır. Bu nedenle kartel desteklenir. Öte yandan her üye kartel kurallarının dışında kaldığı anda, diğerlerinin bu kurallara uyması koşulu ile, büyük kârlar sağlayacaktır. Bu durum her kartelin dağılma yönündeki bir eğilimi, daha kurulduğu anda içinde taşıması anlamına gelir. Kartellerin çözülüşünde ise bu çözülmeyi ilk farkedip ilk atağa geçenler en çok kâr eder yada en az zarara uğrarlar. Monetarist politikalar da, sanayi kesiminin yüksek faize katlanması (yada düşük maliyetle fon kullanma ayrıcalığının geçici olarak bırakılması), bankacılık sektörünün reel faiz artı enflasyon oranı olarak hesaplanacak nominal faiz oranlarının üstüne çıkmaması, mevduat ve yüksek faiz yarışına girmemesi, bir başka deyişle faizi monetarist dengenin gerektirdiğinin üzerine çıkarmaması, dağıtımda oluşan kârların spekülatif çevrime kaydırılmayıp üretime aktarılması gibi bazı sınırlamalar getirmektedir. Bu sınırlamalar başlangıçta tek tük ve göze batmayan yakınmalara yol açabilir. Ancak güven sarsılmaya başladığında eleştiriler yoğunlaşır, kartel üyelerinin kartelin çöküşünden en iyi koşullarda çıkma çabaları ağırlık kazanır. Bir yandan monetarist politikaya genel destek verilirken öte yandan her kesimin yalnız kendisinin ve yalnız kendisine yönelmiş sınırlamalardan kurtulmak isteği bu politikanın en büyük istikrarsızlık unsurlarından biridir.

Bu iki koşulun gerçekçi bir değerlendirmesi monetarist politikanın bıçak sırtı bir dengeye dayandığını ortaya koymaktadır. Ve bu denge de çok uzun olmayan sürelerde bozulmaktadır. Bu dengenin bozulması Friedmancılığın iki temel varsayımını; kararlı enflasyonist bekleyişler ve para isteminden bağımsız para sunumu varsayımlarını geçersiz kılacak etkiler yaratır. Politikanın başarısızlıkla sonuçlanabileceği beklentisi enflasyonist bekleyişler ile güncel enflasyon arasındaki farkı giderek açacak, beklenen enflasyon oranındaki yükselme aşırı istemi yükselterek enflasyonun kendi kendini besleyen dinamiğini daha da güçlendirecektir. Bu süreç içinde para sunumu hükümetin denetiminden

çıkıp enflasyonla birlikte artan isteme bağlanmaya başlar.[24] Bu durum monetarist politikanın işlerliğinin sona ermesi demektir. Şili'de yatırıma gitmesi gereken ithalatçı kârlarının ülke dışına kaçması,[25] Brezilya'da Delfim Netto'nun monetarist programının başarısızlığında önemli bir yeri olan finans kesiminin faiz yarışı ve bunun sonucunda ortaya çıkan banker skandalı[26] bu olgunun örneklerindendir. Verilen takvimde başarıya ulaşma umudu azaldıkça iktidarların kitlelerin istekleri karşısındaki direnci daha da azalmaya başlar. «Genişletici» görünümlü politikalar böyle dönemlerde ortaya çıkar ve tutarsız oldukları için başaşağı gidişi hızlandırmaktan başka bir işe yaramazlar. Örneğin Martinez de Hoz'un programının istenilen sonuçlara ulaşmaması, buna karşılık işsizliğin olağanüstü boyutlara ulaşması Arjantin cuntacılarını birinci koşulu ihlal edip, «çalışma programları» hazırlamaya zorladı. 1982 yılında Arjantin hükümeti «200.000 yeni iş yaratacak» bir çalışma programını duyurdu. Bu programın bütçeye getireceği yük 970 milyon dolardı ve nasıl finanse edileceği belli değildi. 1982 bütçesinde açığın GSMH ya oranı % 1,9 iken aynı yılın Ekim ayında yapılan revizyonda bu oran iki katına çıktı.[27] Dengenin bozulduğu, monetarizmin başaşağı dönmeye başladığı dönemlerde, bir yandan büyük sermayenin iç disiplininin bozulması ile bütün yerine iktidara en yakın olanların yararı ön plana geçerken, öte yandan başarısız ekonomik politikalar karşısında büyüyen kitle muhalefetine karşı «sıkı» politikaların gevşetilmesi zorunluluğu ortaya çıkacaktır. Bu nedenle, popülist dönemleri andıran faiz ve kur politikaları ile «genişletici» görünümlü politikalar kendini gösterebilmektedir. İlginç olan bu politikaların açıklanmasının «Keynesci» kavramlara dayanılarak yapılmasıdır. Arjantin'in 1982 çalışma programının amaçları : «... ön-

---

(24) OECD Türkiye Konsorsiyumu Başkanı GEBERTH, Türkiye'de enflasyonun amaçlanan hedeften yüksek kalması konusundaki bir soruya karşılık; «... ülkenizde sıkı para politikası yeterince uygulanıyor, ancak ortada para yerine dolaşan çekler, senetler ve diğer kağıt parçaları var ki dünyanın başka yerinde bunlara rastlayamazsınız (Cumhuriyet, 10 Ekim 1984, s. 11)» diyor. Ancak Türkiye'de henüz çok etkili olmayan bu olay, Geberth'in kanısının aksine, monetarist uygulamayla karşılaşan bir çok ülkede değişik biçimlerde görülmektedir.

(25) SÖNMEZ (83) s. 18

(26) QER : BRAZIL, N. 2 1983, s. 12

(27) QER : ARGENTINA, N. 1 1983, s. 11

celik istihdamda artış yaratacak, *çoğaltan etkisi* (abç) en büyük ... kamu yatırımlarına verilecektir» biçiminde açıklanıyordu.[28] Dahası devletin iktisadi yaşamdaki varlığını en aza indirmeyi temel felsefe kabul etmiş iktidarlar, kargaşa içine düşmüş ekonomide «disiplini» yeniden sağlamaya çabalarken, devlet müdahalesi «devletçilik» boyutlarına kadar yükselebilmektedir. İflasın eşiğine gelmiş kuruluşlar devlet eli ile kurtarılıp yapay solunum ile yaşatılmaya çalışılırken finans kesimi üzerinde sıkı bir devlet denetimi kurulabilmekte, devletleştirmelere gidilebilmektedir. Brezilya'da monetarist çıkmazın uç noktaya ulaştığı 1982 yılında bankalar «devletleştirilmekle» korkutularak hizaya sokulmaya çalışılıyordu.[29] Şili'de 1982 bunalımında, doruk krediler yüzünden batma noktasına gelen ülkenin en büyük beş bankasının «kurtarılarak» devlet bankası haline getirilmesi ile, özel finansman kuruluşlarının iç krediler içindeki payı % 80 den % 35 e düşerek «serbest piyasa yanlısı hükümeti mahçup ediyordu».[30] 1982 yılında başaşağı monetarizme geçen Brezilya'da büyük sermayenin iktidara yakın olmayan kesimleri devletin her alandaki müdahalesinden yakınmakta ve uygulanmakta olan iktisadi politikadan «Marksist kapitalizm» olarak söz etmektedirler.[31] Geçtiğimiz yıllarda Arjantin ve Brezilya'da ve şu sıralar Şili'de sermayenin önemli bir kesiminin «ılımlı hristiyan demokrat» muhalefet kanadına geçmesinde başaşağı monetarizmin önemli bir etken olduğu kanısındayız.

Bu uygulamaların başarı şansı olabilir mi? Kuşkusuz ayakları üzerinde duran biçiminin başaramadığı işi başaşağı duranı hiç başaramaz. Kullandığı araçlar kendi amaçları ile dahi tutarlı olmayan bu politikaların hiç başarı şansı yoktur. Bu uygulamanın sonucu monetarist politikayı yürürlüğe koyan iktidarın çöküşünü hızlandırmak ve yalnızca iktidara yakın olan kesimlere kısa bir süre içinde büyük ölçüde yarar sağlamaktır. Bizim bu iktisat politikası karikatürü üzerinde durmamızın nedeni Friedmancı reçetenin tersi gibi görülen her önerinin, her «genişletici» para ve maliye politikası uygulamasının «Keynesci» olmadığını

(28) Aynı yerde

(29) QER : BRAZIL N. 2 1983, s. 12

(30) ECONOMIST, Nov'17 1984, s. 86

(31) BUSINESSWEEK, Ag'83 s. 28

vurgulamaktır. Bu konudaki denek taşı reel ücretlere karşı olan tutumdur. Bu uygulamaları alternatif sanmak ise gerçek alternatifler üzerinde çalışma ve düşünme ortamını bulanıklaştırmaktan başka bir işe yaramaz. Bu uygulamalar monetarizmin alternatifi olmadığı gibi bunların sonucu yeni politika arayışları değil eski politikalara yeni politikacı arayışı ve monetarizmin restorasyonudur. Özümlenmiş ve kitlelere benimsetilmiş alternatif iktisat politikaları olmadığı sürece, kargaşa içindeki büyük sermaye, uluslararası kuruluşların baskı ve desteğinin de etkisi ile yeniden iç disiplinini sağlayacak yada bu disiplin sağlatılacaktır. Şili ve Brezilya'da 1981 - 83 dönemi ertesindeki gelişmeler bu yönde. Geçen bir yıldan fazla süreyi indeksçilik vb. tutarsız politikalarla oyalanarak harcayan Arjantin'de de «demokratik koşullar altında» monetarizmde restorasyon isteklerinin, IMF'ninde önemli katkısı ile gerçekleşme yolunda olduğu görülüyor.

KAYNAKCA

AKAT Asaf Savaş (1983). *«Alternatif Büyüme Stratejisi»* İletişim Yayınları, İstanbul.

AKYÜZ Yılmaz (1984). *«Faiz ve Enflasyon»* YAPIT N. 6 Ağustos - Eylül 84, s. 17 - 43.

FRIEDMAN Milton (1974). *«Monetary Correction»* İnstitute of Economic Affairs.

KUMBARACIBAŞI Onur (1984). *«Ekonomide Diyalog»*, Cumhuriyet 8 Ocak 1984.

LAIDLER David E (1973). *«The Current Inflation»*, Martin Robertson, London.

QUARTERLY ECONOMIC REVIEW (1983). ARGANTINA N. 1.

QUARTERLY ECONOMIC REVİEW (1983). BRAZIL N. 1, N. 2.

REVEL Jean F - BRANKO L (1984). *«Avrupa'da Genel Eğilim Liberal»* (Wall Street Journal, 23 Jan 1984) den aktaran Cumhuriyet - Siyaset 84 5 Kasım 1984, s. 16.

RUDIGER D - SIMONSEN M. H. (1983). *«Inflation, Debt and Indexation»* MIT University Press.

SONAT Arslan (1985). *«Stagflasyon ve Alternatif İktisat Politikaları»* YAPIT N. 11 Haziran - Ağustos 1985, s. 35 - 56.
SÖNMEZ Sinan (1983). *«Friedman'ın Şili Tutkusu»* BİLİM VE SANAT N. 33, Eylül 1983 s. 12 - 19.

TOBIN James (1985). *«An Ebbing Tide ?»*, ECONOMIST April 27 '83, s. 23 - 26.

TEREVITHICK J. A - MULVEY C. (1978). *«The Economics of İnflation»* Martin Robertson, London.

ÜSTÜNEL Besim (1984). *«Türkiye'de Faiz Düzeni ve Bir Öneri»*, Cumhuriyet, 3 - 4 Ekim.

KOSTAS VERGOPOULOS

Balkan Ekonomisinde Kapitalizm ve Büyük Mülkler : Yunanistan'da Tarım Reformu (1917)

Yunanistan'ın tarım piyasası, iki savaş arası dönemde, toprak mülkiyeti sorununu başarılı bir biçimde çözdü. Sorunun ele alınış biçimi ve seçilen çözümler, bu konunun yerel veya sektörel olmaktan çok, ekonomik ve toplumsal sistemin tümünün işleyişini etkileyen bir sorun olduğunu göstermiştir. Diğer bir deyişle, hernekadar Yunanistan'da 1917 de yapılan tarım reformu çok kesin ve sınırlı bir sorun olan köylüye toprak dağıtımı ile ilgili ise de, aynı zamanda toplumsal sistemin bütünlüğü içinde temel seçenekler içermekteydi.

Yunanistan'da tarım herzaman kentsel sistemle bütünleşmiş ve onun egemenliği altında olmuştur. Bu ülke, ya Bizans ve Osmanlı geleneğinin gücü (genelde güçlü bir merkezi devlet olarak tanımlanan) ya da Yunanistan'da 19. yüzyılda kapitalizmin erken gelişmesi nedeni ile daha çok önceden, göreli olarak kusursuz ve bütünleşmiş bir kurumsal çerçeve ve ekonomik sistemle donanmıştı.

1860 lardan bu yana Yunanistan'da, tarımla ilişkili tüm sorunlar, yerel anlamların daha çok toplumsal anlamıyla ortaya konmuştur. Diğer bir deyişle Yunan tarımı sömürge ülkeleri de genellikle görülen tarım - tüccar bağımlılığı durumlarıyla ilişkili değildir. Tam tersi, somut bir biçimde ulusal ekonomiye bağlıdır : bağımlı ülkelerin tipik modelinde olduğu gibi, toplumu parçalara ayıran (a law of social disarticulation) yasalarla idare edilmekten (ayarlanmaktan) ilk öncelikle Yunan ekonomisinin toplumsal iç ilişkileri ile tanımlanmaktadır.

Gerçekte 1860 ların başında tarım türü toplumsal sistemle bütünleştirilmekte idi. Bu sırada ortaya toplumsal bütünleşmenin koşulları ile ilgili bir çelişki çıktı : tarım ve kentsel sermaye toplumsal bütünleşme sürecinin denetimi için tartışmaya (kavga!) girdiler. Büyük mülk toprakları ulusal ekonomik bütünleşmeye karşı çıkmaktan çok bu bütünleşme ile pekiştirildiler (sağlamlaştılar). Gerçekte, büyük mülkler feodal bir artık değil, 18 inci yüzyılın sonunda Doğu Avrupa'da gelişmeye başlıyan kapitalizmin bir uzantısı idi. Özel ve koşulsuz (sınırsız) toprak sahipliğinin bir biçimi olan ve köylü ile toprağı birbirinden ayıran büyük mülkler, ancak 19. yüzyılda Güney-doğu Avrupa'da bağımsız Hıristiyan devletine, yani burjuva devletine dönüşmeleri ile tamamlandılar (accomplished).

Büyük mülklerin kesin yasal biçimlerinin Osmanlı sisteminden modern kapitalist sisteme dönüşümü ile sağlandığını ileri sürebiliriz. Büyük mülklerin yerel biçimleri olan «Çiftlikler» kaybolacakları yerde geliştirilmiş, güçlendirilmiş ve resmen kabul edilmişti. Böylece, tüm toplumsal sistem büyük toprak sahiplerinin özel çıkarlarına yöneltilmiş oldu. Büyük toprak sahipleri, çok sık, tarımsal ithallerle ilgili aşırı tutuculuklarını (protection) empoze etmeyi başardılar. Buradan da, devletin siyasasının büyük toprak sahiplerinin özel çıkarları doğrultusunda olduğu sonucunu çıkarabiliriz.

Aynı biçimde toplumsal aile çiftlikleri de bütünleşme açısından) olası bir alternatif çözümdü. Bu iki çözüm arasındaki tek fark, ikinci alternatifle tarımın global (tüm) sisteme egemen değil onun egemenliği altında olmasıydı.

Genelde Doğu Avrupa'da reformları, 20 nci yüzyılın ikinci on yılında, ulusal ekonomik sektörler arasındaki bütünleşmeyi güçlendirdi ve tarımı kentsel gelişme ve sanayide kalkınmanın talepleri doğrultusuna yöneltti. Kentsel sermaye ve Devlet, tarımın toplumsal bütünleşme sürecinde yöneldiği tek yön oldu.

Yunan tarım siyasasında dönemler

a. 1828 - 1860 Bu dönemde, sosyal bütünleşme süreci, devlet tarafından idari, kurumsal ve politik bir organizma olarak yönlendirildi. Büyük mülkler, «Eski Yunanistan»da

ne çok büyük alanlar kapsıyor, ne de köylü nüfusunun büyük bir bölümünü denetim altında tutuyordu. Dolayısıyla, bu dönemde «çiftlik» önemli sorunlara neden olmadı. Büyük çiftliklere karşı devlet politikası herne kadar düşmanca idi isede, henüz belirgin ve tamamen geliştirilmiş değildi.

b. 1860 - 1881 Sosyal bütünleşme süreci artık sadece Devlet tarafından belirlemiyordu : Kentsel sermaye büyüdü ve sosyal süreçlerin denetlenmesinde bir yer talebetmeğe başladı. Kentsel sermaye, Kırım Savaşı (1858) sonunda Yunanistan'a dönen «diaspora» Yunanlıların sermayeleri ile büyümeye başladı. Devlet ve Kent sermayesi, büyük mülklere tamamen karşı ve aile çiftliklerini destekler bir tarım politikası geliştirdiler. Bu politikanın bir sonucu olarak, o zamana kadar toprak sahipleri tarafından toplanan toprak kirası, kentsel sektörün eline geçti. Bu değişime olanak sağlayan etmenleri köylü ailesinin organik güçsüzlüğünde bulmak mümkündür. Alexandros Koumoundouros hükümeti sanayide korumacı ve tarımda tamamen serbest ticareti destekleyen bir politika getirdi (1867). Bu politikaların amacı, dış ülkelerden ucuza gıda maddeleri ithal ederek büyük mülklerin üretimi ile rekabet etmekti. Bu politikanın bir sonucu olarak Alex Koumoundouros, devamlı sorun yaratan «kamu» topraklarının, ki bunlar «Bağımsızlık» döneminde (1828) Yunan Devletinin üretici ailelere tarla olarak dağıttığı ve kamulaştırdığı eski Osmanlı topraklarıydı, tasfiye edildiklerini ilan etti. Bu dağıtılan toprakların ülkenin işlenebilir topraklarının üçte biri ile yarısı arasında olduğunu varsayabiliriz. Koumoundouros'un tarım yasasını, erken bir tarım reformu olarakta kabul etmek mümkündür. Artık devletin ve tüm ekonomik sistemin aile tarımı doğrultusunda olduğu şüphe götürmemektedir.

c. 1881 - 1896 Teselya - Arta bölgesinin Yunanistan'a eklenmesi (1881) ile büyük toprak sahipleri durumlarını güçlenmiş gördüler. Aslında, bu yeni Yunan vilayetlerinde bazı önemli büyük mülkler toplanmıştı. Ayrıca, İstanbul'lu bir kaç zengin Yunanlı sermayelerinin bir bölümünü bu vilayetlerden aldıkları toprağa yatırmışlardı. Bu durum, Helenik «diaspora» ile iyi ilişkilerin ve devamının gerekli olduğu bilincinde olan Yunan hükümetini (Charilaos

Tricoupis hükümeti), «acınacak bir girişim» yapmakla suçladı. Çiftliklerin yararına bazı mali tedbirler yürürlüğe kondu. İç pazarda tarımsal fiyatların artmasına neden olan bir tarım korumacılığı başlatıldı ve sonuçta toplumun toprak sahiplerine ödediği, toprak kira geliri arttı. Bu kritik dönemde, artık toplumsal bütünleşmeye sadece devletin ve kentsel sermayenin değil, onun yerine özellikle ülkenin kuzeyinde oluşan yeni bir Devlet - Kentsel sermaye ve büyük toprak sahipleri birliğinin egemen olduğunu söyliyebiliriz. Buna ek olarak, modern Yunan Devletinin tarihinde ilk kez toprak sahipliği, büyüyen ve sağlam bir sosyal kurum olarak ortaya çıktı.

d. 1896 - 1917 Yunan Devleti tarım politikasını değiştirmeye ve sosyal bütünleşme sürecini yeniden tek yol olarak desteklemeğe başladı. Bu çabasında onu güçlü bir biçimde kentsel sermaye destekliyordu. Ancak toprak sahipleri güçlerini henüz korumaktaydılar. Böylece sosyal güçlerin bir dengesi kuruldu : devletin tarım politikası bu dönemde kararsız ve çekimserdi. Devletin, büyük mülk sahiplerinin haklarını kısıtlamak için gösterdiği her çaba, güçlü ve iyi örgütlenmiş, bölgesel çıkarların egemen olduğu meclis tarafından engellenmekte idi. Buna rağmen, birkaç yıl sonra geliştirilecek tarımsal devlet politikasının bekleyişi (auticipation) içinde, bazı tedbirler tanımlanmış ve bazı yasalar yürürlüğe kondu. 1907 de, Tesalya'da bazı çiftlik toprakları köylülere dağıtıldı. 1911 Meclis'te kabul edilen bir yasa, toprak sahiplerinin üreticileri topraklarında çıkartmalarını yasakladı. Bu yasa ile belli bir evrim tamamen engellenmiş oldu : köylülerin topraktan atılmalarının yasaklanması büyük toprak mülkiyetini dondurmuş oldu.

Büyük mülklerin toplumsal kökeni ve Osmanlı İmparatorluğunda, büyük mülk toprakları geleneksel yolla «normal» olarak değil, tersine, istismarlar ve «saptırılmış» uygulamalar sonucu oluşmuştu ve bu mülkler bağımsızlıktan (1828) sonra Yunan Devletinin koyduğu yeni medeni kanun (civil legislation) çerçevesinde yasal olarak tanındılar. Geleneksel Osmanlı sistemindeki büyük mülk sahipleri, ancak modern yunan devletine geçildikten sonra bütünüyle yerleşmiş toprak sahipleri olarak tanınmayı başarmışlardır. Çiftlik sahiplerinin kökenleri çeşitliydi :

a. Helenik diasporanın, özellikle İstanbul'un finans çevrelerinden gelen büyük bankacı ve maliyecileri. Bu zengin kişiler, Tesalya'nın Yunanistan'a eklenmesi (1881) ve Osmanlıların bu bölgeden çekilmesinden sonra taşınabilen sermayelerinin bir bölümünü Tesalya'daki mülk topraklarına yatırdılar. Ancak, Osmanlı toprak sahiplerinin, Osmanlı sisteminde ellerin olan haklarından daha fazlasını Yunan alıcılarına transfer etmeleri yasal olarak olanak dışıydı.

Özel mülkiyet bilinmediği için, mülk sahibi basit bir «mutasarrıf» olarak benimsenmişti. Uygulamada, Yunan bankacılar tarafından yasal sistemi değiştirilerek yaratılan modern toprak sahipliği ile geleneksel toprak tasarrufu arasında büyük bir fark vardır : geleneksel toprak tasarrufunda köylüler toprağa süresiz bağlıdır (dolayısıyla, onları mülk topraklarından atmak imkânsızdır), özel mülkiyette ise toprak tüm ekonomi dışı bağlantılardan arındırılmış ve mülkiyet ünvanlarının transaksiyonu yoluyla, kapitalist pazar içinde serbestçe dolaşabilen bir meta haline dönüşmüştür.

b. Osmanlı Devletinde vergi veren çiftlikler ve özellikle öşr - çiftçileri - geleneksel olarak vergi memurlarının, ürünün belli bir bölümünden fazlasını almaya hakları yoktu; ancak 19. yüzyılın son döneminde bu kişiler intifâ hakkına sahip toprak sahipleri olarak tanındılar. Bu gelişmenin ikinci basamağı, intifâ hakkının köylünün geleneksel toprak tasarruf haklarını ezme pahasına genişletilmesidir. Bu süreç aracılığı ile eski vergi memurları, özel ve sınırsız egemen toprak sahiplerine dönüştüler ve resmen öyle kabul edildiler, böylece sonuçta, geleneksel olarak mülk arazisinin yerleşmiş olan köylüler mallarından oldular.

c. Toplumsal bir grup olarak tefeciler : Bu kişiler, özellikle vergi memurlarına borç para vererek, zamanla ilerlemiş, onlara egemen olmaya ve daha sonrada işlerini ellerinden almayı başarmışlardır. Bu grubun evrimi, temelde vergi memurlarının ki ile aynıdır. Tefecilerin arasında Osmanlı vergi memurlarına borç veren veya mülklerinin idareciliğini yapan çok sayıda Yunanlıya rastlarız, daha sonra bu Yunanlılar Osmanlıların yerine geçmiştir.

Böylece, kesin olarak özel toprak mülkiyetinin meydana çıkması ve dolayısıyla köylü ve toprak arasında ayırım 19. yüzyılın ikinci yarısında oluşmuştur. Bu dönem, Balkanların ve Yunanistan'ın ekonomik ve sosyal tarihinde ilkel birikim (primitive accumulation) kavramının, en doğru biçimde uygulanabileceği tek dönemdir. İngiliz modelindeki enclasures (toprakların kapatılması) burada tekrarlanmıştır : köylüler mülklerini kaybetmiş ve mülk topraklarından dışarı atılmış sonuçta, mera toprakları oran olarak artmıştır. Burada da, 16. yüzyılda İngiltere'de olduğu gibi «koyunlar insanları yemiştir».

Genelde büyük mülkler, başlıca Yunanistan'ın kuzeyinde, Tesalya Epirin ve Makedonya'da toplanmıştır. Bu üç bölgede işlenebilir toprakların üçte ikisi veya yarısı büyük mülklerindi. 1917 de bu üç bölge de toplanan mülk nüfusu, toplam köylü nüfusunun % 50 sini oluşturmaktaydı. Genelde toprak sahibinin gelirinin «kapitalizm öncesi» özelliklerle bir ilişkisi yoktu, karşılığı para olarak tahmin edilirdi : artı ürün resmen aynen (ayni olarak) alınsa da, her zaman pazarda ki değişim değeri tutarı ile hesaplanırdı. Bu açıdan, ürünün üçte birini veya yarısını toprak sahibine veren köylünün hasılatı maldan çok değişim değeri olurdu. Toprak sahibinin geliri temelde, köylülerden topladığı çeşitli maddelerin bileşiminden değil, bu toplanan artı ürünün pazarda satılmasından gerçekleşen *parasal* toplamı olurdu. Dolayısıyla sonuçta toprak sahibinin gelirinin gerçek doğası için kapitalist öncesi toplumu tanımlayan kişisel ilişkilere değil, modern pazar ve değişim sistemine bakmak gerekmektedir. Bu ise, bu gelirin feodal veya kapitalizm öncesi bir gelir değil, çağdaş kapitalist toprak rant'ının bir biçimi olduğunu gösterir. Parasal rant ile kapitalist kâr arasındaki farkın belirlenmesi gerekmektedir. Kapitalist sistemde rant toprağın geliri (revemce), kâr ise işletmenindir. 1917 den önce yunan toprak sakinleri ya durumunda, tarımsal girişimci rolü mülk sahiplerinden çok köylüler tarafından üstlenilmişti : bunun ise üç nedeni vardı :

a. Toprak sahiplerinin katılımları ile gerçekleşen girişimci yatırımlar hemen hiç yoktu, işletmenin tümü işletme masrafları genellikle tamamen köylü ailesi tarafından

üstlenilmişti. Mülk sahibi Lord sadece riske girmeden kârını maksimize etmeyi istemekteydi.

b. Toprak sahiplerinin yegane gerçek sermaye harcaması çiftlik işletmesi ile ilgili değil, sadece toprak mülkiyetini edinmekle ilişkili idi. Toprağa yatırılan toplam paranın bir işletme harcaması niteliği yoktu.

c. Toprak sahibinin geliri % 90'ı (temel olarak ulusal pazara yönelik ve güçlü gümrük politikaları ile korunan buğday satışlarından gelirdi. Bu durum bize yunan toprak sahiplerinin statüsünü kuramsal olarak daha doğru biçimde tanımlamamızı sağlamaktadır. Onların kâr üretim maliyeti, işgücü maliyeti ve kâr oranı ile tayin edilemez; çünki bu kâr bağımsız bir biçimde, toprak sahiplerinin devletin korumacı politikasına karışma yeteneğinin bir fonksiyonu ile sabittir.

Dolayısıyla, Yunanistan'da büyük mülk sahipleri ne «feodal» ne de «kapitalist» girişimcilerdi. Onlar, kapitalist bir gelir olan toprak rantını toplayan, modern burjuva türünde, salt toprak sahipleriydi. Toprak sahibi olarak kendi gelişmeleri için, kent ekonomisinin zararına olan bu gelirden başkasına sahip değillerdi. Dolayısıyla, onların gelişmesi ancak kent ve sanayi kapitalizminin zararına olarak gerçekleşebilecekti.

Kuzey Yunanistan toprak sahiplerinin devamlı müdahaleleriyle, ithal buğdayın gümrük tarifesi aşağıda gösterildiği gibi gelişti :

İthal buğday vergisi

1836 = 100

Yıl	Endeks	Yıl	Endeks

1867 - 1884 dönemin, buğday ithalinde «aşırı liberalizm»le belirlendiği şüphesizdir. Gerçekte bu dönemde Başbakan Alex Koumoundouros tarafından özellikle buğday üreten büyük mülk sahiplerine açık savaş ilan edilmişti.

1884 den sonra, Tesalya ve Arta'nın birleştirilmesi ile toprak sahipleri hükümetin geleneksel gümrük politikasını değiştirmeyi başardılar. Birbirini takibeden artışlar sonucu, 1905 de ithal buğdayın gümrük tarifesi katma de-

ğeri yaklaşık % 40 dı. Buğday korumacılığı Yunanistan Avrupada en üstte geliyordu.

İthal Buğday Vergisi (1905 - 1913)
Ad Valorew (Katma Değer)

Avusturya	36 %	İtalya	41.5 %
Almanya	38 %	Yunanistan	40 %
Fransa	34 %		

İthal vergilerinin artması sonucu, iç pazarda artan buğday fiyatları genelde kent merkezlerinde yaşam masraflarının ve ücretlerin artmasıyla da işgücünün yeniden üretilme maliyetinin arrtmasına neden oldu. 1880 - 1920 arasında buğday fiyatları yedi kat, çiftlik topraklarının fiyatı ise altı kat arttı. Aynı dönemde ücretler iki veya üç kat arttı. Kentsel ekonomide yaşam maliyetindeki her artış, toprak sahiplerinin topladıkları rant gelirinde bir kabarma ifade etmekteydi. Toprak sahiplerinin toprak monopollerini başarıyla istismar ettikleri açıktı : yüksek gümrük politikalarının koruması altında işlenen toprak alanını ve böylece tarımsal ürün arzını da azalttılar. Bütün bunlar tarımsal fiyatların yeniden artmasına neden oldu. 1885 - 1897 arasında işlenen toprak % 42.76'a düşürülmüştü.

Bu koşullarda, sanayileşmede ve kentsel sistemin büyümesindeki bütün ilerleme, toprak rantı biçiminde hemen toprak sahipleri tarafından ele geçiriliyordu. Tüm Yunan toplumu, toprak sahiplerine ödediği haraç nedeni ile gelişmesini geciktirmek zorunda kaldı. Toprak sahipleri grubu, sosyal bütünleşme sürecine ve ekonominin kentsel sektörünün gelişmesine karşı değildi. Aksine rant akımını katkılarıyla arttırdıkları için bu iki sürece karşı da olumlu bir tutumda idi. Temel çelişki sosyal bütünleşme sorunuyla ilgili değil, sosyal bütünleşmeye kimin yön vereceği idi : toprak sahipleri mi, yoksa kentsel sistem mi ?

Bu koşullarda, büyük mülklerin tasfiyesi yalnız kentsel kauitalizmin değil Devlet mekanizmasının da büyüme mantığı bakımından da çok önemli idi.

Köylünün Durumu

Vemzelos hükümetinin tarım politikası, toprak rejimi sorunu ile ancak 1917 de karşılaştı; ve bu sorunu diğer

ekonomik politika sorunlarından ayırmadan, gerçek sosyal çerçevesine oturttu. Vemizelos sadece bir kaç yıl önce yapılmış olan haksızlıkları düzeltme itisi ile değil, kapitalist gelişmeleri de destekleyerek kendi politikasının hedeflerini global sosyal anlamda tanımladı :

a. Tarımın toplumsal bakımda birleştirilmesi ve böylece sanayinin gelişmesinin desteklenmesi,

b. Tarımın organik bir biçimde kentsel sermaye ve Devletin üstünlüğünü kabul etmesi.

Tarım, kesinlikle büyük mülk idaresinden modern aile çiftlikleri idaresine geçmeliydi. Bu durumda, bir tür toprak sahipliğinden bir diğerine geçiş sadece işletmenin büyüklüğünü ilgilendiren bir sorun değildi. Tarım reformu, işletme topraklarını küçülterek sayılarını arttırmak değildi. Dolayısıyla reform, Yunan tarımının sosyal niteliğini köklü bir dönüşümü anlamına gelecekti. Eğer büyük mülk ekonomisi tüm toplum pahasına geliştiyse, diğer işletme türü - modern aile çiftlikleri - de köylü ekonomisi pahasına gelişebilirdi. Bu *dönüşümü* anlamak güç değildir : birinci tür ekonomi tarımsal fiyatların oluşmasına etkin biçimde katılmıştır, diğeri ise fiyatların dışarıdan, yani ekonominin kentsel sektöründen tesbitine edilgen biçimde boyun eğmiştir. Toprak stokuna sahip büyük toprak sahipleri, tarımsal çıktı için tatminkâr bir fiyat verildiğinde, örneğin eğer fiyatlar önemli bir rant akımını sağlıyorsa, giderek artan biçimde toprağı üretken hale getirebilir. Eğer tarımsal fiyatlar rant akımını garantilemiyorsa, toprak sahibi işlenen toprağın hacmini azaltabilir. Dolayısıyla, büyük mülk ekonomisinde, tarımsal fiyatların toprak sahiplerinin etken katılımı ile oluştuğu çok açıktır.

Diğer yönde, sadece günlük kendine yetecek kadar toprağa sahip köylü ailesi ile tanımlanan aile üretimcileri sisteminin fiyat formasyonu sürecini etkileyecek hiç bir olanağı yoktur. Fiyatlar köylü için elverişsiz olsa bile, ekonomik bakımdan çok güçsüz olduğundan (yedekte toprağı olmadığından), ne tarlasını kullanımdan çekebilir, ne de ürün programını değiştirebilir. Köylü, tarlasının sahibi olarak, herzaman toprağa bağlıdır ve koşullar elverişsiz olsa bile üretim sürecini devam ettirmeye mecburdur. Ayrıca, köylü ailesi, tarımsal fiyatlardaki her değişikliğe «anor-

mal» bir biçimde tepki gösterir. Uzun vadede, düşen tarımsal fiyatlar köylünün işgücünü arttırmasını sağlamaktan başka, köylü ailesinin işgücü etkinliğini arttırmak için üretim teknolojisindeki koşulları da modernleştirmeğe gider.

Bu koşullar altında, Yunanistan'da büyük mülk ekonomisinde aile çiftçiliğine dönüşüm yunan tarım ekonomisinin sosyal niteliklerinde gerçekten köklü değişiklik demektir. Köylüler toprak kazandılar, ancak toprak sahibi olmanın koşulları köylünün kendisinden çok tüm toplumsal sistem için yararlı olur.

Tarım Reformu

Yunanistan'da Tarım Reformunun bir olumlu bir de olumsuz olmak üzere iki ana özelliği vardı : bir yanda büyük mülklerin tasfiye edilmeleri, öbür yanda modern aile çiftliklerinin kurulması. Tuhaf ancak gerçek olan, kapitalist olmayan aile tarımı ve kapitalist gelişmeler arasında sadece zıt ilişkilerin değil birbirini tamamlayıcı ilişkilerin de ortaya çıkması oldu.

Organik açıdan tarım ve sanayinin eşit olmayan evrimi, ekonominin kentsel sektöründe sermaye birikimini arttırıcı olumlu bir koşuldur. Köylü aile sadece olumsuz bir işlevi değil, örneğin, toprak bütünleşmesini engelleyen, aynı zamanda sistemin büyümesinde güçlenmesini sağlıyacak olumlu bir işlevi de açmalıdır. Modern çiftçi ailesinin olumlu niteliğini tanımlamada Yunan Devletinin tarım politikası çok belirgindir.

1917 den 1938 e kadar, Yunan Hükümeti 50 hektar'a kadar olan tüm büyük mülkleri feshetti ve bu toprakların yaklaşık % 75 ini 140.000 köylü ailesine dağıttı. Yunan Reformu, derinliği ve genişliği bakımından bu dönemde (1917 - 1922) Doğu Avrupanın tarım reformu uygulayan onbir ülkesi arasında en önemlisi idi. Yunan tarım reformunun radikalliği, ancak 1922 den sonra ortaya çıkan Yunan Sanayiinin özellikle gelişme gücü ile açıklanabilir. Ayrıca, 1922 den sonra ki bu reformun etkin biçimde uygulandığı yıldır. Yunan toplumunun Anadolu'dan* gelen bir buçuk milyon yunanlı göçmen'in kitle halinde gelme-

* Text'te Ön Asya (Asia Minor) denmiş.

siyle sarsıldığını da belirtmek gerekir. Bu göç, tarım reformunu daha da radikalleştirmek için yeni bir ekonomik ve sosyal çerçeve yaratmıştır :

a. 600.000 köylü göçmenin acil bir iş olarak tarımsal alanlara yerleştirilmeleri, önceden ilân edilen tarım reformunun hızlandırılmasına neden oldu.

b. Kentlerde ucuz işgücü bolluğu ücret düzeyini kısıtladı ve dolayısıyla önemli bir sanayileşme hareketi başladı.

Böylece, iki savaş arası dönemde, Yunan tarım reformunun radikal özelliği, Yunanistan'da kentsel sermaye sisteminin büyümesi için kaçınılmaz koşullar sağladı.

Köylü ekonomisinin olumlu özellikleri

Tarlasının sahibi köylü, ekonomik açıdan kâr araması ile değil, yaşam çabası, ve köylünün kendisi işçi olarak yeniden üretmesi ile tanımlanır. Bu nedenle köylü tarımda üretim sürecinin örgütlenmesiyle yüklenmiş ideal bir ekonomik temsilci olarak görünür, üretim faaliyeti işletme kârı (entrepreneurial profit) elde etmeğe bağımlı değildir.

Aile çiftçiliği, artı işgücü kentsel sermaye birikimini finanse eden ağ içinde yakalanmış, kâr amacı veya toprak rantı olmadan üretim yapan tek üretim biçimidir. Köylü çiftçiliğinin bu özel niteliği, sosyal bütünleşme içinde bazı özel biçimler gerektirmektedir.

a. Aile bütçesindeki açık köylü ailenin kötü idaresine bağlı bir durum değil bu tür tarımın toplumsal bütünleştirilmesinde kaçınılmaz organik bir durumu olarak kabul edilmelidir. Gerçekte, köylünün toplumsal bütünleşmesi, kapitalist üretim biçiminin gelişmesiyle değil, kendi ekonomik girdi ve çıktılarıyla sağlanır. Onun kişisel bütçe açığı, tarımın kentsel birikime kaynak tahsisini yansıtmaktadır. Dolayısıyla köylünün açığı kişisel değil, derin sosyal niteliği olan bir durumdur : Köylünün kişisel sorumluluğu değil, sanayi ve tarım fiyatları arasında, aile bütçesinin girdisi ve çıktısı arasında büyüyen boşluk sonucudur.

b. Bu koşullar altında köylü kooperatif hareketinin büyümesi de tarımsal kredilerin tarım sektörüne girmesi-

nin organik bir koşuludur. 1915 - 1930 arasında Yunan Milli Bankası köylüye (her ekilen hektar başına) verilen toplam krediyi 4.4, İsviçre Frangından 72.8'e arttırdı.

1919 dan 1938'e tarıma verilen toplam kredinin hacmi 27.2 milyon drahmadan 4.00 9 drahmaya arttırıldı. Çeşitli kredi örgütlerine borçlanan köylülerin sayısı 1929 - 1939 arasında iki katına çıktı. Köylü kooperatiflerinin sayıları 1915 de 150, 1919 da 914, 1933 de 6026 oldu. 1932'de toplam köylü borcunun % 75'inin geriye ödenemiyeceği hesaplandı. Tarım reformu, görüldüğü gibi, sadece ortalama işletme büyüklüğünü azaltmadı, bazı önemli yapısal değişikliklere de neden oldu.

c. Çiftçi ailesinin doğal güçsüzlüğü, Devleti tarım fiyatlarını destekleyen bir politika geliştirmeye zorladı. Devlet giderek artan tarımsal üretimi merkezileştirdi ve ticarileştirdi. İki savaş arası dönemde, ürün türüne göre özelleşmiş kamu kuruluşları ve kurumları kuruldu. Böylece, 1928 de üzüm ticaretini yönetecek bir kuruluş, 1927 de buğday, pamuk, yağ ve tütün için ayrı kuruluşlar kuruldu. Bütün bu durumlar için fiyatlar serbestçe pazarda değil, her yıl Devlet İdaresin'de tesbit edildi.

d. Emeğin köylü ailesi için temsil ettiği hiçbirşey yoktur. emek ne maliyet, ne harcamadır, emek daha çok ailenin ihtiyaçlarını gidermek için bir araçtır. Dolayısıyla eğer pazarda tarımsal fiyatlar düşerse aile aynı gelir etkisini sağlayabilmek için daha çok emek harcamaya zorlanır. 1928 - 1937 arası sanayide fiyatlar % 25 artarken, tarımsal fiyatlar birim çıktı başına % 25 düştü. Böylece tarımın değişim koşulları (?) (terum ofexukange) sanayi ile ilişkide yaklaşık % 40 kötüleşti. Bu da, köylünün aynı emek miktarı ile önceden alabildikleri sanayi mallarının sadece yarısını elde edebileceklerini gösterdi. Dolayısıyla köylülerin üretim hacmini ve üretkenlik oranını arttırabilmek için emeklerini yoğunlaştırmaları, teknolojilerini modernleştirmeleri kesinlikle gerekmekteydi. Aynı dönemde, Yunanistan'da gübre kullanımı yaygınlaştı. 1923'den 1929'a kadar Yunanistan'da gübre tüketimi % 316 arttı. Köylü, toplam parasal aldıklarını tutabilmek için modernleşmeye, daha etkin ve üretken olmaya zorlanmaktaydı.

e. Milletlerarası ekonomik kriz (1929 - 32) Yunanistan'da geleneksel Helenik ihraç ürünlerinin (kuru üzüm,

yağ özellikle tütün) krizi olarak göründü. Böylece, Yunanistan'da kriz tek ürün ihracatını ve geleneksel tarım-tüccar bağımlılığını azaltmaya neden oldu. Krizin bir sonucu olarak yunan tarımı yönünü değiştirdi ve iç pazarlara yönelik üretimi (buğday, taze sebze, pamuk, yem bitkileri) arttırmağa çalıştı. Büyük mülk sisteminde buğday yapay biçimde nadir mal ve fiyatı devamlı artmakta ise, çiftçi aile sistemin de buğday bol ve fiyatı düşmekte idi. 1930' dan sonra, bağımsızlıktan beri ilk kez Yunan Devleti, memleketin buğday açığını yerel kaynaklardan karşılamayı başardı.

Milletlerarası kriz çerçevesine rağmen, ulusal ekonominin iç uzlaşması bütündü : Yunan sanayi büyüyen miktarlarda ulusal girdiler tüketiyordu. 1928 de toplamın % 57 oranında ulusal ham madde kullanılıyordu. Bu oran 1938 de % 75'e çıktı.

Aile tarımı sisteminin ekonomideki bu değişikliklere katkısının büyük olduğu açıktır.

f. Aile çiftçiliğinin bu doğal güçsüzlüğü, devletin kentsel birikimi finanse edebilmek için bir mali politika uygulamasını mümkün kıldı. Yunanistan'da köylülere doğrudan uygulanan verginin 1932 de kentsel nüfusa olandan daha ağır olduğunu da vurgulamak gerekir. Köylüden doğrudan alınan vergi, ortalama kişi başına gelir üzerinden % 6, kentsel nüfus için ise kişi başına % 2.5 idi ve bu uygulama ortalama kentsel kişi başına gelirin köylüye oranla 7 kat daha fazla olmasına rağmen yapılmakta idi.

Sonuç

Yunanistan'da iki savaş arası dönemde yapılan tarım reformu daha önceden varolan büyük mülk sistemini ortadan kaldırarak modern aile çiftliklerinin temelini attı. Modern köylü ailesi patriarkal olmasına rağmen başı yeni teknolojilerin ve modernleşmenin üzerine kurulmuştu; modern teknolojiyi içerebiliyor ve insan kaynağını tamamen kullanabiliyordu.

Üretimin bu tür örgütlenmesi tamamlayıcı büyük bir avantaj sağlamaktadır : sistem içindeki üretim etkinlikleri belli bir oranda kârın gerçekleşmesine bağımlı değildir. Üretim etkinliği, köylü ailesi tarafından gerçekleştirildiği oranda, kâr veya rant sağlamasa dahi sürebilir.

Toprak ağaları yok oldular, köylüler toprak sahibi oldu ve kentsel sermaye sistemi büyüdü. Bununla beraber, bu gelişmede Yunan Devletinin özel rolünü incelemek gerekmektedir. Bu inceleme, Yunanistan'daki Devlet müdahalelerinin tarihi koşulları ile kısıtlanmamalı, onun yerine tarım reformu işleyen günde oluşan yeni kuramsal gerçeği incelemelidir. Yunan Devleti sadece tarım da bir dönemden diğerine olan dönüşümü gerçekleştirmek için değil, aynı zamanda tarımın kentsel sistemi yararına olan yeni etkinliğini sağlamak için de gerekli idi. Gerçekte devletin tarım konularında müdahalesi (fiyat destekleri, provizyonlar, tarımsal malların merkezileştirilmesi ve ticarileştirilmesi, krediler, köylü kooperatiflerinin kurulması v.s.) Köylünün, kapitalist sistemde sabit, aşırı güçsüzlüğü ve kendi etkinliğini yürütememesi ile harekete geçmiştir.

Eğer modern köylü sanayinin gelişmesine bu biçimde katkıda bulunursa, modern Devlet te köylüyü bu yeni sosyal etkinliğin de desteklemeğe çalışır. Ytnan tarımında Devletin müdahalesi sık, gerekli ve organiktir. Dolayısıyla, Devlet mekanizmasına bağlı köylü aile işletmeleri temelinde inşa edilmiş kümelenmiş küçük parçalardan oluşmuş çok biçimli ancak tek bir organizma düşlemek kolay olabilir.

Tüm bunlar bizi modern aile tarımı sektörünün de facto ulusal sektör içinde asimile olması gereği sonucuna varmamıza imkân verir.

Yunanistan'da modern tarım sorununun koşulları şöyle belirtilebilir : malından olmuş köylülere toprak dağıtılması sorunu - ki bu tarihsel geçmişe ait bir sorundur - yoktur, ancak sorun kentsel merkezler ve kırsal alan arasındaki eşitsizliklerin ve karşıtlığın azaltılmasıdır.

Tarım reformu, büyük mülk topraklarını dağıtarak, modern tarımın toplumsal bütünleştirilmesi için tarafsız bir temel yarattı : modern, patriarkal ve reformla güçlenmiş bir aile tarımı varsayılan «geleneksel yalnızlığı»ndan çok, tüm ekonomik ve toplumsal sistemle artan bir biçimde bütünleştiği için dengede durmamaktadır.

KORKUT BORATAV

Yalçın Küçük'e bir Yanıt

Yalçın Küçük, son kitaplarından birinin, *Quo Vadimus'*-un ikinci bölümünde, benim *Yapıt*'ın ilk sayısında yayınlanan «Türkiye'de Popülizm» başlıklı yazımı eleştiriyor. Türkiye'de sosyal bilimciler, üzerine ölü toprağı serpilmiş ortamlarda çalışmayı genellikle severler; (edebiyatçıların aksine) (suskunluk komplosu»nu eleştiriye yeğlerler. Bu durumu hep sağlıksız bulmuşumdur. Yalçın Küçük'ün de böyle düşündüğünü sanıyordum. Hatta -yanılıyorsam bağışlasın- «bilim kavga ile gelişir» sözü de, sanırım, ona aittir. Buradaki «kavga» sözcüğünü eskilerin deyişi ile «müsademe-i efkâr» (fikirlerin çatışması) olarak anlamak koşulu ile, yarının özerk Türkiye üniversitelerinde genç bilim adamlarının çalışma odalarına bu özdeyişin yaldızlı birer çerçeve içinde -ve karşı çıkmazsa Yalçın Küçük imzası ile- asılmasını da birgün önerebileceğimizi düşünmekte idim. Bu nedenlerle Küçük'ün eleştirilerini içeren «Komprador İktisat» başlıklı bölümünü olumlu bir beklentiyle okumaya başladım.

Ancak okudukça bu beklentimde yanıldığımı farkettim ve hayal kırıklığına uğradım. Bölüm, Küçük'ün son zamanlardaki çalışmalarına egemen olmaya başlayan fikir dağınıklığı ve biçim laubaliliği[1] ile malûl olması dışında, «bilimsel kavga»yı «müsademe-i efkâr» değil, «kişisel dövüş» olarak anlayan bir yaklaşımın da damgasını taşıyor. «Bunalım karşısında korku» tema'sı ile «tartışma»yı açan, Boratav'ın görüşlerine «Korkizm», «Giyer Dönerizm» gibi fevka-

(1) Örneğin, kavramların, cümlelerin ve kimi sözcüklerin hem Türkçesini, hem İngilizcesini (bazen de Rusçasını) metin içinde peşpeşe sıralamasının ne çalışmasına, ne de Yalçın'a hiçbir şey kazandırmadığı hususunda bir dostça uyarının kendisine yararı olsa gerektir.

lâde ilginç ve zekice yaftalar yakıştıran, eleştirdiği makalenin Dünya Bankası - IMF - OECD'de veya «yurt dışında» bir iş isteme dilekçesi[2] olarak, ya da «yüksek ateş içinde» yazılmış olduğunu ileri süren, «yabancı egemenliği veya sömürüsü için ajan» olarak tanımladığı «komprador» sıfatını «Türkiye'de Popülizm» yazarı için aşağı yukarı açıkça kullanan Küçük ile bu tarzda bir dövüşe girmeye -seyirciler için eğlenceli de olsa- doğrusu ya hiç niyetim yok.

Yine de Küçük'ün eleştiri ve görüşlerine sadece bir noktadan yanıt vermenin gerekli olduğunu düşünüyorum. Bu, Küçük'ün «Türkiye'de Popülizm»in ana mesajını sadece yanlış değil, tamamen ters anlaması ve aktarmasından ve bu mesajın bağlandığı temel sorunsal üzerinde sözü geçen makaleden önce ve sonra yayınlanan çok sayıda yazıda ortaya koyduğum görüşleri izlemeksizin «desteksiz atış» yapmasından doğan bir gerek... Küçük'e göre, Boratav, Türkiye'nin 1960'lı ve 1970'li yıllarına damgasını vuran ve «popülizm» terimi ile (bazılarının ise «ithal ikameci» olarak) nitelendirdiği iktisat politikası modelini «Dünya Bankası - IMF gözlüğü ve sözlüğü ile» değerlendiriyor, bu modeli «askeri diktatörlüklerin günah keçisi» olarak görüyor, «işçi ücretlerinin aşırı artışından yakınılıyor,» işçi aristokrasisi tezlerine yaslanarak başımıza gelen tüm felâketler için «işçileri de günah keçisi» yapıyor ve kısacası bölüşümü emek gelirleri aleyhine değiştirmeyi eksen olarak alan IMF - Dünya Bankası politikalarına geçişin kaçınılmazlığını ve haklılığını savunmuş oluyor. Bu politikaların etkili bir biçimde uygulamaya konması ve sürdürülmesi genellikle askeri rejimleri gerekli kıldığı için, Boratav, böylece bu rejimlerin de savunuculuğunu üstlenmiş oluyor.

Türkiye'de iktisat politikalarının biçimlendirilmesinde doğrudan belirleyici bir etken olarak IMF'nin ve beynelmilel sermayenin yeniden sahneye çıktığı 1977 yılından bu yana yazdıklarımı izleyenler -ve Küçük dışındaki tüm iktisatçı dostlarım- tartışılan konudaki görüşlerimin, Küçük'ün bana atfettiği çizginin tam zıddı olduğunu görmüşlerdir. Yine de kısa bir özet yapmakta yarar var : 1960'lı ve 1970'li

---

(2) «Türkiye'de Popülizm»den sonra ben gerçekten de bir dilekçeye imza attım. Bunda Küçük'ün de imzası vardı ve bu dilekçe nedeni ile birlikte yargılanıyoruz. Bu dilekçeye «Türkiye'de Popülizm»i eklemeyi doğrusu akıl etmemiştim.

yılların büyük bir bölümüne damgasını vuran birikim biçimi ve ona bağlı iktisat politikaları reel ücretlerin ve reel köylü gelirlerinin düzenli bir biçimde gelişmesine imkân veren, genel olarak emek gelirlerinin göreli paylarının ise sistemli olarak düşmesini frenleyen unsurlar taşımakta idi. Bu unsurların başında, emekçi sınıfların bölüşüm ilişkilerinde siyasi karar alma süreçlerini etkileyebildikleri ancak iktidara bir alternatif veya ortak olabilecek biçim ve düzeyde örgütlenemedikleri siyasi rejimin özellikleri («popülizm») yer alır. Bu süreçlerin sonunda Türkiye'nin göreli olarak «yüksek ücretli» bir azgelişmiş ülke haline gelmesi «politik ve sosyal bakımdan kesinlikle yeğlenmesi gereken bir olgu»dur.[3] Ancak, 1976'yı izleyen yıllarda karşımıza çıkan ekonomik bunalım, sözü geçen bölüşüm mekanizmalarını da bunalıma sürükler. Beynelmilel sermaye, IMF aracılığıyla «bunalımdan çıkış için tek yol» olarak pazarlanan standart bir istikrar programını gündeme getirerek, bölüşüm mekanizmalarını emek gelirlerinin aleyhine değiştirmeyi (diğer hedeflerinin yanısıra) telkine başlar ve şantaj yoluyla kabul ettirmeye çalışır. «Türkiye'deki egemen sınıflar, bu büyük iktisadi operasyonları halk kitlelerinin sırtına yükleyerek yapmanın dışında bir yol tabiatıyla izleyemezler».[4] Ancak böylesine bir operasyonu, mevcut siyasi rejim içinde ve geleneksel siyasi kadrolar aracılığıyla yürütmek imkânsızdır. «İşçi haklarının askıya alınmasıyla sonuçlanacak birkaç senaryo»[5] böylece gündeme gelir. Ancak, işçi haklarının, tüm demokratik edinimlerle doğrudan ve organik bir ilişkisi vardır. IMF kökenli istikrar politikalarına herşeyden önce emek aleyhtarı yaklaşımı ve bundan türeyen siyasi sonuçları açısından karşı çıkmak gerekir. Aksi halde «yirmi yıllık *geçmiş edinimlerin tümünü tehlikeye sokan bir çöküntü*» söz konusu olacaktır.[6] Bu çöküntü kaçınılmaz değildir; iç çelişkilerini çözemeyen popülizmin

---

(3) K. Boratav, «Dünya Eûkonomisi, Türkiye ve İktisat Politikaları», Türkiye'de ve Dünyada Yaşanan Ekonomik Bunalım (Ankara, 1984, Yurt Yayınları), s. 270. İlginçtir ki, benim «ücret artışlarından yakındığı»mı söyleyen Küçük bu yazımın yer aldığı kitabı incelediğini de ileri sürüyor. (Küçük, s. 47)

(4) K. Boratav, İktisat Politikaları ve Bölüşüm Sorunları (İstanbul 1983, Belge Yayınları), s. 292. (1977'de yapılan bir açık oturum metninden.)

(5) Ibid., s. 304. (12 Eylül'den dört buçuk ay önce Cumhuriyet gazetesinde çıkan bir konuşmadan.)

(6) «Türkiye'de Popülizm», s. 18

«kendisini bir burjuva demokrasisi doğrultusunda»[7] aşması da mümkündür ve bunun ön koşulu emekçi sınıfların kendi bağımsız siyasi örgütlenmelerini gerçekleştirmeleri ve siyasi yapı içinde ağırlıklarını böylece koyabilmeleridir. Ne var ki bu «aşma» Türkiye'de «burjuvazinin, burjuva demokrasisi doğrultusundaki dönüşümleri sürükleyecek özellikler taşımaması»[8] yüzünden egemen sınıflara *rağmen* gerçekleşebilir ve bu nedenle emekçi sınıfların tarihi misyonu olma durumundadır.

Bu çerçeve içinde emekten yana iktisatçıların görevi, emek - aleyhtarı istikrar politikalarının kaçınılmaz ve «tek seçenek» olduğu safsatasını yayan ideolojik saldırıya karşı koymak,» beynelmilel sermayenin iktisat programının ... sınıf niteliğini ortaya koymak ve *aynı zamanda* emekten yana farklı bir programın mümkün olduğunu göstermek»tir.[9] Zira, solda yer alan kişiler olarak «farklı bir çözümden yana olan güçlerin, Türkiye toplumunun önemli ve gelişen toplumsal güçleri olduğuna; tercihleri *bugünün* politik koşullarında uygulanamaz *görünse* dahi, bunları teknik olarak mümkün, tutarlı çözümler olarak geliştirmek ve ortaya koymak durumunda bulunduklarına ve bugün değilse bile yarın, bu farklı modelin uygulanabilir bir seçenek olarak gündeme gelebileceğine»[10] inanmak durumundayız.

Son yıllarda IMF - kaynaklı istikrar programlarına karşı pekçok yazmış iktisatçılardan biri olarak, «Türkiye'de Popülizm»den önce ve sonra yayınlanan çeşitli çalışmalarımda yer alan -ve yukarıda çeşitli alıntıların desteğiyle özetlediğim- bu görüşlerin «IMF gözlüğü ve sözlüğü» ile yazıldığını ileri süren muhakemede ters birşeyler aramak mümkündür. Ancak, ben durumun açıklanmasını böyle bir terslikten ziyade, Yalçın Küçük'ün son zamanlarda yazmaktan herhalde okumaya çok az vakit ayırabilmesinde görüyorum. Eski dostum Küçük'e, hiç olmazsa «bilimsel kavga» veya «dövüş» yapmaya karar verdiği kişilerin polemik konusu yaptığı çalışmalarını dikkatlice ve bilimsel üretimin gerektirdiği asgari ciddiyetle izlemesini salık vermekten başka yapacak birşey olmasa gerektir.

---

(7) Idem.

(8) Idem.

(9) «İktisat Politikaları Alternatifleri Üzerine Bir Deneme», Krizin Gelişimi ve Türkiye'nin Alternatif Sorunu, (Ankara 1984, Kaynak Yayınları), s. 74.

(10) «Dünya Ekonomisi, Türkiye ve İktisat Politikaları», op. cit., s. 275.

ŞEVKET PAMUK

Anadolu'da Küçük Köylülük Üzerine Tezler

Yapıt'ın 11. sayısında yayınlanan bir makalede Çağlar Keyder, ücretli emeğin ortaya çıkamadığı, kırsal alanlarda küçük köylülüğün egemen olduğu toplumsal oluşumlara ilişkin bir model geliştirmekte ve bu modeli 1850 sonrası Anadolu tarımına uygulamakta.[1] Hem inşa edilen modelin kendi iç mantığı hem de bu modelin 1850 - 1950 arasında Türkiye tarımında üretim ilişkilerinin gösterdiği değişmeleri ne ölçüde yansıtabildiğine ilişkin olarak ciddi şüphelerim var. İletişi yazısında bu şüpheleri tartışmak istiyorum.

Herşeyden önce modeli özetliyeyim. Keyder, Anadolu tarımına ilişkin iki önemli ve canalıcı özellikten yola çıkıyor : a) toprak/emek oranının yüksek oluşu; bir başka deyişle toprak değil emek kıtlığı sözkonusudur ve ekilebilir marjinal toprakların varlığı köylülerin serfleşmesinin önünde önemli bir engel oluşturmaktadır. b) küçük köylülüğü kendi mali temeli olarak gören ve küçük köylülüğü bir yandan vergilendirirken, bir yandan da büyük toprak sahiplerine karşı koruyan bir merkezi devletin varlığı. Bu maddi ve siyasal/yasal çerçeve küçük köylülüğün mülksüzleşmesini, ücretli emeğin ortaya çıkışını ve giderek tarımda kapitalist üretim ilişkilerinin gelişmesini engellemektedir. Bu koşullarda kendi topraklarını işleyen küçük üreticiler varlıklarını sürdürebilmekte, büyük toprak sahipleri ise

(1) Keyder (1985). Bu makale daha önce İngilizce olarak yayınlanmıştı. Bkz. Keyder (1983).

topraklarını ortakçılara kiralamaktadırlar. Böylece kendi topraklarını işleyen küçük - orta hanelerle ortakçı aileler tarımdaki dolaysız üreticilerin ezici çoğunluğunu oluşturmaktadırlar.

Buraya kadar özetlenen çözümlemeye katılıyorum. Zaten Keyder'in makalesinin İngilizcede yayınlanmasından önce yazdığım bir makalede 19. yüzyıl Anadolu tarımındaki üretim ilişkilerine aynı bakışaçısıyla yaklaşmıştım.[2] Ancak sözünü ettiğimiz model, buraya kadar anlatılanlarla sınırlı değil. Keyder *Yapıt*'taki yazısında, bu tarımsal yapıların dünya pazarları için meta üretimine açıldığında ne gibi uzun dönemli değişiklikler geçirebileceği sorusuna yanıt aramakta.

Geliştirilen modelde kendi topraklarını işleyen köylülerle, topraklarını ortakçı ailelere kiralayan büyük mülk sahipleri arasında uzun vadeli bir döngü öngörülmekte : Dünya ekonomisinin genel genişleme dönemlerinde hem tarımsal mallara olan talep artmakta, hem de tarımsal malların fiyatları mamul mallarınkinden daha hızlı yükselmektedir. Bu dönemlerde kendi topraklarını işlemek isteyen küçük üreticiler, tefecilerden (ki bunlar kentli tüccarlar ve büyük toprak sahipleridir) borç alarak kendi üretim araçlarının (en önemlisi bir çift öküz) mülkiyetine kavuşmaya çalışmaktalar. Dünya konjonktüründeki ve fiyat hareketlerindeki elverişli gelişmeler nedeniyle, tefecilere yapılan ödemeler sürdürülebilmekte, böylece kendi toprağını işleyen küçük - orta köylülük güçlenmekte, ektiği toplam alan genişlemektedir.

Öte yandan dünya ekonomisinin buhran dönemlerinde tarımsal malların fiyatları en azından göreli olarak gerilediği için, bir önceki konjonktür tersyüz olmaktadır. Tefecilere olan borçlarını ödeyemez duruma gelen küçük üreticiler öküzlerini elden çıkarmak zorunda kalmakta ve kendi topraklarının mülkiyetini yitirmeseler bile, üretim araçlarına sahip olan ağaların yanına ortakçı olarak girmekten başka bir seçenekleri kalmamaktadır. Bu durumda, marjinal toprakların göreli bolluğu nedeniyle, toprak mülkiyetinin dağılımı çok büyük dalgalanmalar göstermeyebilir.

(2) Pamuk (1982). Bu çalışma daha sonra tekrar yayınlandı. Bkz. Pamuk (1984), Beşinci Bölüm.

Ancak, dünya ekonomisinin genişleme ve buhran dönemlerine bağlı olarak kendi toprağını işleyen köylülük ile ortakçılık arasında önemli bir gel - git ortaya çıkmaktadır.

Bu model 1850 - 1950 dönemi için Anadolu'ya uygulanabilir mi? Keyder Anadolu'daki kiracılık ilişkilerinin bu modelin öngördüğü biçimde döngüler gösterdiğine ilişkin kanıtlar verebiliyor mu? Bu soruları ayrı ayrı alıp irdeleyeceğim.

İlk olarak, modelin genelliğini ve uygulanabilirliğini kısıtlayan bir boyutuna işaret etmek gerekiyor. Kapitalizm öncesi üretim tarzlarının egemen olduğu bir toplumsal oluşumun dünya kapitalizmine açılışı aşamasını inceleyen bu model, açık olarak belirtilmese de, büyük toprak sahipleri, küçük köylülük ve merkezi devlet arasında çok özgül bir güçler dengesi varsayımı üzerine Oturtulmuştur. Model, merkezi devletle küçük köylülüğün «ittifakı» karşısında veya yalnızca merkezi devlet karşısında büyük toprak sahiplerinin gücünün çok sınırlı olduğunu varsaymaktadır. Zaten bu tür bir varsayım olmadan da modelin öngördüğü döngüye varılamaz.

Bu noktayı biraz açalım. Dünya ekonomisinin genişleme dönemlerini ele alalım. Dünya konjonktürünün, talebin ve fiyat hareketlerinin elverişli geliştiği koşullarda yalnızca küçük üreticiler değil büyük toprak sahipleri de ektikleri toprakları genişletmek, daha fazla tarımsal mal pazarlamak isteyeceklerdir. Teknoloji veri, ücretli emek almaşığı da kapalı olduğuna göre, büyük toprak sahipleri bunu ancak topraklarını işleyecek daha fazla sayıda ortakçı ailesi bularak gerçekleştirebilirler. Bir başka deyişle, dünya ekonomisinin genişleme dönemlerinde küçük üreticiler kendi üretim araçlarının mülkiyetine sahip olmaya çalışırlarken, büyük toprak sahiplerinin de bunun tam karşıtını gerçekleştirmeye çalışmaları, köylü ailelerinin üretim araçlarını ellerinden alarak onları ortakçı durumuna indirgemeye çalışmaları beklenir. Bu koşullarda büyük toprak sahipleri kendilerine ortakçı aileler bulabilmek için hem iktisadi (örneğin tefecilik) hem de iktisat - dışı (siyasal toplumsal) güçlerini kullanacaklardır. Ele alınan toplumsal kuruluşta kapitalizm - öncesi üretim tarzları egemen olduğuna göre, iktisat - dışı unsurların önemli olabileceğini hesaba katmak

gerekir. Anadolu'nun veya bir başka toplumsal oluşumun özellikleri ne olursa olsun, bu sınıf mücadelesinin nasıl sonuçlanacağını somut koşullar belirleyecektir. Devlet, büyük toprak sahipleri ve küçük köylülük arasındaki somut güç dengeleri ve somut mücadele biçimleri belirleyecektir.

Keyder'in modelinde ise, dünya ekonomisinin genişleme dönemlerinde büyük toprak sahiplerinin ektirmekte oldukları alanların genişleyeceği değil daralacağı öngörülmekte. Bu, 16. sayfanın 2. paragrafında açık olarak belirtiliyor. Her genişleme döneminde küçük üreticilerin kazançlı çıkacağını öngörmek ancak büyük toprak sahiplerinin güçlerinin çok sınırlı, merkezi devletin ise her dönemde ve her koşulda çok etkin ve küçük üreticilerden yana olduğunu varsaymakla mümkün olabilir. Oysa 1850 - 1950 yılları arasında iktisat ve iktisat - dışı unsurlarıyla Anadolu'daki güç dengelerinin bu kadar açık ve net bir biçimde küçük üreticilerden yana olduğu, her dönem ve her mekanda küçük üreticilerden yana çıkan güçlü bir merkezi devletin varolduğu söylenemez. Bu bağlamda daha gerçekçi, tarihsel patikaların çeşitliliğini ve zenginliğini vurgulayan ve nihayet sınıf mücadelesine daha fazla ağırlık tanıyan bir yorum, mülksüzleşme ve ücretli emek yolu büyük ölçüde kapalı olduğuna göre, genişleme dönemlerinde kendi topraklarını işleyen küçük üreticilerle ortakçılar arasındaki dalgalanmaların Anadolu'nun çeşitli bölgelerindeki somut koşullara göre değişebileceğini ifade etmekten geçerdi.

Nitekim, dünya ekonomisine açılış derecesi, köylülük içindeki farklılaşmalar ve güç dengeleri, merkezi devletin gücü ve etkinliği açısından baktığımızda, Batı Anadolu İç Anadolu'dan, İç Anadolu da Doğu ve Güneydoğu Anadolu'dan çok farklı görünümler sunmaktadır, 1850 - 1950 arasında. Örneğin Batı Anadolu tarımın en fazla ticarileşmiş olduğu, dünya pazarları için meta üretiminin en fazla yaygınlık kazandığı bölgedir. Diğer bölgelerle karşılaştırıldığında. Batı Anadolu'da merkezi devlet oldukça güçlü durumdadır. Büyük toprak sahiplerinin orta ve küçük köylülük karşısındaki gücü ise esas olarak iktisadi unsurlara dayanmaktadır. Buna karşılık örneğin Güneydoğu Anadolu bölgesinde ihracat pazarları için üretim çok düşük düzeylerdedir, sınırlı miktardaki tarımsal meta üretimi bölgenin kent pazarlarına yönelmiştir. Merkezi devletin gücü ve et-

kinliği de oldukça sınırlıdır. Aşiret bağlarının önemli ağırlığının olduğu bu bölgede büyük toprak sahiplerinin gücü, iktisadi unsurların yanısıra, önemli ölçüde de iktisat-dışı unsurlardan kaynaklanmaktadır. Bu tabloya bakarak döngü modelinin her tarihsel alt-dönemde her iki bölge için de aynı derecede geçerli olduğunu söylemek mümkün değildir. Kısacası, Keyder'in modelinin çıkış noktasından hareket edilerek varılacak tek sonuç, genişleme dönemlerinin her zaman ve her yerde küçük üreticilere yarayacağı hipotezi değildir. Daha esnek bir çerçeveyle yetinmek gerekirdi. Şimdi de 1850-1950 arasında Anadolu'da bu tür döngülerin varlığına ilişkin olarak Keyder'in sunduğu kanıtları inceleyelim.

Herşeyden önce Keyder'in modelinin Anadolu'ya uygulanabilirliği ve bu tür döngülerin 1850-1950 yılları arasında Anadolu'da varolduğu konusunda makalenin girişinde kullandığı ifade, Keyder'in esas amacı ne olursa olsun, bize fazla kuvvetli gözükmekte :

«... Ortakçılığa ilişkin, aşağıda açıklamaya çalışacağım iki gözlem var. Bunlardan birincisi, Anadolu tarihinin belirli dönemlerinde ortakçılığın yaygınlaştığına ilişkin *çok güvenilir* verilerin bulunması; ancak aynı bölgelerde farklı dönemlerde bunun tam tersi bir eğilimin varlığını gösteren verilerin de *aynı derecede güvenilir olmasıdır*... Buna bağlı olarak, döngüsel bir gelişme yaşandığını ...öne süreceğiz...» (abç.) (sayfa 2)

Gerçi makalenin İngilizce olarak ilk yazılışında kullanılan ifade «perfectly plausible». Bunu «çok güvenilir» yerine «kolaylıkla kabul edilebilir» veya «tam doğru gibi gözüken» biçiminde çevirmek daha uygun olurdu. Ancak, bu tür bir ifade bile fazla kuvvetli, çünkü aşağıda göstereceğimiz gibi, Keyder ortakçılığın belirli dönemlerde arttığı, belirli dönemlerde de azaldığına ilişkin verileri makalenin hiçbir yerinde ortaya koymuyor. (Zaten ne yayınlanmış kaynaklarda ne de Osmanlı veya Batı Avrupa arşivlerinde Anadolu'daki ortakçılığın miktarındaki *değişmelere* ilişkin bilgiler henüz bulunamamıştır, belki de bu türden veriler hiçbir zaman ortaya çıkmayacaktır.) Bu nedenlerle olsa gerek, makalenin ikinci yarısında Keyder, 1850 sonrasında Anadolu tarımını incelemeye geçerken yukardakine göre çok daha esnek ve ihtiyatlı bir ifade kullanmakta :

«... Aşağıda, Anadolu tarımına 1959'den önceki yüzyıl boyunca ve 1950'den savaş sonrası genişleme döneminin sonuna kadar bu modelin nasıl uygulanabileceğine ilişkin bir *öneri* geliştireceğim.» (abç.) (sayfa 19)

Açıkça söyliyelim, bu tür bir ifadeyle hiçbir sorunumuz yok. Eğer makale bu son ifadenin çizdiği çerçeve içinde kalsaydı, «Anadolu tarımında küçük üreticiliğe ilişkin ilginç hipotezler geliştirilmekte, ancak, hipotez geliştirmek ayrı şeydir, hipotezin doğruluğunu araştırmak, kanıtlamak ayrı şeydir» demekle yetinebilirdik. Oysa Keyder makalesinin son bölümünde bu çerçevenin çok ötesine geçiyor, modeliyle uzaktan veya yakından ilgili olabileceğini düşündüğü pek çok olguyu Anadolu'da bu türden döngülerin gerçekleştiğini kanıtlamak için kullanıyor. Biz burada Keyder'in yazısında sayfalar arasında sunulan olgular arasında yalnızca dünya ekonomisinin uzun dönemli dalgalanmaları ile küçük köylü mülkiyeti - ortakçılık döngüsünü dolaysız olarak birbirine bağlayanları inceleyeceğiz. Çünkü diğer olguların döngü hipotezinin kanıtlanması doğrultusunda hiçbir katkıları yoktur. Bu ayırım yapıldığında, geriye eleştirel olarak yaklaşılabilecek çok az sayıda olgu kalıyor. Bunları teker teker ele alalım.

i) «1850 - 1873 döneminde işlenmekte olan toprakların büyük toprak ağalarından özellikle Rumlar ve Ermeniler tarafından satın alınması, bu bağlamda anlaşılabilir. İhracattaki fırsatların arttığını görerek, önce Hıristiyan azınlıklar sonra da yabancı pasaportu olanlar, çoğunlukla Ege kıyılarında olmak üzere ticarete yönelik aile çiftlikleri kurmaya yöneldiler. Emek - yoğun (dolayısıyla aile ölçeğinde) ürünlerin (üzüm ve incir gibi) üretimi 1850'ler ve 1860'larda arttı.» (sayfa 20)

Bu paragrafta yüzyılın üçüncü çeyreğinde Rum ve Ermenilerin aile çiftlikleri kurduklarına ilişkin verilerin nereden derlendiği belirtilmiyor. Gerçi paragrafın sonunda Rougon'un İzmir bölgesi üzerine yazdığı 1892 tarihli kitabın üçüncü bölümüne gönderme yapılmakta ama Rougon'un gözlemleri daha sonraki dönemle ilgili. Ayrıca şunu da önemle belirtmek gerekir ki emek yoğun tarımsal ürünlerin ihracatındaki artışların her zaman kendi topraklarını işleyen köylülerin güçlendiği anlamına gelmesi gerekmez.

Üzüm ve incir üretiminin ortakçı aileler tarafından gerçekleştirilemeyeceğine ilişkin bir kural yok. Nitekim, 1870 lerden sonraki dünya bunalımı sırasında ihraç edilen üzüm ve incir miktarları artış göstermeye devam etmiştir. Keyder'in modelinde ise bu buhran sırasında ortakçılığın yaygınlaştığı öngörülmekte.

ii) Bir sonraki paragrafın son cümlesi şöyle : «1873 sonrasında ... köylü mülkiyetindeki toprakların artışı sonraki genişleme dönemine kadar (1896'ya kadar) durdu.» (sayfa 20 - 21)

Bu cümleye ilişkin olarak hiçbir kanıt verilmiyor, hiçbir çalışmaya gönderme yapılmıyor. Dört cümle öncesine döndüğümüzde, paragrafın «tahmin edilebilir» ifadesiyle başladığını görüyoruz. Acaba bu ifade paragraftaki bütün cümleler için mi geçerli ? Döngü hipotezinin kanıtlanabilmesi açısından oldukça önemli olan bu cümle yalnızca bir «tahmin» mi ? Burada daha açık ve net olmak gerekirdi.

iii) Bir sonraki paragrafta ise dünya ekonomisinin uzun dönemli dalgalanmaları ile küçük köylü mülkiyeti -ortakçılık döngüsü arasında şöyle bir bağ kuruluyor :

«Sözkonusu dönemin (1896'dan sonraki genişleme döneminin) sonraki yıllarında, daha da önemli bir gelişme oldu. Önceki buhran döneminde Rum ve Ermenilerin denetimindeki toprakların artması, Müslüman halkın tepki ve şikayetine yol açmıştı. Bu duygular, genişleme döneminde açıkça dile getirilmeye başlandı. O zaman da bir dizi temizlik hareketiyle Hıristiyan azınlıklar sürüldü ve devre dışı bırakıldı. Böylece toprağın büyük kısmı yeniden o yöredeki Müslüman küçük köylülüğün denetimine geçti. Bu tür temizlik hareketlerinin sonuncusu, Türk Kurtuluş Savaşı sırasında ve sonrasında gerçekleşti.» (sayfa 22 - 23)

Bu paragrafta da Rum ve Ermenilerin dünya ekonomisinin buhran koşullarında ellerindeki toprakları genişlettiklerine ilişkin kanıtların hangi kaynaklardan derlendiği belirtilmiyor. Ayrıca, burada anlatılanlar modelin kendi iç mantığıyla da çelişkili görünüyor. Eğer modelde öngörüldüğü gibi, marjinal topraklar her zaman varsa, küçük köylülerin tepki ve şikayetlerinin de sınırlı kalması gerekirdi. Daha önemlisi, modelde dünya ekonomisinin ge-

nişleme dönemlerinde küçük üreticilerin kendileri için ektikleri toprakları genişletmeye *çalışacakları* değil, fiilen genişletecekleri öngörülmekteydi. Oysa yukarıdaki cümlelerde, 1896'dan Birinci Dünya Savaşına kadarki genişleme döneminde Müslüman küçük köylülerin, elverişli piyasa koşullarına rağmen, salt iktisadi süreçler çerçevesinde ektikleri toprakları genişletemedikleri veya iyi toprakları ellerine geçiremedikleri açıkça belirtilmekte.

Bu gözlemler bizi genişleme dönemlerine ilişkin olarak Keyder'in modeline daha önce yaptığımız itiraza döndürüyor. Biz, her genişleme dönemindeki *iktisadi* koşulların küçük mülk sahiplerini kazançlı çıkaracağı gibi kesin bir önermenin yanıltıcı olduğunu, kapitalizm öncesi bir toplumsal oluşumda iktisat-dışı etkenlerin ve sınıf mücadelesinin önemini gözardı ettiğini, somut tarihsel patikaların çeşitliliğini ve zenginliğini kavrayamadığını söylemiştik. iii) paragrafındaki alıntıda anlatılanlar da, eğer doğruysa, bizim yorumumuzu desteklemektedir.

iv) Nihayet, 1930'lardaki dünya iktisadi bunalımına geliyoruz. Keyder'in bu konuda söyledikleri şunlar :

«Kentlerde iş olanaklarının bulunmadığı koşullarda ortakçılık *muhtemelen* arzulanır oldu. Gerçekten de, buhran döneminde büyük mülkiyet, ortakçılık ve küçük köylülükle toprak ağaları arasındaki ekonomik bağımlılık ilişkileri yaygınlaştı. Türkiye'deki «köy edebiyatı»nın önemli bir kısmı, ağanın, küçük köylülüğü sömürmek için bütün ekonomik ve siyasal araçlara sahip olduğu bu dönemin mirasıdır.» (abc.) (sayfa 23)

Birinci cümledeki «herhalde» sözcüğünün ne anlama geldiği belirsizdir. Yine de bu sözcüğün cümleyi daha az yanıltıcı bir duruma getirdiğini düşünüyoruz. Çünkü bir sonraki cümle çok daha net ve kesin; ancak karşılığında ne büyük mülkiyetin ne de ortakçılığın genişlediğine ilişkin hiçbir iktisadi, tarımsal kanıt sunulmuyor. Ağalığın ve ortakçılık ilişkisinin 1930'larda yaygınlaştığına ilişkin olarak okuyucuya sunulan tek kanıt, 1950 ler ve 1960 larda yazılan köy romanlarının ağaların zulmünü işlemesi.

Bu iletişi yazısının amacını şöyle özetliyebilirim. 1850 - 1950 yılları arasında Anadolu'daki tarımsal yapıların temel

özellikleri konusunda Keyder'le aynı bakışaçısını paylaşıyoruz. *Yapıt*'ta yayınlanan makalesinde Keyder bu ortak noktalardan yola çıkarak ilginç bir model geliştirmekte Ancak bu model kapitalizm öncesi bir toplumsal oluşumda piyasa süreçlerine ve salt iktisadi düzleme çok fazla ağırlık vermekte, buna karşılık sınıf mücadelesinin özgüllüğünü, bölgesel farklılıkları ve giderek Anadolu'daki tarihsel patikaların çeşitliliğini gözardı etmektedir. Bu nedenle modelin temel önermelerine katılmak kolay değil.

İkinci olarak, model geliştirmek, bir modeli kavramsal düzeyde irdelemek ayrı iştir, belirli bir zaman aralığında Anadolu'nun somut tarihinin bu modelin öngördüğü çizgiyi izlediğini savunmak ve bunu kanıtlamaya çalışmak çok daha farklı bir iş. Bugün elimizde ikinci işin yapılmasını sağlayacak türden veriler yok. Nitekim, Keyder de bu modelin temel hipotezinin Anadolu için geçerli olduğunu gösterebilecek hiçbir somut kanıt veremiyor. Buna rağmen okuyucunun her iki işin de gerçekleştirildiği izlenimini edinmesi çok zor değil. Bu makalede Keyder'in, model geliştirmekle modelin geçerliliğinin somut tarihsel gelişmeler karşısında sınanması arasındaki çizgiyi çok daha açık seçik çizmesi gerekirdi.

KAYNAKLAR

Keyder, Çağlar (1983), «The Cycle of Sharecropping and the Consolidation of Small Peasant Ownership in Turkey», *The Journal of Peasant Studies*, Cilt 10, s. 130 - 145.

Keyder, Çağlar (1985), «Türkiye'de Ortakçılık Döngüsü ve Küçük Köylü Mülkiyetinin Pekişmesi», *Yapıt*, Sayı 11, s.

Pamuk, Şevket (1982), «Osmanlı Tarımında Üretim İlişkileri (1840 - 1913)», *Toplum ve Bilim*, No. 17, s. 1 - 50.

Pamuk, Şevket (1984), *Osmanlı Ekonomisi ve Dünya Kapitalizmi* (1820 - 1913), Ankara.

MEHMET ŞEHMUS GÜZEL

Osman Şahin'i Okumak ve Seyretmek

Toroslar'ın ve Güneydoğu'nun Türküsü

«Gece dediğinin ömrü kısadır ve de çabuk geçer. Korkma!»[1]

Osman Şahin 1938 yılında Mersin'in Arslanköy'ünde doğmuştur. Onüç çocuklu bir ailedendir. Baba tarafı Malatya'nın Darende kazasından, ana tarafı Silifke yörüklerindendir.

Doğduğu yöre ve ailesi, özellikle ana tarafı, yani yörükler ve yörüklük öykülerine yoğun bir biçimde yansımıştır. Hatice Ebesi, yani babaannesi örneğin. *Deli Hatice* (1982, s. 17 - 24) ve *Makam Taşları* (1983, s. 29 - 44) öyküleri, ona ayrılmış. Bu iki öyküde, Birinci Dünya Savaşı Seferberliği ile olayın kendisinin köydeki yansımalarına tanık oluyoruz : «Seferberlik ilân olundu. Sancağı Şerif açıldı. Padişahımızın has buyruğu, herkes asker olacak... Tarladaki çiftçi mesesiyle, dağdaki çoban asasıyla, bu cenge katılacak... Ümmeti Muhammet silâh başına, gâvur üstüne...» (1982, s. 21) diye başlatılan Seferberlik köyün bütün ailelerini etkileyecektir. «Büyük bir götürülmedir bu.» (1985, s. 1). Hatice'nin üç yetişkin oğlu, Nezir, İbrahim ve Osman da götürülürler. Gidiş o gidiş; yüze yakın gençten ancak yirmisi geri dönecektir. Çanakkale, Halep, Sarıkamış ve diğerlerinin geri gönderdikleri de, «kırık, dökük ve yaralı» dır. Hatice üç oğlunu birden kaybetmenin acısına dayanamaz; günlerce ıssız yol ağızlarında bekler, gelenden geçenden haber sorar. Oğullarının dikip yetiştirdiği ağaçlarla, özellikle de bir kiraz ağacıyla konuşur : «Sen kiraz'ım... İşte gene çıktım, geldim gölgene. Geçmişlerim sende

(1) Şahin (1983), s. 127.

saklı Dilim senden usanmaz, sana muhtaç... Beni duyan, bilin mi?/İşte şu bedenlerin Nezir'imin yaşıtı. Künyen onun künyesi.» (1982, s. 17).
Hatice Kadın ağıt yakar :

Kale gediği ırgalanır karınan
Üç yastığı yamamışam kanınan

Hatice kahrından yer, bitirir kendini. Saçları bir gecede ağarır. Acısına dayanamaz çıldırır. Önce kendi evinin kapısını güm güm taşlamaya başlar; sonra da o taşlarla dizlerine, göğsüne «güüüürp güüürp diye vura vura,» taşı her vuruşunda bir oğlunun adını anıp «Neziriiiim, İbrahimiiim, Osmanıııım» diye haykırarak öldürür kendini. Bugün Hatice'nin ağıtları hâlâ söylenir o yörede.[2] Osman Şahin her iki öyküsünde Hatice'nin ve diğer anaların ağıtlarına yer veriyor.

Tümü yörük asıllı olan köylüler Çukurova'nın Fransızlarca işgali üzerine, silâh elde mücadeleye başlar, Çukurova'da ilk Kuvay-i Milliye'yi kurar ve Kurtuluş Savaşında büyük yararlıklar gösterirler. Bu nedenle, asıl adı *Efrenk* değiştirilmiş, onun yerine köye *Arslan*köy denilmiştir (*Gazi*antep, *Kahraman*maraş, *Şanlı*urfa gibi).

Osman Şahin'in öykülerinde «ana»sına yönelik öğeler de bulunmaktadır. Onüç çocuk dünyaya getiren anası için, Osman Şahin, «Bir o kadar da düşürmüş olmalı» diyor (1985, s. 1). *Acı Duman* kitabını ona adamıştır :

«Karnı çocuk yorgunu Anam.
Dokuz oğlanla dört kızın kaynağı.
Sayısız torunun pınarbaşı, soyacağı...
O boylarımız, yüzümüz, o renk renk
gözlerimiz senin rahminin bağışıydı bizlere,
senin kanının bir yorumuydu dünyaya...

Bu kitabım senin için...» (1985, s. 5)

Acenta Mirza'daki «Zala Kadın» öyküsünü de, yine «Anama» diye adamıştır (1982, s. 51). Bu öyküde, «Yörük Ana» (1983, s. 58-65) ile «Karalâstik»te (1983, s. 102-6) ve

(2) 1900'lerden itibaren giderek yoğunlaşan askere almalar, erlerin terhis süreleri dolmasına karşın serbest bırakılmamaları ve aylıkları ödenmediği için ayaklanmalarıyla, aralıksız savaşların Anadolu halkında yarattığı yılgınlık, bıkkınlık konusunda, yeni bir kaynak olarak bak. Hezarfen (1985).

«Özlü Hamurlar»da (1984, s. 61 - 66), «ana»ya ve analara ağıtlar yakılmaktadır. İlkinde ölmüş baba ve ana ile sonu gelmiş yörüklüğe, ikincisinde ezilerek ölen bir anaya, üçüncüsünde de yine ölmüş bir anaya ağıtlar, birinci tekil şahıs ağızıyla ve çok dokunaklı bir biçimde söylenmektedir. Babaanne, ana ve analar ve giderek kadın sorunu, Osman Şahin'de önemli bir yer tutuyor. Bu nedenle, konuya aşağıda ayrı bir altbaşlıkla değineceğim.

Osman Şahin'in çocukluğu «Toroslar'da sarp, kayalık, ormanlı dağlarla çevrili derin bir vadinin içindeki» Arslanköy'de «yoksulluk içinde» geçmiştir. Çok açlık çeken, mısır koçanlarını tuzlayıp, kurutup, öğütüp, sonra da ekmek olarak yemek zorunda kalan Şahin, ilk ayakkabıyı oniki yaşındayken Köy Enstitüsü'nde giymiştir. Yılın yedi ayı karla kaplı olan Toroslar'da hep yalınayak yürüyen Şahin, çobanlık yapmış; sığır, oğlak, keçi gütmüş; yazın dağlarda yatmıştır. Küçük yaşta kızamığa yakalanmış ve ölümden dönmüştür. «Ey Toros yollarına gömülen çocukluğum! Yürüyüşüm! Damarıma akış olan yıllar! Ey ormanda kaybolmayayım diye boynuma takılan oğlak çanı!» («Yörük Ana,» s. 60). Bir çocuğun (kendisinin?) kızamıktan ve ölümden nasıl döndüğünü «Özlü Hamurlar»da şöyle dile getiriyor : «Anılar sarıyor içimi Ana, anılar... Düşündükçe bir feryat oluyor, dönüp deşiniyor içimde... Kar yağıyordu, balgam gibi sulu ağır... Kızamık da nasıl salgın; yövmiye hiç düşmezdi üçten beşten aşağı ölen çocukların sayısı. Komşumuz olurdu, adı Sanem'di. İki çocuğunu işte o kızamık yılı yitirmişti Sanem. Ölüm bizim de kapımızdaydı. Ölümün ağır devesi kapımıza çöktü, çökecekti... Çare olarak boynuma dek gübreye gömmüştün beni. Bugün gibi anımsıyorum. (1984, s. 65).

Kızamığa yakalanan Şahin'i annesi, dışarıya çıkıp üşümesin diye bacağından iple ocağın kenarına bağlar, öyle işe gidermiş. Sonrasını Osman Şahin'den dinleyelim : «Bir gün eteğime bir çıngı (kıvılcım) sıçradı, eteğim tutuştu. Can havliyle bağıra bağıra tepindim. Gelip beni kurtardılar. Çocukluk çağımın bugün en eski anısı bende odur.» (1985, s. 2).

Unutulmayan bu eski ve acı anı, Osman Şahin'in bir öyküsüne de yansımıştır. Çukurova'da pamukta çalışan Eşber ve Mahse'nin çocukları Şiro, firez yangını çıkınca,

kaçıp kurtulamaz. «O kıyamette Şiro çocuk nere kaçsın, nasıl kaçsındı? Kanal suyuna düşmesin, çadırından uzaklaşmasın diye Şiro çocuğu ayağından iple çadırın kazığına bağlayıp öyle gitmişlerdi işe. Şiro çocuğu hergün böyle bağlar, ondan sonra işe giderlerdi. O yangında, kıyamette, ayağı bağlı Şiro çocuk nere gitsin, nasıl kaçsındı?» («Irgat Erleri,» 1984, s. 35 - 52).

İlköğrenimini 1950'de köyünde tamamlayan Şahin, orta öğrenimi için Diyarbakır Dicle Köy Enstitüsü'ne yazılır. İlkokul öğretmeni olarak çıkacağı bu okul, Diyarbakır'ın Ergani ilçesinin güneyinde, İstasyon'un altında, ilçeden bir sigara içimi uzaklıktadır. O yıllarda, bu enstitü ve benzerleri, Anadolu'nun birçok köylü çocuğuna geniş öğrenim olanakları götürüyordu. Osman Şahin'in «Toroslar'dan dış dünyaya açılışı ilkin böyle» başlamıştır. Devamını kendisinden dinleyelim : «Yüzleri şark çıbanlı, Kürtçe, Zazaca, Arapça, Süryanice konuşan Doğu ve Güneydoğulu arkadaşlarımın içinde buldum kendimi. Aynı giysileri giyiyor, aynı kalemi, kitabı, defteri kullanıyorduk. Aynı yemeği, aynı yatakhaneyi paylaşıyorduk. Tümümüzün ortak bir yanı vardı : Yoksulluk... Yoksulluğun dili dünyanın her yerinde aynıdır. Çabuk kaynaştık. Ayrılmaz kardeş olduk.» (1985, s. 2). Enstitülerde, klâsik derslerin yanısıra, bağcılık, bahçecilik, duvarcılık vb. konular da öğretilmektedir. Köy Enstitüleri, yörelerinde tiyatro, folklor gösterileri ve sergilerle bir tür kültür merkezi işlevi görmektedirler. Böyle bir ortamda Anadolu çocuğu çalışkanlığını ve bilgisini gün yüzüne çıkarma fırsatını buluyordu. Osman Şahin'in sınıfında 101 numaralı Adnan Binyazar ve daha sonra Yargıtay üyesi olacak Resul Aslanköy de bulunmaktadır. Anadolu, yıllardır biriktirdiği coşkuyla en verimli çocuklarını ülke ve toplum hizmetine koşuyordu. Osman Şahin'in deyişiyle, «Köy Enstitüleri kanalıyla binlerce yıldan beri ihmal edilmiş Anadolu'nun bozkır toprağına ilk derin artezyen kurulmuştu.» (a.y.)

Köy Enstitüsü'nde geçen yıllarında, Şahin Doğu ve Güneydoğu Anadolu insanını daha yakından tanıma, anlama, bilme ve öğrenme olanağını elde etmiştir. Onlardan çok şey öğrenmiştir : Türkülerini, oyunlarını, arkadaşlık, sevgi ve dostluk anlayışlarını. «Şeyh Sait, Dersim gibi Doğu isyanlarına karışmış, asılmış, vurulmuş, zulüm görmüş, sürül-

müş, hapis yatmış, dağa eşkiyaya karışmış, alevilik, sünnilik gibi çeşitli feodal ayrılıkların, mezheplerin boy attığı kan gütmenin, adam öldürmenin kemikleştiği yoğun çelişkilerle dolu bir bölgenin çocuklarıydılar arkadaşlarım çünkü.» (1985, s. 2).

Köy Enstitüsü'nü bitiren Şahin, 1957'de köy öğretmeni olarak Siverek'in en büyük toprak ağalarından birinin, ünlü Bucak aşiretinden Halil Bucak'ın köyüne, *Kalemli*'ye atanır. Okul yılları hem öğretici, hem de zorlukları yenmek için daha çok uğraş isteyen yıllardır : «Okul, sıra, öğrenci, karatahta yoktu. Türkçe bilen üçü beşi geçmiyordu. Okul olarak kullandığım oda Halil Ağa'nın evinin üst katındaki konuk odasıydı. Gündüzleri orada keçe üstünde yirmiye yakın çocuğa Türkçe öğretirdim, akşam olunca da aynı odada Halil Ağa'nın köyden, kentten gelen konukları yatar kalkarlardı.» (1985, s. 2). Halil Ağa, yirmiüç kişinin öldürüldüğü Bucak aşireti kan davasında, Urfa'nın içinde vurulacaktır.

Şahin bu yıllarda ünlü şakilerle karşılaşır, söyleşir : «Ünlü şakiler gecenin beklenmedik bir saatinde çıkar gelirlerdi. Öğrencilerim için duvara astığım «ilkbahar, yaz, sonbahar, kış» adlı mevsim tablosunun üstüne filintalarını, fişekliklerini, mavzerlerini asarlardı.» Şahin onlarla sabahlara kadar söyleşirmiş. Onlardan dinledikleri, birçok öyküsünde yaşıyor şimdi. Daha yazacakları da var. Birazdan değineceğim gibi, bu yıllar ve yaşadıkları, Şahin'in yazmasında belirleyici yıllardır.

Kalemli'den sonra Ankara Gazi Eğitim Enstitüsü'nün Beden Eğitimi Bölümüne giren Osman Şahin, 27 Mayıs 1960 önce ve sonrasındaki öğrenci olaylarına katılır. Daha sonra, Malatya'ya Beden Eğitimi öğretmeni olarak atanır. Bu kentte, Türkiye Öğretmenler Sendikası (TÖS) şubesinin kurulmasında görev alır. 1963 yılında Malatya'daki öğretmenler yürüyüşünün tertip komitesinde olan, pankartları ve el ilânlarını hazırlayan Osman Şahin, sonradan «hükûmetin manevî şahsiyetini tahkir etmek»ten mahkemeye verilecektir. Ancak, 1966'da asıl Yassıada hükümlüleri için çıkarılan kısmı af üzerine davası düşecektir (1985, s. 3-4).

Malatya'dan sonra İzmit ve İstanbul liselerinde çalışan Osman Şahin hapisliği de tanır. Kendisinden dinleyelim :

«1978 yılında bir gazetenin sanat ve edebiyat sayfasında Dersim isyanını konu alan *Kopo* adlı bir romanı eleştirdiğim için, «Kürtçülük ve bölücülük» yaptığım, ayrıca «suç olan fiili övdüğüm, millî duyguları propaganda yoluyla yok etmeye çalıştığım» savlarıyla 1979 yılında ilkin İstanbul Toplu Basın Asliye Ceza Mahkemesi'nde Türk Ceza Kanunu'nun 142/3 - 6 ve 312/1 - 2 maddelerinden yargılandım. Sonra 12 Eylül geldi. Dosyam İstanbul 3 No'lu Sıkıyönetim Askerî Mahkemesine gönderildi. Yargılanmam bir süre de orada sürdü. Dosyam sonra İstanbul Toplu Basın Asliye Mahkemesine geri gönderildi. Bilirkişinin, «... bu, edebî yanı ağır basan bir kitap eleştirisidir. Kanımızca suç yoktur» diye görüş bildirmesine karşın, 1,5 yıl hapis cezasına çarptırıldım. Cezamı Yargıtay onayladı. Şile ve Yalova cezaevlerinde cezamı çektim ve bitirdim.» (1985, s. 4).

Cumhuriyet dönemindeki birçok şair, yazar ve aydınımız, Nâzım Hikmet, Orhan Kemal, Kemal Tahir ve daha niceleri gibi, Osman Şahin de hapisliği bir tür «okul» olarak yaşamıştır. Orada boş durmamış, koğuş arkadaşlarının anlattıkları yaşanmış olayları dinleyip derlemiştir. *Firar* isimli özgün film öyküsü, böyle bir çalışmanın ürünüdür.[3]

1981'de 1402 sayılı Sıkıyönetim Yasasına göre, İstanbul I. Ordu bölgesinde öğretmenlik yapması sakıncalı görülen Şahin, Trabzon'un Arsin ilçesine sürgün edilmiştir. Bu son ilçedeki öğretmenlik görevindeyken emekli olmuştur. Halen İstanbul'da yaşıyor, öykü ve senaryo yazarlığı yapıyor.

II. ÖYKÜLERDEKİ "DÜNYA"

> «Okuru sarsan, aptala çeviren, ateşe veren hikâyeler... şehir uşaklarının akıl erdirebilecekleri bir hayat değil yansıtılan. Fırat'ın köylüleri, aşiret marabaları, ağalar, şıhlar, cindarlar, su, güneş yel, toprak...»
>
> (*«Kırmızı Yel»* konusunda Altan Koloğlu'nun görüşü, 1981, s. 5)
>
> «Hikâyesi 'yırtıcılık'tan, 'kan kokusu'ndan alıyor gücünü.»
>
> («Kırmızı Yel» hakkında Tomris Uyar'ın söyledikleri, A.y.)

(3) Dorsay (1985).

«Güney'in bereketli toprakları, yüce dağları, coşkun ama acılı suları gibi akıp gidiyor...»

(Melike Ramon Carol ve «Ağız içinde Dil gibi», 1984, s. 7)

«Sömürü düzenine başkaldıran insanın, içinde bulunduğu zor koşulları değiştirmeye çalışan insanların öyküsünü yazıyor Osman Şahin. Eleştirici gerçekliğin ilginç örneklerini veriyor.

(Talip Apaydın, A.y.)

Toroslar'da başlayan, Güneydoğu Anadolu'da süren, olaylarla dolu ve o denli yoğun bir yaşamın insanı yazarlığa itmesi, bir tür doğa yasası. İlk bakışta sarp, aşılmaz gibi görünen, ama dilini anlayıp, soğuk suyunu içince dost olunan bu yöreler ve insanları, kişiyi ya şair ya öykücü ya da romancı yapmaz mı? Osman Şahin de duyduklarını, gördüklerini ve yaşadıklarını geniş kitlelere ulaştırmak için kalem ve kâğıda sarılmıştır. Sözü kendisine bırakıyorum : «Kalemli köyünde ve Fırat yöresinde tanık olduğum, yaşadığım olaylardır asıl beni yazarlığa, yazmaya iten. Anlattığıma kimse inanmıyordu. Bari yazayım dedim. Köy, Fırat nehrine çok yakındı. Mayıs ayında taşan Fırat nehrinden odun çıkaranlar, Zengüçür çayında telp adı verilen tuzakla geceleri balık tutanlar, kavgalar, hırslar, sevinçler, toprağı, ağayı, Reşim'i (resim değil) yani harmanlara vurulan ağa mühürünü, ağalık kurumunu, aşiretlerin içyüzünü, yarıcıları, emeğinden başka hiçbir şeyi olmayan marabaları yakından tanıdım. Onlarla birlikte doğumlarında bulundum, ölülerine ağladım. Fırat sellerinin kenarına vurduğu ölülerin tutanağını tuttum. Unutulmaz olaylar yaşadım. Notlar aldım. İncelemeler yaptım. Sırası gelmişken söyleyeyim, dünyanın en güzel insanlarıdır onlar. Onların önüne her zaman yüreğimi çıkarır da korum. Öylesine müthiş güzel insanlardır onlar. Yıllar sonra öyküleştirmeye çalıştığım insanlar, işte o insanlardır.» (1985, s. 3). İşte, bütün bu «dünya,» ağası, marabası, azabı, ırgatı, Fırat'ı, eşkiyası, kadını, kızı, anası, babası, çocuğu ve herşeyiyle Osman Şahin'in öykülerinde yaşatılmaktadır. Sadece onlar değil, Toroslar, Yörükler, Türkmenler, Çukurova ve pamuk tarlaları da, Osman Şahin'in çocukluğundan günümüze taşınmıştır.

Yazmaya önce inceleme ve makale türünde başlayan Osman Şahin, Malatya'daki yerel dergi ve gazetelerle meslek dergilerinde makaleler yayımlamıştır. 1960'lı yılların ikinci yarısında bir «romana oturmuş»tur : «Köy Enstitülü yazarlar gibi köyü değil de, bir köylü gözüyle kenti yazmak istiyordum. Ama üstesinden gelemedim. Roman yazmak uzun soluk istiyordu. Yazmanın yokuşlarını o ilk denememde gördüm, yaşadım. Sonra kısa öykü yazmaya yöneldim. Oysa kısa öykü yazmanın roman yazmaktan da zor olduğunu yıllar sonra anlayacaktım.» (1985, s. 3 - 4). Bu zorluklar içinde Osman Şahin ürün vermeye başlıyor. İlk öyküsünü, «Kırmızı Yel'i, 1968'de yazıp bitirir. Bu öykü, 1970'te TRT Büyük Öykü Ödülü'nü kazanır. İlk öykü kitabını, 1971 Mayısında aynı adla *(Kırmızı Yel)* yayımlar. Bu yapıt o günden bugüne birçok baskı yapmıştır. Osman Şahin'in 1974'te *Acenta Mirza*'sı, 1979'da (Dünya Çocuk Yılı vesilesiyle) çocuk öyküleri kitabı *Kıralı*'si, 1980'de Nevzat Üstün Öykü Ödülü'nü kazanan *Ağız İçinde Dil Gibi*'si ve 1983'te *Acı Duman*'ı yayımlanmıştır. İki ödüllü sanatçımızın birçok öyküsü Almanca, Sırpça, Lehçe, İtalyanca ve Macarca gibi dillere çevrilmiş; *Kırmızı Yel*, 1984'te *Den Röda Vinden* adıyla İsveç'te basılmış; ayrıca bütün yapıtlarının sırasıyla İsveççeye çevrilip yayımlanması kararlaştırılmıştır. *Den Röda Vinden* İsveç basınında ve edebiyat dergilerinde çok olumlu yankılar uyandırmıştır. Osman Şahin ve eserleri konusunda yabancı ülke radyolarında programlar yapılıyor, basınlarında övgüler düzülüyor. Oniki yaşına dek yalınayak dolaşan Torosların Osman'ı bugün birçok Avrupa ülkesinde tanınıyor.

Osman Şahin'in sanat anlayışı, toplumcu gerçekçi, eleştirel gerçekçi bir çizgidedir. O, insanı çevresinden soyutlamaksızın, insanı kendinden, kendi içindeki «hep ben» diyen bireyci burjuvazi anlayışından uzak tutarak, yoksul köylülerden, ırgat ve işçilerden yola çıkıp, sınıfsal özelliklerini gözardı etmeden ve özellikle, olmuşun, geleneklerin ardından gitmeden, bunlardaki değişimlere dikkati çekerek, ayrıca olanların aslında nasıl olması gerektiğini de sezdirmeye, incelikle vurgulamaya çalışan bir sanat anlayışı sergilemektedir.

Osman Şahin bu bakımdan, alışılmış «Köy Edebiyatı» anlayışından ayrılıyor. «Köy Edebiyatçıları» gibi, dışarıdan

gelmiş bir uzman edasıyla ve haddinden fazla didaktik bir biçimde, neyin nasıl olması gerektiğini peygamberce söyleyen ve zaman zaman dertlenen, ağlaşan romantiklerden değil. Olayları, onların içinde ve tam anlamıyla bir köylü, bir maraba ya da bir ırgat gibi yaşayıp aktarma yeteneğine sahip olmak, Osman Şahin'in ayırdedici özelliği. Bu konuda Talât Halman şöyle diyor : [4] «Şahin'i kolay kolay bu 'köy edebiyatı'nın bir temsilcisi sayamayız, O, bu türe köy hayatını yazan diğer yazarların çoğu kez ihmal ettiği ya da altından kalkamadığı bir unsuru, psikolojik tahlil boyutunu kazandırdı. *Acı Duman*'daki en uzun hikâye olan 'Beyaz Öküz' köy edebiyatının en önde gelen temsilcisi Yaşar Kemal'in birkaç hikâyesiyle birlikte Türk köylüsü hakkında yazılmış en güçlü psikolojik araştırmalardan biri olarak karşımıza çıkmaktadır.»

Osman Şahin'de «Halk hikâyeciliğinin anlatımından gelen temaya uygunluk, hızlı bir tempo, vurucu bir belirtme gücü var. (Tahir Alangu'nun *Kırmızı Yel* için söylediklerinden. 1981, s. 5.) Üslûp olarak Şahin gerçekten ulaşılması çok zor bir düzeyi tutturmuştur. Talât Halman'ın dediği gibi, «Türk hikâyeciliğinin yüzon yıllık geçmişinde, Şahin'in bu kitapta ulaştığı anlatım gücüne erişmiş bir üslûba çok az rastlanır. Hikâye anlatımında elde ettiği yoğunluk ve ritmik yapı, gerçekten eşsiz. Türk edebiyatının pek az büyük yazarı bunca yoğun duyguyu birkaç sayfalık bir tasvire sığdırabilirdi, Toros bölgesinde uçan bir Amerikan savaş uçağını renkli bir dille anlatan 'Ustahmet Çeliği' başlıklı hikâyesi (1983, s. 17 - 28), bu açıdan küçük çapta bir şaheser sayılır.»

N. Mert'e göre, «Osman Şahin'in öykülerinin baskın özelliği, ilk bakışta olay, hız, gerilim, kan ve ilginç sonuçtur. Buna uygun olarak çok kısa tümceler, hızı ve yöresel çarpıcılığı yüklenmiş benzetmeler, 'görsel' olana yönelik gözlemler de onun dilini oluşturur.»[5] Daha önce vurguladığım gibi, Şahin'i okumak yerine seyretmemize yol açan özelliği, olağanüstü tasvir yeteneği ve görselliği somutlaştırmasıdır. «Çoğu sahneler öylesine canlı ki, Şahin'i aynı zamanda bir senarist de sayabiliriz. Teknik olarak *cinéma vérité* tekniğini kullanmakla beraber, Şahin'in kamerası

(4) Halman (1984).
(5) Mert (1983).

köylülerin iç dünyalarına da derinlemesine bir bakış atıyor.»[6]

Osman Şahin, dil olarak daha çok üçüncü tekil şahıs ağzından anlatımı kullanmakla birlikte, birçok öyküsünde de birinci tekil şahıs ağzından anltımı tercih etmiştir. Örneğin, «*Kırmızı Yel*» de (aynı adlı yapıt, s. 7 - 14) Mugdetli Resul'un yelin yol açtığı kıtlıktan kurtulmanın umarını memedeki çocuğu Hamza'yı kurban diye sunmakta bulması, sanık sandalyesindeki Resul'un ağzından «Hakim Beğe» anlatılmaktadır : «Avradım çağasını emziriy. Diğerleri oynaşiyler. Emişen çağamın adı Hamza'dır. Kirvemin adını koymuşam. Avrada demişem, ula, bizde çağa süriylen. Biri eksilse diğerlerinin gölgesi var. Ha Fırat almış birini, ha açlık... Allah, dar zamanımızda azrailini bize göstermemiştir. İstese, tümünü bir solukta yerle bir etmez miydi? Avradım demiştir, 'Hee, özün doğru söylüyor.' Öyleysem Hamza'yı ver, kurban edem. Avradım çalındı. 'Essah mı konişiysan?' Dedim, hee... Cevap vermiş. Yüzü kırılmış. Ağlamasını da getirmiş. Vermişem köteği beline beline. Sövüşmemin tümü ona olmuştur. 'Ula, Allahtan kork, kıtlığın zamanı geldiğinde sen demez miydin, şunlardan birkaçının sofradan boğazları çekilse. İşin gücün ne, pok yiyen, gene doğurursan. Sidiğimi, Allahtan ne hakla sakınıysan?...» *Adak* filmindeki öyküyle benzerlik taşıyan bu olay işte böyle içli ve saf bir dille aktarılmaktadır. Olay kahramanlarından birinin ağzından. Selim İleri bu konuda şöyle diyor : «Osman Şahin başarılı bir yazar. Dili, söyleyişi açık, aydınlık. Töre insan ilişkisinde, törenin 'egzotik' niteliklerine saplanıyor, örnekse 'Kırmızı Yel' öyküsü; öyküyü anlatan kişinin karmaşık, hasta ruh dünyası, karısının sağlıklı, ama eli - kolu bağlı tutumuyla karşıt uçlara yöneliktir, açık - seçik diyalektik bir yapıya oturtulur...» (1981, s. 6).

Aynı dil yöntemiyle anlatılan diğer öyküler ise, şunlar : *Acenta Mirza* (1982, s. 83 - 91). Bu öykü Mirza'nın ve kirvesi Latif Ağa'nın birer mektubu biçiminde aktarılmıştır. *Deli Hatice*, kahramanının ağzıyla anlatılır. *Sarı Öküz*'de (1982, s. 61 - 68), bir öküzün insanlar dünyasını izleyişi, onun gözü ve diliyle aktarılıyor : Anam «Gözlerimin içine baktı, öğüt verircesine; bir daha baş ipimden şikayet etmememi söyledi : «İplerimiz» dedi, «aslında bize değil, ikiayaklıların bir-

(6) Halman (1984).

birlerine güvensizliklerinin kanıtı...» Çok şeyler söyledi daha. Sabaha kadar konuştu, meledi. «Böyle değildi insanlar evveli; bir tutam ot için sığır kulağı kesecek kadarına. Otlaktı, meraydı heryerler...» dedi. «Ne çare ki, gelen yıllar bizden çok, insanları nazarladı. Bir mal - mülk hırsıdır kanlarına yürüdü. Dağ - taş üleş oldu, yetmedi. Gene de cimrileştiler. Güneş olsalar doğmaz olup çıktılar birbirlerinin üstüne. İşte ondan bozulur oldu, yerle göğün dengesi...»

Yörük Ana, Karalâstik, Özlü Hamurlar, Hemşeri (1984, s. 67 - 70) ve *Ağız İçinde Dil Gibi*, yine aynı yöntemle, bazısında zaman zaman araya üçüncü tekil şahıs ağzıyla anlatımlar da eklenerek kaleme alınmıştır. Bu anlatım türüyle, öyküler mektuba, okuyucuyla söyleşiye ve ağıta dönüşmektedir. Böylece olayların kahramanlarıyla doğrudan doğruya ilişkiye, diyaloğa giriyormuş duygusuna kapılıyorsunuz. İçli, derin, saf ve hoş bir söyleşiye tanık oluyorsunuz. N. Mert «Üçüncü tekil şahıs ağzıyla anlatılan öteki öyküler ne kadar gerilim yüklü ise, bu öyküleri de o denli devinimsizdir» diyor. Ben aynı kanıda değilim. Kimin haklı olduğuna karar vermek için, sizin de öyküleri okumanız gerekiyor.

Osman Şahin'in öykülerindeki «dünya»yı biraz daha yakında görebilmek için, ele aldığı konuları birkaç başlık altında özetlemek istiyorum.

1. Feodal ilişkiler yumağında ağa, maraba, yoksul köylü, ırgat, azab ve diğerleri.

Osman Şahin'in birçok öyküsündeki kahramanları, kadın erkek ve çocuklarıyla bunlar. Ve herkes, kendisini aşan feodal ilişkilerin ve onun getirdiği boş inançların, gelenek ve göreneklerin esiri gibi. Bu oluşumu değiştirme isteği de derinden derine duyuluyor; bazı öykülerde ise açıkça dile getiriliyor.

Önce topraksız, yoksul köylünün toprağa susamışlığını ve özlemini *Ağız İçinde Dil Gibi*'de şöyle seslendiriyor : «Benim olsaydın ey toprak benim (...) Ey eskilerin eskisi ! Benim olsaydın benim, çom değil kırkbeş elli dönüm... Varsın dibin kurak, yüzün taşlık, çalılık olsun. İnan sevincimden yatar ölürdüm üstünde. Şarkılar gelirdi dilime, türküler gelirdi. Çalışır çabalardım. Varsın gecemle gündüzüm sende karışaydı birbirine. Kuyular vururdum dibine. Canımı salardım içine de, sularını gün yüzüne çıkarırdım... Tıp-

kı ağız içinde dil gibisin. Nasıl ki dilsiz insan olmazsa, topraksız da olunmaz! Ey yeryüzünün karakızı, taşlısı, çakıllısı!.. Sana geldim, sana verdim adımı, senin olsun.» (s. 72 - 73). Toprağa söylenen böyle bir övgü, böyle bir şiir duymuş muydunuz daha önce?

Ağaların marabaları, azapları ve ırgatları üzerindeki baskı ve zulümleri ile onların mücadelelerini, *Bedvanlı Zülfo*'da (1981, s. 27 - 41), *Fareler*'de (1981, s. 55 - 65), *Reşim*'de (1982, s. 71 - 80), *Gömlek*'te (1984, s. 75 - 91) okuyoruz. *Tomruk*'ta ise (1984, s. 25 - 34), Ermenek'ten Silifke'ye Göksu üzerinden tomruk taşıyan Nedim'in «kereste tüccarı Mahmut Bey»le çatışmasını izliyoruz. Bu öykülerde baskı, zulüm ve sömürüye karşı ezilenlerin bireysel ve/veya topluca direnişlerine rastlıyoruz.

Bedvanlı Zülfo, Müseyip Ağa'ya karşı şaki olup, dağlara çıkmaktan vazgeçecektir, ama bir direnişin, bir karşı çıkışın başlangıçlarını da verecektir.

Fareler'de, hem marabaların kendi aralarındaki geçimsizlikleri hem de onların ağa ile çelişki ve çatışmalarını, Ağasını öldürmek zorunda kalan, yine sanık yerindeki Feyzo'nun ağzından dinliyoruz : «İşte, o Bile dürzüsü koşmuş Beğim. Ağama herbir şeyi bir bir anlatıp muhbirleşmiş. «Memuruna tüfek sıkan Feyzo'dur. Bizi şeytanın izine süren de...» Bir eyi müzevirini dökmüş. Fukara hısımı olduğumuzu unutmuş pezevenk, kurban...

Çok geçmemiş, Ağa atıyla gelmiş. Hırsı kurşundan tez. Dalında mavzer. İçindeki bana nasipli anlamışam. «...Sebep fukaralık Ağam,» diye bağırmışam. «Zulmünü sıkma üstüme!.. Koyver benim başımı, aşıtlara inem, çekem gidem... Zaten açlık ayar komamış bizde...» Velâkin, Ağamın ilk kurşunu kalçama girmiştir. Baktım ziyansızdır. Etim tutmuş kurşunu. Ardından ikincisi gelmiş ahha burama. Anlamışam ki kanım akıyor, canım gidecek. «Ula Feyzo» dedim. «Ölürken bari bir boka yara!..» İşte o zaman, ben de çekip, Ağamı vurmuşam Beğim... Kör şeytan, o ölmüştür, ben yaşamışam... Kara yazı...» (s. 64 - 65).

Gömlek'te, Adıyaman köylerinden Arva'da, Pulan'da, Helof yöresinde yıllardır ağalar tarafından işlenen hazine topraklarının köylülerce işgalini, maraba, azap ve ırgatların

ağalarla ve jandarmalarla çatışmalarını okuyoruz. «Arvalı Mustafa»nın Şılıo Ağayı vurması üzerine, «Ağalar telâşa kapılır korkarlarken, marabalar» yüreklenir. «Helof yöresindeki bir köyde ise köyünü satmaya kalkan ağaya köylüler karşı çıkmış, «sen kimin toprağını satıyorsun? Bu topraklar senin de olsa, aslı zilliyeti bizimdir. Yıllardır biz eker biçeriz' diyerek sattırmamışlardı ağaya. Ortalık karışkındı.» (1984, s. 77). Bütün bu olaylardan etkilenen Pulan Ağası Behram, köylülerin Azap Şafo, Mürsel Dayı ve Eno çevresinde bir şeyler düzenlediği kulağına çalınınca, olayları önlemek için bir umar arar ve bulur : Eno'ya «rüyasında gördüğü» tarikat şeyhi «Şıh Kavs»ın «vasiyeti» üzerine «gömlek» giydirip evlâtlık edinecektir. Öyle de yapar. Ancak bu umar kalıcı değildir. Eno bir süre sonra «gömlek»ten kurtulacaktır : «Eno en son ağanın konağına doğru yürüdü. Taş merdivenleri çıkınca sarsarcasına döğdü kapıyı. Konağın kapısı kapı olalı bu denli döğülmemişti. Uykusundan uyanan Behram Ağa, şaşkın ama sinirli sinirli açtı kapıyı. Açmasıyla yüzüne gömlek tomarını yemesi bir oldu. Gömlek tomarı bir an sıvanıp kaldı yüzünde. Sonra düştü yere. Neye uğradığını şaşıran ağanın gözleri büyüdü. \' hayretle baktı dışarı. Dışarda eğri boyuyla yarıçıplak Eno'yu maraba kalabalığının arasına ağır ağır karışırken gördü.» (A.g.k., s. 91).

Reşim'de, Şemo Ağanın hasatın üleşilmesinde kendilerine verdiği sözü tutmaması üzerine marabalarda başlayan kızgınlık elle tutulur kadar somutlaşıyor. «Ses yoktu, ama yorumlu bir sessizlik vardı. Çoğunun gözleri zehir almış gibi parlıyordu, acıydı. Görünmez bir öfkeydi asıl ortalarda dolaşan şimdi. Herkes bunun birazını yaşıyordu. Belki de sevinçlerinden doğan boşluktu için için ağalarına olan korkuyu ilk kez yerinden oynatan.» (1982, s. 78). Ölçümden sonra hasatın çoğunu kamyonlara yükleyip götüren Ağa, cipiyle hareket eder etmez «Reşim»i unuttuğunu anımsar ve marabalarına seslenir : «Ula uşaklar, hele bakın Reşim orada mıdır? Oradaysa tez getirin biriniz, tez!...» Kıpırdayan olmaz. Ağanın tekrarı üzerine, «kıpırdananlar oldu. İçlerinden biri gönülsüz gönülsüz doğruldu. Başı - kıçı çöp saman içindeydi. Alttan alta bir giden kamyonların yüküne, bir de yirmi, otuz, kırk, elli, altmış canın bölüşeceği kümelere baktı. Baktıkça bıyıkları sinir aldı, titredi. Öfkesi

giderek kendini, çevresini aştı. Reşim önündeydi. Yığının birinin başında duruyordu. Ucundan tuttu. Kaldırıp ağasının cipine doğru fırlattı.» (A.g.k., s. 80).

Osman Şahin'in marabaları, ırgat ve yoksulları bireysel çıkışlar yapmazlar genellikle. Yapan cezasını çeker; o tür davranan kahramanlarını sanık kürsüsünden konuşturması, belki bundan. Onun öykülerinde ağasını vurup dağlara sığınan anlışanlı şakilere pek rastlamıyoruz. Osman Şahin yaşadığı zamanı, jandarması, hâkimi ve devletiyle gerçekçi bir biçimde anlatıyor. Fazladan unsurlar, efsaneler yoktur onda. Ayrıca ağalar her zaman o denli kötü de değildir. Gelen kapitalist üretim ilişkileri onları da canlarından etmiştir. *Fıratın Cinleri*'nde olduğu gibi (1981, s. 79-87), Ağa marabası için «Cindar» bile çağırır : «Bugüne dek kendi soyundan hastalara Cindar getirten Ağa, şimdi bu geleneğini ilk kez bir marabası için bozuyordu.

Ağanın bu iyiliği, Alpaşa'yı gerçek bir sevince götürdü.» (s. 84). Ama hasta kurtulamaz; marabaları gibi ağalar da boş inançların, nefesi kesilmekte olan geleneklerin insafsız, dar sınırlarında boğulmaktadırlar. *Kırmızı Yel, Fıratın Cinleri* ve *Gömlek*'te, Osman Şahin'in kahramanlarının boş inançlara bağlılıklarını gördüğümüz kadar, ağaların yüzyıllardır sürüp gelen egemenliklerini daha da sürdürmek amacıyla, bu inançları, tarikatlardan ve dinden gelen alışkanlık, gelenek, törelerin yazılı olan ve olmayan kurallarını alabildiğine kullandıklarını da saptıyoruz. Bunun en güzel örneği ve değişimi, *Gömlek*'te verilmiştir.

Başka bir boyutta, ağalar yine egemenliklerini sürdürmek amacıyla, marabalarının birbirlerine düşmelerini, komşu köylülerle kavga etmelerini teşvik etmektedirler. *Kurt Avı*'nda (1981, s. 45 - 51), bu konu gerçekçi bir yaklaşımla anlatılmıştır.

2. *Kadınlar ve kadın sorunu.*

Osman Şahin'de yaşam ve kadın, etle kemik gibidir. Her öyküde kadın sorununa değinilir. Bazılarında ise, kadın öykünün temel öğesidir.

Daha önce belirttiğim gibi, Osman Şahin babaannesine sevgisini ve borcunu *Deli Hatice* ve *Makam Taşları*'nda, anasına ve analara sevgi ve bağlılığını *Zala Kadın, Yörük Ana* ve *Irgat Erleri*'nde dile getirmiştir.

Özlü Hamurlar ve Ağzıkörler'in ilkinde «parkalı» ve dağlarda saklanan oğulun ölmüş anaya ağıtı, ikincisinde ana ve oğulun baba Memed'e karşı son görevleri söz konusudur. Her iki öyküde de analar yüceleştirilmiştir.

Karalâstik'te karşıdan karşıya geçeyim derken araba altında kalan anaya ağıt yakılırken, (arabalar, trajik vb.) yeni teknolojiye ince bir sövgü ve (dağlar, atlar vb.) eskiye sevgi dile getirilmektedir : «Keşke dağlarda kalsaydın ana. Bir kayadan uçsaydın. Yılan soksa şişseydin. Olmadı, bari bir öküz süsseydi seni. At, katır tepseydi de keşke dağlarda kalsaydı ölümün, dağlarda...» (1983, s. 106).

Öykülerde dövülen, sövülen kadınlar da vardır *(Kırmızı Yel)*, uğruna adam vurulanlar da *(Beyaz Öküz.)*

Kız kaçırma, kumalık sorunları, kadınlar arası çekemezlik, çocuksuzluk, *Kör Gülüşan*'da işlenmektedir (1983, s. 82 - 93). «Körbaşlı bir kız»ın iyi başlayan macerasının kötü bir biçimde bitişi, yine bu öyküde anlatılmaktadır.

Kötü yola düşen, «namusu» kirlenen kadınlar ve onları bekleyen ölüm, *Musallim ile Kuşde*'de ve *Namus Eri*'nde dile getirilmiştir. İlkinde, Kuşde «mapustan» çıkıp gelen kocası Musallim'e şöyle der : «Sen gittin gideli, ne dalga - denizler aşmıştır üstümden. Kirlemişler beni Agaaaam! Duy kulağınla, özbeöz avradının ağzından. Günahlamışlar beni. Ondandır sana lâyık gelemeyişim. Ondandır yolunu gözleyişim.» (1982, s. 27). Kuşde namusunu kirletenin Cello olduğunu söyler söylemez, Musallim mavzerini kapıp çıkar. Kuşde ise mezarını bizzat kazıp onun dönmesini bekler.

Namus Eri'nde ise iş daha farklıdır : «Helof yöresinde şimdiye değin bir kadının kocasına kızarak aylarca yıkanmadığı, terden pislikten koktuğu, elde silâh, adam vurup, adam kovaladığı görülmüş duyulmuştu, ama daha bir kadının adının orospuya çıktığı duyulmamıştı. Bu durum köy için kötünün de kötüsüydü. Bundan böyle Bermani'de kadın kısır çıkar, toprak da yeşilini unutursa, şaşmamalıydı hiç. Bu gidişle köyün adı Zalhalı'ya kadar çıkardı. Tez elden bir çare bulunmalıydı buna. Nasıl ki kuş tüneğiyle uçarsa, er kısmı da namusuyla yaşardı.» (1984, s. 56). Amca (yüzyılların birikmiş geleneğinin temsilcisi), Piro ko-

cayı karısı Zalha'yı bulup, namusunu temizlemesi için ikna eder. Piro silâhını cebine koyarak çıkıp gidecektir. Ama Zaliha'yı buldu mu? Bilinmez.

Osman Şahin yıllarca askerlik görevini yapan erlerin kadınlarının durumunu *Makam Taşları*'nda betimliyor : «Kocasız kadınların yalnızlığını, üzüntüden düşük yapmış, zamansız doğan çocukları, yedi aylıkları, kör yetim, sahipsiz mezarları (...) Köyde dulluğun, avratlığın çoğaldığını, kadınların gözlerinin erkeksizlikten göğerdiğini, bıyığa sakala hasret kaldıklarını, erkeksindiklerini çok... İnsan soyunun bir kez dengini yitirmeye görsün, beter şaşırıp azdığını, kimi genç kadınların erkeksizlikten çıra gibi yanıp tutuştuklarını, ormana gidip gidip de evvelce erkeklerin balta ağzından düşmüş iri ağaç kamgalarını bile kokladıklarını, «oooh! Erkek erkek kokuyor dediklerini...» ve daha nicelerini Kara Havva ağıtlarda anlattı (1983, s. 36-38).

3. *Yaşam ve çalışma koşulları.*

Feodal üretim ilişkileri ve onun bir yan ürünü olan boş inançlar, dinsel kurallar, yaşam ve çalışma koşullarının sınırlarını da çizmektedir. Bu koşullar zordur, çekilmezdir, boğucudur. Bunu, Osman Şahin bütün öykülerinde işlemektedir.

Önce yaşamın bizatihi kendisi zordur. Çocuğu doktora götürürken yolda yitirirsin. Kızamıktan, doğal âfetlerden kurtaramazsın. *Bebek*'te (1982, s. 7 - 13) olduğu gibi : «Yarabbim! Bunu bari koyver yaşasın, koyver! Zaten ilk ikisini kızamık deyip aldıydın. Bak işte, bu üçüncüsü. Şimdi bunu da alma, amel yoluna. Alıp alıp da mekik gibi kaydırma toprağının altına, kaydırma! Zahar şunun canına yetecek kadar da havan suyun vardır senin, kurban olduğum.» (s. 7 - 8).

Hayatı insanlar da yaşanmaz kılabilir; örneğin, Fırat'ın önüne katıp getirdiği odunları paylaşamazlar (*Odun*, 1981, s. 69 - 76). «Namus lekesini» temizlemek «Allah'ın emridir» (*Musellim ile Kuşde*, 1982, s. 27 - 38; *Namus Eri*, 1984, s. 53 - 59). Kan davası da vardır. *Ocağına Düşmek*'te (1983, s. 7 - 16) ve *Kanın Masalı*'nda (A. g. k., s. 66 - 81), Şahin, Anadolu'nun (ve giderek Akdeniz'in) bu bitmez tükenmez derdine müthiş ve akıl almaz bir sevecenlikle yaklaşır. Her

iki öyküde de kan davası vardır, ama ölüm yoktur. Sonları barışma ve uzlaşmayla çözümlenir. Zira ilk öyküde, kan davası güdülen ve aranan köylü, «iki ay önce amuca Bayram» öldüren hasmının «ocağına düşmüştür»; ikinci öyküde ise, düşmanlardan biri diğeri hakkında övücü sözler söylemiştir. Bu iki öykü, yazarın boş inançlarda, geleneklerde değişim isteğini simgeliyor. Bu istek çok ince bir biçimde, iki gül gibi konmuş kitaba. Şahin barışa çağrı yapıyor, barışı muştulamak dileğinde. Bu iki öyküyü, kan davası üzerine yığma romanlar yazar sanatçılarımız okumalı. Şahin'in bir özelliği de, bu barışsever yanı. Öykülerinde ölüm fikri var, ama fiili yok; boğuşma var, ama kan yok. Kısacası, ölümde de boğuşmada da fiili ve kanı göstermeden belli bir estetiğe ulaşabiliyor. Bir, «Beyaz Öküz» de kanla karşılaşıyoruz. Orada da, bıçak «Küçük Ağa» ve «Beyaz Öküz»den çok, boş inançlarımıza ve «içimizdeki asıl düşmana» indirilmiş gibidir.

Köy yaşayışının kendine özgü «eğlence»leri de vardır elbet. *Çök Abuzer*'de (1982, s. 41 - 48), böyle bir olayı izliyoruz. «Yalnızlığın, kimsesizliğin ayakta duran leşi o sanki» diye tanımlanan (s. 42) Abuzer, köyün sevimli delisi, çocukların, kadınların ve erkeklerin, kısacası «köyümüzün gülüdür.» Abuzer dehşet iyi yüreklidir de. Elde edebilmek için binbir hokkobazlık yaptığı tütünü, arama oyunu sırasında farkına varmadan başını yardığı çocuğun taze yarasına hemen basmaktan kaçınmaz.

Sarı Sessizlik'te (1983, s. 107 - 13), kaçakçılıkla geçinen, sınır boyundaki «Şettatlı» köyü, sınırda vurulan bir kaçakçının öyküsü, ölüme köyün sessizliği ve vurulanın anasının tepkisi anlatılıyor : «Ağzından akan kanlar kurumuştu. Sol kulağının altında ufacık bir kızartı vardı. Kurşunu oradan almış olmalıydı içine, bir çuval kaçak ipekli uğruna. Kaçakçıydı o. Doğuştan kaçakçıydı. Babası, amcası, dayısı da kaçakçıydı : Şettatlı köyünün geçimi tümüyle kaçak alınıp satılan mal üstüneydi. Toprakları yoktu, olanına da mayın ekilmişti.» (s. 110 - 11). Ölüyü sürüyerek getiren cipe ve «yeşil ketenden giysileri» olanlara karşılık, köyden bir tek kara çarşaflı kadın çıkacak ve ölünün üstüne kapanacaktır. «Buyruk verici»nin bütün sorularına karşı dilsiz kalan «ana»nın tek tepkisi şudur : «Kadın, kalkar kalkmaz, başından çarşafını hızla soyup aldı. Başını öne

eğerek kapkara gür saçlarını bir eliyle sıkıca tuttu. Bıçağıyla hart hart kesip aldığı saçlarını büyük bir hınçla buyruk vericinin suratına fırlattı. Buyruk verici şaşırdı, donup kaldı. Ağzını açtı, bir şeyler diyecek, belki de sövecek sayacaktı, ama onu da diyemedi. Çenesi gerildi, şakakları titredi.» (s. 112).

Yaşamda odun derdi ve «orman kolcuları» da vardır. *Ağzıkörler*'de (1984, s. 9 - 16), ana ve oğul bir orman kolcusu tarafından «bir kucak odun için» vurulan baba Memed'in cesedini «dağlardan» alıp köye, mezarlığa getirmek uğraşındadır. *Özlü Hamurlar*'da da, baba yine orman kolcularınca vurulmuş bir köylüdür.

Yaşam biraz da askerliktir. Hele bu, Osmanlı'nın sonu, Cumhuriyet'in öncesine rastlamışsa, bazan *(Deli Hatice, Makam Taşları)* ya alıp yaşamı tümüyle götürmüştür ya da *İzmir Bekir*'de (1984, s. 93 - 98) olduğu gibi, onyedi yıla mal olmuştur. Ve kaderde, İzmir'e giren ilk süvarilerden olmak (ol nedenle İzmir Bekir diye çağrılmak) kadar, alçakça öldürülmek de vardır : «Bindokuzyüzyetmişsekiz yılının yirmidört Aralığında güneşlenmek üzere torunları onu kolundaen tutup da evinin önüne çıkardıklarında, bu onun son oturuşu, son güneşlenişi oldu. Torunları, gelini ve ortanca oğluyla birlikte, Maraş'ın Yörük Selim'inde faşistlerce öldürüldü.

Yaşasaydı doksanüçüne basacaktı.» (s. 98).

Çobanlık edip genç yaşında Torosları adım adım dolaşmak ve yetmişinde Obruk bekçiliği yapıp, soğuktan donmak tehlikesi geçirmek de, Yusufoğlu Yusuf'un kaderi *(Obruk Bekçisi*, 1984, s. 17 - 23).

Çukurova'nın pamuk tarlalarındaki «sarı sıcak» altında çalışmanın ne güç ve ne dayanılmaz olduğunu, Yaşar Kemal *(Orta Direk)*, Orhan Kemal *(Bereketli Topraklar Üzerinde)* ve diğerleri bize daha önce anlatmışlardı. Osman Şahin de kendi üslûp, dil ve tekniğiyle anlatıyor. Şahin tomruk işinin de zor ve belâlı bir iş olduğunu *Tomruk*'ta açıklar. *Hemşeri*'de bir iş kazasında düşüp topal kalan işsizin hemşerisine seslenişi, iş için yakarışı şöyledir : «Kapına gelmişem. Bahtına düşmüşer. Hısım akraba bilmişem seni. Göster insaniyetliğini... İş veeer, çare bul, bir iyilik dokundur,» (1984, s. 69 - 70).

Kanlı Garo'da (1983, s. 94 - 101) Ergani - Diyarbakır yolu üstündeki Kamışlı köyünde tarlaları taştan temizleyen, taş kıran altmış kadar «taş ırgatı»nın yaşam ve çalışma koşullarıyla, Garo'nun «Çavuş»un onca eziyet ve küfrüne karşı başeğmek zorunda kalışı anlatılıyor. Çavuş'un «Heey! Sana derim Garo musun, nesin? Dikilme öyle, çalış! Durma Allah devesi gibi!» ya da «Geyikoğlu geyik» gibi sataşmalarına, Garo'nun cevabı şudur : «Çavuşum! Deme geyik! Deme deve! Etme küfür! Etme zulüm!.. Dilin eti yumuşaktır, lâkin bazan suçu büyük olur. Deme küfür! Deme geyik! Deme, gönderme beni oraya!» (s. 98). İşçiler bu sataşmalara karşı söylenip sokranıyorlar, ama «Tümü de sözde kalıyor bunların. Belli, çekiniyorlar Çavuş'tan! İki gün önce işten çıkarılan arkadaşları gözlerinin önünde hâlâ.» (A. y.). Garo'nun korkusu ise, yeniden başını belâya sokmak, hapislik olmaktır.

4. *Feodalizm ve Kapitalizm karşı karşıya.*

Osman Şahin, feodal ilişkiler yumağında yaşayan ve çalışan insanların yaklaşmakta olan kapitalist üretim ilişkilerinden ve onun getireceği toplumsal ve ekonomik oluşumlardan etkileneceklerinin ve şimdiden etkilendiklerinin farkındadır.

Beşir Ağa'nın Mardin şehrine ilk inişi, devletle ilk karşılaşışı ve allak bullak oluşu, *Opoletli Kardaş*'ta (1981, s. 17 - 24) öyküleştirilmiştir. Ağanın aklı şehri ve şehir halkını almamaktadır. Şehirde adam vurdu diye kendisini karakola götüren polislere şöyle dilleniyor : «Ula ben Ağayım, diyorum size. Bu memlekette hiç adam da mi vurmayak yani. Nedir, nolmiş? Hem ben siftah adamı ilk burada vurmamışam. Dağda, bayırda Ağaya - kanuna yamaç çıkanı - yeri gelmiş vurmuşam, yeri gelmiş vurdutmuşam. Hesabını şaşırıp da bugüne kadar soranını da görmemişem. Ama, şimdik Mardin şehrinizin bir adamını eksiltmişem. Nedir, bunca kıyamete bindiriysiz? İşte aklım burada yana kaçıyor ha!.. Dur opoletli gardaşım. Sen de kolumuzu çekip durma. Geliyem işte...» (s. 24).

Acenta Mirza'da «onca toprağı bir solukta boşama»nın zorluğundan söz eden Mirza'ya kirvesi ve köyünü satıp şehire yerleşmiş Lâtif Ağa, önce «Herşey makinayla kimyaya dönüşmede. Onun için satak gitsin köyleri de, bir-

likte yurt tutalım şehirde» demiş, dinletememiş. Bir başka yerde, «Göçsem varsam şehre, acep aşiret görgülerimiz yaşar mı oralıkta? Ağalık nefsim can eziyeti çekmez mi? sorusuna kirvenin yanıtı daha açıktır : «Bire babam, sen daha ne ağalığından söz edersin? Ortada ağa, aşiret mi kaldı ki? Besbelli dağ ardında kalalı, kulağın dünyaya kısılmış senin.» (1982, s. 87 - 88). Lâtif Ağa daha sonra ticaretin nimetlerini sıralar ve Mirza'nın hissesine de «İnşallah Magirus'un güneydoğu acentalığı» düşer diye bitirir mektubunu. Ağalık tükendi, tükenecektir artık. Ama arkada bıraktığı karmaşık insan ilişkileri ne olacak?

Gelişen kapitalizm, eski gelenekleri ve inançları da işine gelince umursamamaktadır. Bu nedenle, *Makam Taşları*, «Aşağı kentlerden birinde dev bir holding kuruluşunun inşaatının temeline» gerekli taş olarak kullanılmak için dozerlerin hücumuna uğrayacaktır (1983, s. 43 - 44). Gerçi bunun rövanşını Ustahmet, Toroslar'a düşen Amerikan F - 84 uçağını yeniden çeliğe, saban demirine, kesere, orağa, tırpana, dahraya ve ... çana dönüştürüp alacak; ve o uçak, karasabanların ucunda yeniden toprağa dönecekter, ama kapitalizm her yönden bindirmektedir. Önü alınacak gibi değildir. *Karalâstik*'te bu oluşum kaçınılmaz bir gelecek olarak yansıtılmıştır. Fakat Şahin yine de geçmişin güzelliklerine özlem duymaktadır. Geçmişin güzellikleri mi? Şahin'e göre, demirci Ustahmet, demirci İzmir Bekir'dir; dağlarda ölmektir *(Karalâstik)*; buzhane peynirine karşı obruk peyniridir *(Obruk Bekçisi*, 1984, s. 18); Yörük ve Türkmen kilimleri, atlarıdır (Yörük Ana); Türkülerdir. «Artık o türküler şimdi yok, O kızgın nal sesleri, o soluklar da yok. Herşey duygusuz bir hıza, bir dilsize kesti şimdi. Asfalt dilsiz, yol dilsiz, gerili teller, uzayıp giden kilometre taşları bir de...» *(Karalâstik*, 1983, s. 103). Sistem olarak, bir üretim ilişkileri demeti olarak feodalizm bitti, bitecektir. Ama Osman Şahin o dönemin güzelim insanlarını, insan ilişkilerini ve ürettiklerini unutmamaktadır. Bunlara özlem duymak, feodalizmi ve onun değerlerini övmek değildir. [7] O dönemin çok - sesli, türkülü ve atlı ortamına, kilimli, göçeri çadırlı çok - renkli havasına bir ağıttır. Bu bağlamda, Osman şahin bana (romanı 1956'da yazılan, 1959'da Fıransızcaya çevrilen, 1983'te filme çekilip o yıl 36. Cannes

(7) Mert (1983).

Film Festifali'nde Altın Palmiye Ödülünü alan) Japon yönetmen Shohei İmamura'nın *La Ballade de Narayama*'sını anımsatıyor. Kapitalimizin karmaşık ve eskiyi darmadağınık eden insan ilişkilerinden kaçmak ve geriye dönmek olanaklı mı?

III. ÖYKÜLERDEKİ SİNEMA

Osman Şahin'in öykülerinin birer senaryo bigi olduğuna Talât Halman'ın dikkat çektiğini belirtmiştim. Onun öykülerinin sinema yüklü olduğunu daha önceleri başkaları da vurgulamıştır. Sözü Osman Şahin'e bırakıyorum: Benim öykülerimdeki sinemayı ilk gören, Yılmaz Güney'dir. Güney «...sen hiç farkında değilsin, ama tam bir sinemacısın babam. Farkında olmadan müthiş detay veriyorsun. Senin her yazdığın kolayca resimlenebilir...' diyordu.» (1985, s. 5). 1971'de Yılmaz Güney *Kırmızı Yel*'in film haklarını satın alır, ancak çeşitli nedenlerle bu uyarlama gerçekleşmez. Daha sonra birçok öyküsü filme alınan Osman Şahin'in «filmografi»sini ekte sunuyorum. Görüldüğü gibi, 1973'ten Haziran 1985'e dek, öykülerinden ve özgü film öykülerinden yedisi filme alınmıştır. Hazıran - Temmuz 1985'te Şerif Gören Osman Şahin'in *Kurbağalar* isimli özgün film öyküsünü çekmiştir. (8)

Yine bu yıl içinde «Yazarın *Kum*, *İpekçe* ve *Kanın Masalı* adlı öykülerini Şerif Gören, *Gülüşan* adlı öyküsünü (*Kör Gülüşan*'ın uyarlaması) Bilge Olgaç, *Ocağına Düşmek* öyküsünü *Papuçlar* adıyla Tunç Okan beyazperdeye aktaracaklar. Bu yıl ayrıca Osman Şahin'in *Ağız İçinde Dil Gibi* adlı kitabında yer alan *Gömlek* öyküsü ile *Namus Eri* öyküsü de filme alınacak.» (9)

Geçmiş yıllarda ve günümüzde Nazım Hikmet, Orhan Kemal, Atilla İlhan, Salim İleri, Murathan Mungan gibi şair ve yazarlarımızın takma ya da asıl adlarıyla senaryolar yazmaları (ve eserlerinin sinemaya uyarlanması) gibi, Osman Şahin de aynı yola girmiştir. Umarım, fazla hırpalanmadan ve özüne uygun bir biçimde filmlere aktarılır ve böylece Osman Şahin, günümüzün en etkili sanatlarından biri olan sinema aracılığıyla daha geniş kitlelere ulaşır.

---

(8) Cumhuriyet, 19 Temmuz 1985.
(9) Aynı gazete haberinden.

Ek : Osman Şahin'in Öykülerinden Sinemaya Uyarlananlar:

1) KIZGIN TOPRAK. Yönetmen. Feyzi Tuna. 1973. *Acenta Mirza*'daki «Musallim ile Kuşde» öyküsünden.

2) FIRAT'IN CİNLERİ. Yönetmen : Korhan Yurtsever, 1977. *Kırmızı Yel*'deki «Fırat'ın Cinleri» ve «Bedvanlı Zülfo» öykülerinin birleştirilmesinden.

3) KİBAR FEYZO. Yönetmen : Atıf Yılmaz. 1978. *Kırmızı Yel*'deki «Fareler»den.

4) TOMRUK. Yönetmen : Şerif Gören. 1982. *Ağız İçinde Dil Gibi*'deki «Tomruk» öyküsünden.

5) DERMAN. Yönetmen : Şerif Gören. 1983. Osman Şahin'in özgün film öyküsü «Derman»dan.

6) FİRAR. Yönetmen : Şerif Gören. 1984. Aynı adı taşıyan özgün film öyküsünden.

7) AYNA. Yönetmen : Erden Kıral. 1984. *Acı Duman*'daki «Beyaz Öküz» öyküsünden uyarlama.

Bu filmlerin birçoğu ve yönetmen, oyuncu, teknik elemanları, çeşitli film şenliklerinde ödüllendirilmişlerdir.

KAYNAKÇA

Attila Dorsay (1985) : «Artık sürekli sinemaya çalışan Osman Şahin : Ünlü yönetmen Wim Wenders öykülerimle ilgileniyor,» *Cumhuriyet*, 23 Ocak 1985.

Talat Sait Halman (1984) : «Osman Şahin, Acı Duman...» *World Literature Today*, İlkbahar 1984. Bu yazının Türkçe iki çevirisi için bak. *Dönem* edebiyat, sanat dergisi, 1984 ve *Yazko Edebiyat*, Eylül 1984.

Ahmet Hezarfen (hazırlayan) (1985) : «Bir Çavuşun Yemen Balkan ve Birinci Dünya Savaşı Anıları,» *Tarih ve Toplum*, Sayı 19 - 22 (Temmuz - Ekim).

Necati Mert (1983) : «Osman Şahin Öyküsü,» *Somut*, 22 Temmuz 1983, s. 9.

Osman Şahin (1979) : *Kıraleli* (Çocuk öyküleri) İstanbul, Arkadaş Kitapları.

(1981) : *Kırmızı Yel*, 4. bas., İstanbul - Cem Yay.

(1982) : *Acenta Mirza*, 2. bas., İstanbul - Cem Yay.

(1983) : *Acı Duman*, İstanbul - Cem Yay.

(1984) : *Ağız İçinde Dil Gibi*, İstanbul - Cem Yay.

(1985) : «Kendi ağzından yaşam öyküsü,» 6 sayfa daktilo metin.

CEMİL KOÇAK

Türkiye İktisat Tarihinden Bir Belge : Devletçilik ve Teşebbüs-ü Şahsi : Milli Vapurcularımızın Bir Arizası

1930'lu yılların hemen başında Türkiye'de devletçilik uygulaması giderek yaygınlık ve ağırlık kazanmaya başladı. Devlet işletmeciliğinin ve müdahalelerinin artma eğilimi gösterdiği bu dönemde, deniz nakliyatı alanında da benzer gelişmeler gündeme geldi. 1932 yılının daha ilk günlerinde denizcilik alanında özel girişimi ilke olarak tamamen tasfiye etmeye yönelik bir yasanın hazırlanmaya başladığı anlaşılıyor.

Lozan Andlaşması ile elde edilen kabotaj hakkının pratikte ancak 1 Temmuz 1926 tarihinden itibaren uygulanmaya başlamasıyla birlikte, kendilerine sağlanan geniş kolaylıklardan yararlanan armatörler, Türk Ticaret Filosunun hacmini her geçen yıl biraz daha artırmayı başardılar. Diğer yandan, bir devlet işletmesi olan Seyrisefain İdaresi de elindeki gemi sayısını artırma yoluna gitti. Ancak Türk Ticaret Filosunun hacminin hızla artması teknik bir sorunu da beraberinde getiriyordu. Sorun, ticaret filosunu oluşturan gemilerin ucuza alınmış ve yaşlı gemiler olmasıydı. Dolayısıyla Türk Ticaret Filosunun, Türk limanları dışında deniz taşımacılığı yapması mümkün değildi. Sonuçta, tüm gemi potansiyeli ancak iç pazara yönelik olarak (yani sadece Türk limanları arasında) iş yapabilme imkânına sahipti.[1]

«Türkiye İskele ve Limanları Arasında Posta Seferleri Hizmetinin Devlet İdaresine Alınmasına Dair Kanun»un

(1) Tekeli - İlkin (1982), s. 250 - 251.

gerekçesinde; bu durum saptandıktan sonra, 1929 Ekonomik Buhranının etkilerini, bu halde iken Türk Ticaret Filosu üzerinde de gösterdiği, çok sayıda gemi sahibinin ekonomik buhranın ve demiryolu taşımacılığının olumsuz rekabeti sonucunda, her geçen gün biraz daha daralan ve azalan iş imkânlarından hissesine düşeni artırabilmek amacıyla, önemli ölçüde fiyat kırmaya başladığı belirtiliyordu. Söz konusu fiyat kırma yarışının gemi sahipleriyle Seyrisefain İdaresi arasında da bütün hızıyla sürdüğü gerekçede açıklanmakta ve bu durumda Seyrisefain İdaresi'nin (ve dolayısıyla da devlet bütçesinin) ağır zarara uğradığı bildirilmekteydi. Sonuçta, ya Seyrisefain tasfiye edilmeli ya da posta seferleri devlet tekeline alınmalıydı. Yasa ile Türk limanları arasındaki posta seferlerinde devlet tekeli kurulmakta ve bu hattaki gemiler ihtiyari biçimde devletleştirilmekteydi.[2]

Boratav, yasayı şöyle özetliyor : «Kanuna göre, Türk limanları arasında muntazam posta seferleri yaparak yolcu, hayvan, eşya nakli devlet tekeline geçmektedir. Ancak şilepçilik, özel tertibatlı hayvan nakli, liman - içi ve körfez - içi nakliyat ve devletin muntazam vapurlar işletmediği limanlar arasında yapılan nakliyat devlet tekeline tabi değildir.

Devlet tekeline alınan alanlarda, o güne kadar posta seferleri yapan özel kişilerin gemileri devlet tarafından şu şartlar gerçekleştirilerek satın alınır : Muntazam sefer yapmaya elverişli olan gemiler tespit edilerek; bir yabancı mühendis, iki hükümet, iki armatör temsilcisinden kurulu bir komisyon tarafından bunlara değer biçilir. Ayrıca vapurların şimdiki sahiplerince satın alınma bedelleri de tespit olunur. Satın alınma tarihinden itibaren geçen her yıl için % 5 aşınma bedeli indirilerek o günkü değer bir de bu ikinci yolla hesaplanır. Komisyonun tespit ettiği değer ile bu ikinci yolla tespit edilen değerin ortalaması alınarak her geminin kaça satın alınacağı ortaya çıkar. Ancak, böylece hesplanan satın alma bedeli komisyonun tespit ettiği değerin altında çıkmışsa, komisyonunun tesbitine itibar edilir ve satın almada bu değer esas alınır. İktisat Encümeni raporunda belirtildiğine göre, bu hesaplama yönte-

(2) Boratav (1974), s. 269 - 270.

mine, buhran dolayısıyla fiyatların çok fazla düşmüş bulunması ve satın almada o andaki gemi fiyatlarının esas alınması halinde, armatörlerin büyük zararlara uğrayabilme ihtimallerinin varlığı sebep olmuştur. Böylece devlet pahalı bir yola, bugünkü piyasa fiyatlarını aşan yasanın mecliste görüşülmesinden aylarca önce, bir gazete makalesinden kendilerini yakından ilgilendiren bir önemli hazırlık olduğunu gören ve anlayan dönemin armatörleri, bir «baskı grubu» olarak, yasanın hazırlanma sürecinde kendi görüş, öneri ve çıkarlarının gözönüne alınmasını sağlamak üzere TBMM Başkanlığına, Başbakanlığa ve milletvekillerine (ekte orijinal metni sunulan) bir dilekçe (broşür) vermişlerdir. 22 Şubat 1932 tarihli gazetede yayınlanan makaleden hemen bir gün sonra, 23 Şubatta kendi aralarında toplanan armatörlerin, yine hiç zaman kaybetmeden, elde bulunan broşürü derhal bastırıp, ilgili mercilere ilettiklerini düşünmek yanıltıcı olmayacaktır (bu takdirde, broşürün Mart ayı içinde yayınlanıp dağıtıldığı düşünülebilir).

Armatörler dilekçelerinde, yasanın gerekçesinde belirtilen görüş ve iddialara katılmadıklarını ve bunların açıklıkla tartışılması gerektiğini belirtmektedirler. Öncelikle deniz nakliyatında devlet tekelciliği düşüncesi gerekçeleri, nedenleri ve sonuçları yönünden reddedilmektedir. Gerçi aşırı rekabetin doğurduğu yıkıcı sonuçlar kabul edilmektedir, ama bunda özel girişimin bir hissesinin bulunmadığı da açıklanmaktadır. Türk Ticaret Filosundaki hızlı gelişme özel girişimin somut bir başarısı olarak sunulmakta; öte yandan sürekli zarar etmesinin, mevcut rekabetten değil de, devlet işletmesindeki yanlışlık, beceriksizlik ve yeteneksizlikten kaynaklandığı savunulmaktadır. Dolayısıyla sorunun çözümü, özel girişimin bu alandan tasfiyesi değil de, bedellerle devletleştirmeye gitmektedir. İki ay içinde gemilerini satacaklarını bildirmeyen armatörlerin gemileri alınmaz. Bedellerinin nakden ödenmesine kadar satın alınan gemiler eski sahiplerince sefere devam ettirilebilirler.» Boratav (1974), s. 271.

Devletin işletmecilik biçimini değiştirmesinde yatmaktadır. Nitekim söz konusu zor ve sıkıntılı dönemde özel girişim elindeki deniz nakliyatının yine de kâr etmesini becerebilmesi bunu kanıtlamaktadır. Hatta Seyrisefain İdaresi'nin kendi işletmelerine bırakılması halinde, kâr edebi-

leceği öne sürülmektedir. Broşürde doğrudan devlet tekelciliğine, özel girişimin elindeki gemilerin satın alınmasına kesinlikle karşı çıkıldığı gibi, yeni bir anonim şirket kurulması ve deniz nakliyatında bu şirketin tekel kurması fikri de temelden reddedilmektedir. Ayrıca mevcut şirketlerin zorunlu olarak kurulacak olan bu şirkete katılmaları görüşü eleştirilmekte ve bunun adalete de aykırı olduğu belirtilmektedir. Nihayet, anayasanın öngördüğü özel girişime ilişkin güvenceler de hatırlatılmaktadır.

Dönemin üslûbuna uygun biçimde gayet yumuşak ve son derece de kibar bir dil ve ifade ile kaleme alınmış ve altında Türk Vapurcular Birliği İdare Heyeti imzası bulunan dilekçenin nasıl bir sonuç doğurduğunu da belirtmek gerekir.

2 Temmuz 1932 günü TBMM'de görüşülüp kabul edilen yasaya karşı «Millî Vapurcularımızın» dilekçesinin (sonuç olarak) pek de etkili olmadığı görülmektedir. Yasa yakından incelendiği takdirde, broşürde karşı çıkılan hemen tüm önlemlerin gerçekleşmiş olması bunu göstermektedir. Diğer yandan, Boratav'ın belirttiği gibi, «.. kanun, buhran yüzünden, piyasa fiyatları çok fazla düşmüş bulunan, hatta belki de alıcı bulamayacak durumdaki gemilerin devlet tarafından nispeten cömert şartlarla ve fiilen peşin ödemeyle satın alınmasına imkân verdiği için bellį armatörlerce avantajlı karşılanmış da olabilir.»[3] yolundaki görüş, yasanın kabulünden sonra hiçbir armatörün gemisini satmak için başvurmaması gerçeği [4] ile karşılaştırıldığında, sonuçta armatörlerin yasaya ilke olarak ve temelden karşı çıktıklarını ve yasayı kesinlikle olumsuz bulduklarının göstergesidir. Nitekim armatörler, mevcut İktisat Vekili Mustafa Şeref [Özkan] Bey'in yerine Iş Bankası Umum Müdürü Cellâl [Bayar] Bey'in geleceğini öngörerek, yasaya karşı pasif biçimde direnmişler ve beklemişlerdir (gelişmeler armatörlerin siyasal öngörülerini doğrulayacaktır).

Ancak Mecliste yasanın görüşülmesi sırasında bazı milletvekillerinin yasayı ve yasanın ardında yatan görüşleri eleştirmeleri gözönüne alınırsa[5], söz konusu dilekçede

(3) Boratav (1974), s. 272.

(4) Tekelî - İlkin (1982), s. 252.

(5) Boratav (1974), s. 271 - 272.

öne sürülen görüşlerin Mecliste de taraftar bulduğu (ya da taraftarı olduğu) kabul edilebilir. Ancak bununla birlikte, broşürde savunulan görüşlerin CHP'de, Mecliste ve hükümette (ve genel olarak da yönetimde) göründüğünden çok daha fazla paylaşılmakta olduğunun bir başka göstergesi, denizcilik işlerinde bundan sonra da bir istikrar sağlanamaması ve bu alanda yasaların ardı ardına değiştirilmek zorunda kalınmasıdır.

KAYNAKÇA

Korkut Boratav (1974), *Türkiye'de Devletçilik*, Gerçek Yayınevi, İstanbul.

İlhan Tekeli - Selim İlkin (1982), *Uygulamaya Geçerken Devletçiliğin Oluşumu*, Türkiye Belgesel İktisat Tarihi No : 3, ODTÜ, Ankara.

Deniz Nakliyeciliğimizin İnhisar Halinde
idare fikirlerine karşı

Millî Vapurcularımızın

23 - 2 - 1932 tarihinde vukubulan umumî içtimaında
Büyük Millet Meclisi Riyasetine
ve
Başvekâleti Celile
ile
Muhterem Meb'uslarımıza
Takdime ittifakla karar verdikleri arizanın suretidir

Matbaacılık ve Neşriyat T. A. Ş. - İstanbul
1932

Cumyuriyet gazetesinin 22 Şubat 932 tarihli nüshasında Yunus Nadi Beyefendinin deniz nakliyeciliğinin ıslahı etrafındaki başmakalesinde; İktisat Vekâletinin hâlen mevcut ve hususi eşhas ve şirketlere ait gemilerle Seyrisefaine ait gemileri seyrüsefer emniyeti noktai nazarından ehli vukufa tetkik ettirip kadro harici kalmıyacak olanların kıymetlerini gene ehli vukufa tesbit ettirerek aksiyonlara ayırmak ve bu suretle bir anonim şirketi tesis ederek Türk limanları arasında kabotaj hakkını inhisar olarak bu şirkete vermek kararında bulunduğuna muttali olduk. Gerek İktisat Vekâletinin ve gerek bu fikre taraftar görünmek istiyenlerin esbabı mucibe olarak ileri sürdükleri mütalea rekabet yüzünden milli sermayeleri zararla eriyip mahvolmaktan kurtarmak ve kabotaj işlerimizin muntazam görülmesini temin etmek gibi iki noktada temerküz ediyor. Bu suretle gaye malûm olunca buna vusul için takip edilmesi lâzım gelen doğru yolun ve en uygun ve kabili tatbik tedabirin Hükûmeti Cumhuriyemizin ve Millet Vekillerimizin enzarına arz ve izahına lüzûm gördük. Muzır rekabetin milli sermayeyi eritip bitirecek tahripkâr bir vasıta olduğunu tamamen takdir edenlerdeniz. Fakat milli vapurcuların Seyrisefainle Karadeniz ve Mudanya hatlarında aktetmiş olup devamına imkân bulunmıyan itilâfları neşir ve tetkik edilecek olursa serbestii seyrü seferimiz için idarei mezkûrenin bizleri bir hakkı inhisar vermeğe icbar eden şeraiti karşısında payidar bir itilâf dahilinde çalışamamaklığımızda milli vapurculuğun hiç bir hissei mes'uliyeti olmadığı tezahür eder. Belki rekabet inkişafa müstait ticareti bahriyemizin sür'at ve tekâmülüne mâni olmuştur diyebiliriz. Fakat hayatımızı eldeki vesaitimizle temin etmekte bulunmamıza ve hükûmete karşı mükellef bulunduğumuz rüsum ve kazanç vergilerimizi de muntazaman tediyede bulunmaklığımıza ve ticareti bahriyemize her mubayaa ettiğini bir evvelkinden daha yeni olarak iştira etmek suretile yüzbini mütecaviz hamule tonası ilâve etmiş bulunmamız karşısında milli vapurcuları mahve mahkûm göstermek hakikate taban tabana zıttır kanaatindeyiz. Milli vapurcular bu umumi buhran devrelerini de kendi yağlarile kavrulmak suretile geçirebilmekten asla nevmit değildirler ve keza hiç bir hükûmetin harici sefer yapan sefaini müstesna olmak şartile kabotajını ifa eden merakip milli va-

purcularımızın kabotaja tahsis ettikleri vesaitten daha mütekâmil de değildir.

Seyrisefainin zarar görmekte olmasına gelince : Bunu sırf rekabete atfetmek istiyenlerin isabet kararına iştirakte mazuruz. Gerçi idarei mezkûrenin zararlarını bais olan sevaik meyanında rekabetin de bir hissesi bulunduğunu münkir değiliz, fakat şimdiye kadar yalnız bir tarafı dinlemek suretile rekabetin gayri kabili hal zannına kapılmış olanlar bizleri de istima lutfunda bulunmak suretile her iki taraf menfaatine uygun bir zemini itilâf bulunabilmesinden ve rekabete nihayet verilebilmesinden emin olabilirler. Biz umum vapurculara bir hissei mes'uliyet atfedilmekte olan rekabeti hükûmeti Cumhuriyemizin hakemliği ile bertaraf edilebilmesini mümkünattan görüyoruz. Binaenaleyh inhisar fikrine esbabı mucibe olarak gösterilen iki noktadan rekabeti memleket ticareti bahriye şeklini değiştirmeğe hacet kalmaksızın kabili hal buluyoruz.

Liman İnhisar Şirketi, Şirketihayriye, Haliç gibi idarelerin tarifelerini tesbit için Ticaret Bahriye Müdiriyetinde müteşekkil tarife komisyonile veya buna mümasil teşkil kılınacak bir heyetle sabit bir seyrüsefer tarifesi tenzim ve tertip edilecek bir talimatname ile seyrüseferi intizama sokmak sühuletle kabil iken bu zayıf noktanın inhisar teşkiline saik olabilecek esbabı mucibe meyanında bulunmasını teşkilâtı esasiye kanunumuzun bahşettiği serbestii ticaret kavaidine veda fedakârlığına değecek bir sebep telâkkisinde mazuruz. Biz inhisar için serdedilen esbabı mucibeden her ikisinin de memleket ticaretini sektedar edecek bir fedakârlık ihtiyarı için kâfi sebep ve kuvveti haiz olmadığını rana biliyoruz. Ticaret Odasının ve Ticareti Bahriye Müdiriyetinden müteşekkil komisyonu mahsusun ihzar ettikleri men'i rekebet kanunlarını serbestii ticareti takyit mülâhazasile takibe lüzum görmiyen İktisat Vekâleti deniz nakliyeciliğini inhisara almak suretile büsbütün serbestiden tecrit fikrine sevkeden en mühim sebebi Seyrisefainin mütevali zararlarına bir çare ve hükûmeti idarei mezkûreye yardım ve muavenetten müstağni kılacak bir şekil bulmak gibi iki düşünceden mülhem hissediyoruz. Filhakika Seyrisefainin müstesna tutulduğu kazanç vergisile mükellef bulunan millî vapurcuların fener rüsumunu da idarei mezkûreden bir misli fazla olarak tediye etmelerine

ve hiç bir taraftan mali muavenet görmemelerine rağmen idarei umur edebilmeleri karşısında ehemmiyetli bir çok imtiyazata ve Hükûmeti Cumhuriyemizin muzaheret ve muavenetine mazhar olan idarei mezkûrenin zarar görmesi şayanı tetkik ve teemmüldür. Biz idarei mezkûre zararlarının ciddi bir murakabe ve tedabiri ıslahiye ile müsmir bir hale gelebilmesi kadar kolay bir mes'ele tasavvur edemiyoruz. Senevi bir milyona karip varidatı safiye getiren Kadıköy - Haydarpaşa, Adalar hattı ile kılavuzluk, romörkörcülük imtiyazatı gibi inhisari menabii servete ve başkaca bir çok gayrimenkul varidata sahip olan Seyrisefain idaresinin zarar etmesine bihakkın hayret beslemekteyiz. Bunu sırf rekabete hamletmek istiyenlerin yanıldıklarını da biz vapurcuları misal göstermek suretile her an isbata hazırız.

İdarei mezkûrenin bir sene müddetle berayi tecrübe idaresi uhdemize tevdii kabul buyurulduğu surette hükûmetin İskenderiye hattı için senevi vermekte olduğu yardımı da talep etmeksizin idarei mezkûrenin kendi menabii ile geçinebileceği isbata ve hatta bunu vesaitimizi karşılık göstermek suretile teyit ve tevsika da hazırız.

İnhisara vesile olmak üzere ileri sürülen sebeplerin bu suretle makulata istinat edemiyeceğini telhis ettikten sonra hükûmet inhisarı, şirket inhisarı olmak üzere deniz nakliyemiz için ortaya atılmış olan iki şeklin münakaşasına geçelim :

Tütün, içki, kibrit inhisarları gibi varidatı devlete hâdim olmak üzere ihdas edilmiş olan teşekküller hakkında tekevvün etmekte olan münakaşalar karşısında devlete varidat noktai nazarından hiç bir faydası memul olmıyan memleketin ticari teşekküllerinden deniz nakliyeciliğimizin inhisara alınmasındaki maksat ne olabilir?

Men'i rekabet kanunile veya hükûmetin müdahale ve hakemliği ile bertaraf edilmesi mümkün olan rekabeti ortadan kaldırmak ve ufak bir seyrüsefer talimatnamesi ile tesisi intizamı dairei imkâna koymak mümkünattan olan seyrüsefer umurunu intizam altına almak gibi mülâhazalar mı? Mevcut tüccar ve şirket vapurlarını satın almak gibi hazinei milleti yeni bir fedakârlığa sevk ve böyle bir teşekküle harice açtırılacak postaların açığına mütemadi-

yen hükûmet hazinesinden tediye ve vapurlarını tecdit için hükûmetten sermaye istemek gibi hazinei milleti daimi fedakârlık ihtiyarına sevkedecek olan böyle bir teşekkül hakkında Millet Vekillerimizin ve halk hükümetimizin düşüncelerini öğrenmekten men'i nefsedemiyoruz. İnhisar masraflarını kapatacak tarife tatbiki halinde memleket ithalât ve ihracat eşyasının hariç ve dahil iskeleleri arasında ecnebi vapurlarile nakli tehlikesini tevlit edeceği ve bir çok ihracat eşyamızın da civar memleketlerde aktarma suretile mahreç iskelelerine sevkedilmesi tehlikesine bais olacağı ve bu suretle İstanbul limanının büsbütün işsiz kalacağı biiştibahtır.

Liman İnhisar Şirketinin teşekkülü ile tarifede hâsıl olan ufak tereffün memleket ticaretine ihdas ettiği zararlar göz önünde canlı ve acı bir misal olarak dururken memleket ve hükûmet için ikinci bir liman inhisar şirketine mümasil gayri nafi bir inhisar tecrübesine atılmaktaki tehlikeden mütehasiyiz.

Mazarratı, inhisar için ileri sürülen zayıf iki sebebe mukabil binlerce münakaşa ve tadada zemin açan hükûmet inhisarı hakkındaki düşüncelerimizin tafsilen arz ve izahını atiye talik ile şirket inhisarına geçelim :

1 — Biz mevcut teşekküllerle bir anonim şirket teşkil etmek ve memleket nakliyeciliğini bu şirkete inhisar olarak vermek hususundaki fikirleri de esbabı atiyeden dolayı gayri kabili icra ve gayri nafi buluyoruz. Hükûmetin Seyrisefaine berayi muavenet vermiş olduğu ve ayrıca bir şirket teşkili ile memleketin resmi ve gayriresmi müessesatı bahriyesinin istifade edebileceği havuzlar ile fabrikanın deniz nakliyeciliği için teşkili mutasayver anonim şirketle alâkasından fayda ummuyoruz. Bunların haricindeki Seyrisefain mevcudunun da ancak düyunatına tekabül edebileceği kanaatindeyiz.

2 — Seyrisefainin mütekaidin, eytam ve eramil maaşatı ile halen mevcut memurinine karşı bir mükellefiyeti ve bunların da Seyrisefain idaresinden bir hakkı müktesepleri vardır. Deniz nakliyeciliğini bir anonim şirketi teşkil etmek için hükûmetin milyonlara baliğ olan idarei mezkûre taahhüdatını deruhde fedakârlığına katlanabilmesindeki fayda cayi tetkik olduğu gibi kendi yağlarile

kavrulmakta olan milli vapurcuların sermayelerini bu uğurda ifnaya rıza göstermekte hükûmetimizin hakkımızdaki himayetkârlığile kabili telif değildir kanaatindeyiz.

Mevcut şirketlerin sermaye ashabına ne gibi fayda temin edebilmekte olduğu göz önünde dururken mevcudiyet ve hayatlarını ellerindeki vesaiti nakliyeye hasretmiş olan milli vapurcuları bütün sermayelerini mutasavver böyle bir şirkete yatırmağa icbar etmek muvafıkı adalet midir? Hazinei hükûmete faydası gayrivarit ve bilâkis teşekkülü için hükûmetçe bir çok fedakârlığı müstelzim ve memleket ticareti umumiyesi için de faydası meçhul böyle bir teşekkül fikrine taraftar görünmek istiyenlerin gerek deniz nakliyeciliğini rekabetten kurtararak muntazam çalıştırmak ve gerek Seyrisefain idaresini müsmir bir vaziyete koymak için bu gibi külfet ve fedakârlıktan âzade tedbirler üzerinde imalei fikir ve Hükûmeti Cumhuriyemizle Millet Vekillerimiz beyninde deniz nakliyeciliğimizin ve teşkilâtı esasiye kanununun serbestii ticareti tevsik eden mevaddına taalûku tam olan bu mes'elede hukukumuzu sıyanete matuf tedabrin ittihazı hususunda himayet ve delâletlerini diriğ buyurmıyacaklarına itimaden salifüzzikir maruzatımızı takdim eyleriz efendim.

Türk vapurcular birliği idare heyeti :

Reis	: Yelkenci zade Lütfü B.
Reis Vekili	: Mütercim zade İsmail Hakkı B.
Aza	: Sadık zade Fehmi B.
Aza	: Tavil zade Hafız Hüseyin B.
Aza	: Barzilây B.
Aza	: Abdi Vehbi B.
Aza	: Kalkavan zade Rıza B.

GÜNEY GÖNENÇ

Nasyonal Sosyalizm ve Bilim Adamları

Alan D. Beyerchen, Nazi Döneminde Bilim - 3. Reich'da Üniversite *(çev. Haluk Tosun; Alan Yayıncılık, İstanbul, Ekim 1985) 240 sayfa, 1400 TL.*

Nasyonel Sosyalizm'in tırmanma yıllarında ve sonradan Hitler Almanya'ya egemen olduğunda Alman bilim adamları nasıl bir tutum içindeydiler? Kişiliğin, görev duygusunu, ilkelere uymayı ve «iç dünyaya ait» değerlere derinden bağlılığı öne çıkaran bir kültür ortamı içinde oluşması düşüncesine dayalı bir gelenekten gelen Alman bilim adamlarının büyük çoğunluğu Weimar hükümetine karşı kesin bir kayıtsızlık içindeydi. Zaman zaman küçültücü anlamda «Prusyalı tavrı» diye anılan «hükümete değil, devlete bağlılık» ilkesiyle biçimlenen tutuma «politika üstü» kalma kaygısı ekleniyor, böylece akademisyenler güçlü bir milliyetçilik temelinde ve parlemanter politikayı bozguncu olarak gören bir konumda birleşiyorlardı. Milliyetçilik onlar için politika üstü bir tavırdı. Çağdaşlığa ve onunla birlikte gelen bütün «kötülük»lere (kentleşme, liberalizm, sosyalizm, parlemanterizm, rasyonalizm, vb.) karşı düşmanca duygular besleniyor; Alman toplumunun bütün hastalıklarının kaynağı olarak görülen materyalizm büyük ölçüde tüccarlık ruhu, paraya ilgi, endüstri ve teknolojiyi ifade eder biçimde algılanıyor, kitlelerin kaba beğenilerini beslemekten ve onları milliyetçilik duygularından yoksun kılmaktan sorumlu tutuluyordu. Ortadan kalkmakta olan geleneksel değerlere duyulan romantik bir özlemle içiçe gelişen bu duygu ve düşünceler, kimi akademik çevrelerde, özellikle beşeri bilimciler arasında, doğa bilimlerinin küçümsenmesine ve yadsınmasına yol açıyordu. Ekonomik bunalım ve bu bunalıma eşlik eden işsizlik ve umutsuzluk Nasyonal Sosyalizm'i beslerken «politika üstü» kalmanın

aslında Hitler'i destekleme politikasından başka bir şey olmadığını çoğu bilim adamı göremedi. Hitler iktidarı ele aldıktan sonra ise temel problem mümkün olan en geniş mesleki özerkliği sağlamak uğruna, rejimle ne ölçüde uzlaşılması gerektiği sorununa dönüşmüştü.

Yazımızın başındaki soruyu Beyerchen -ana çizgileriyle- böyle yanıtlıyor. Kitabının ana düşüncesinin «önde gelen bilim adamlarının, özellikle de fizikçilerin 3. Reich'ın politik ortamı karşısındaki tutumlarını ortaya koymak» olduğunu belirten yazar, bunların politik baskıları savuşturmakta başarısız kaldıkları sonucuna varıyor. Hitler'in Ocak 1933'te iktidara gelmesinden iki ay sonra, 7 Nisan'da, çıkarttığı Devlet Memurluğunu Yeniden Düzenleme Yasası, (1) 9 Kasım 1918'den beri görevde olup da uygun niteliklere sahip olmayanların, (2) Önceki politik faaliyetleri gözönüne alındığında, yeni devlete çekinmeden hizmet edecekleri konusunda güven vermeyenlerin, ve (3) Ari kökenli olmayanların görevlerine son verilmesini öngörüyordu. Sonradan bu yasaya bir çok ek yapıldı. Yüksek öğretim kurumlarındaki tüm öğretim elemanlarının bu yasa kapsamında olduğu açıkça belirlendi. «Politik güvenilmezlik» ölçütünün sınırları genişletildi. Komünist Partisiyle ya da bu partinin organlarıyla herhangi bir biçimde ilişkisi olsun ya da olmasın komünistçe davranışlar içinde görülenler işten uzaklaştırılacaklardı. Emekli olan ya da uzaklaştırılanların yerine yenileri alınırken ilk gözetilecek olanlar «milliyetçi eğilimlerinden» dolayı geçmişte haksızlığa uğrayanlar olacaktı. Bu yasaların uygulanması Alman öğretim kurumlarında çok kısa sürede geniş çaplı sonuçlara yol açtı. Fizik, 1933'teki kadrosunun en az dörtte birini kaybederek sayısal açıdan en ağır yarayı alan disiplin oldu. Almanya en büyük bilim adamlarını da bu bilim dalında kaybetti. Nasyonal Sosyalizm'in doğabilimin içeriğine doğrudan müdahale çabası da bu alanda görüldü. Bütün bunlar, Beyerchen'in çalışmasını yalnızca fizik ve fizikçiler üzerinde yoğunlaştırmış olmasını ilginç kılıyor.

Kitap dokuz bölümden oluşuyor. Birinci bölüm genel çizgileriyle Almanya'daki akademik yapıyı sergiliyor, ülkenin üç önemli fizik merkezini (Göttingen, Berlin ve Münih) ele alarak bunların 1983'teki durumlarını belirliyor. Bu merkezler arasında Göttingen Üniversitesi'nin özel bir

yeri var. O dönemin Göttingen'i matematikte yalnızca Almanya'nın değil, belki de bütün dünyanın en önde gelen kuruluşu. Yüzyılımız matematiğinin iki devi, Richard Courant ve David Hilbert Matematik Enstitüsü'nün çatısını oluşturuyorlar, Göttingen fizikte de Max Born ve James Franck gibi dünyaca ünlü iki bilim adamına sahip. Nasyonal Sosyalizm'in en ağır darbeyi indirdiği bir kuruluş olarak Göttngen Üniversitesi kitabın ikinci bölümünde ayrıntılı biçimde ele alınıyor. James Franck'ın Devlet Memurluğunu Yeniden Düzenleme Yasası'nın çıkmasından on gün sonra istifa etmesi ve istifa mektubunu basına yansıtması üniversiteden 42 meslektaşının yayımladıkları bir bildiride «sabotaj» olarak niteleniyor. Bu bildiride hükümetin «temizlik önlemlerinin» arttırılarak sürdürülmesi dileğinde de bulunuluyor. 25 Nisan'da aralarında Max Born ve Richard Courant'ın da bulunduğu altı profesör eğitim bakanlığınca «izinli» sayılıyorlar. 1837'de Hanover Kralı Ernst August'un Anayasa'yı feshetmesi üzerine bir protesto bildirisi yayımlayan Göttingen'li yedi profesör kralın emriyle üniversiteden atılmışlar, bunların üçü ülke dışına sürülmüşlerdi. Aralarında çağının ünlü fizik bilgini W. E. Weber ve büyük dilbilimciler Jakob ve Wilhelm Grimm kardeşlerin de bulunduğu bu yedi profesör, sonraki yıllarda, bilim adamının toplumsal sorumluluğunun simgesi haline gelmişler ve tarihe «Göttingen Yedileri» olarak geçmişlerdir. Yüz yıl sonra yine aynı üniversiteden altı profesörün işten çıkarılması haberini gazeteler, alt başlıkta «Başkaları da sırada» deyimini kullanarak veriyorlardı. Gerçekten de kısa süre içinde Alman üniversitelerinden atılma ve istifa yoluyla büyük bir boşalma oluyordu. Kitabın «İşten Çıkarma Politikasının Maliyeti» başlıklı 3. bölümünde yazar, ABD'li sosyolog Hartshorne'a[1] dayanarak, işten atılan öğretim üyelerinin sayısının 1145 (asistanlarla birlikte 1684) olduğunu belirtiyor. Yahudi kaynakları işten atılan Yahudi «profesör ve öğretim görevlisi» sayısının 800 olduğunu ileri

(1) Beyerchen'in bu konuda dayandığı kaynak şu : Edward Y. Hartshorne, The German Universities and National Socialism (Londra : Allen and Unwin, 1937). Beyerchen, Hartshorne'un bu sayıları saptamak amacıyla 1930'ların ortasında bizzat Almanya'ya giderek incelemelerde bulunduğunu belirtiyor. Türkiye üniversitelerinde birkaç yıldan beri sürdürülen işten çıkarmaların da -aradan fazlaca vakit geçmeden- ayrıntılı ve sağlıklı bir dökümünün yapılması gereğine burada işaret etmek isteriz.

sürdüklerine ve bu sayı Hartshorne tarafından da doğrulandığına göre, geri kalanların marksist ya da liberal görüşlü öğretim elemanları olduğu anlaşılıyor.

İşten çıkarmaların niceliksel yanı elbette önemli, ne vaı ki nitelik yönünden yapılan bir inceleme çok daha büyük boyutlar seriyor ortaya. Beyerchen işten atılanlar arasında Nobel ödülü almış 9, bu ödülü ileriki yıllarda alacak 11 öğretim üyesinin adlarını sayıyor. Einstein, Franck, Born, Schrödinger, Stern ve Bethe gibi yüzyılın büyük fizikçileıini içeren bu listeye Richard Wilstaetter, Max Perutz, Fritz A. Lipmann ve Konrad Bloch'u da eklemek gerekiyor.[2]

Göttingen'den altı profesörün «izinli» sayıldığı haberi gazetelerde yayımlanınca Courant'ın yöneticisi olduğu Matematik Enstitüsü'ndeki öğretim üyeleri topluca istifa etmeyi düşünmüşler, ama -Beyerchen'in deyimiyle- «Bu hareketin başını çekenler, protestolarının odak noktasında özgül tek bir eylemin olması konusunda anlaşamamışlardı». Nazilerin yönetime gelişlerindeki yasallık görüntüsünün etkisi atındaki «yasalara bağlı» öğretim üyelerinin bu kararsızlığını «vahim» olarak niteleyen yazar, Haberer'den -doğruluğunu kuşkuyla karşıladığı- şu görüşleri aktarıyor: «Daha güçlü eylemler hem gerekliydi ve hem de mümkündü. Ancak bilim adamlarında bunu kavrayacak bilinç yoktu... Almanya'daki meslek kuruluşları ve kurumlar söz konusu olduğunda kendilerini içinde yer aldıkları bunalımın sorumluluğundan en fazla uzak tutanlar bilim adamlarıydı».[3]

(2) Nasyonal Sosyalizm'in üniversiteleri (ve ülkelerini) terke zorladığı bilim adamlarından önde gelen 51'inin adlarını daha önce şu kaynakta sıralamıştık : Güney Gönenç, **Hep Aranızda Olacağım, Frédéric Joliot-Curie'nin Yaşamöyküsü** (Bilim ve Sanat Yayınları, Ankara, 1983) s. 57 - 59.

(3) Yazar bu görüşleri şu kaynaktan aldığını belirtiyor : Joseph Haberer, **Politics and the Community of Science** (New York : Van Nostrand - Reinhold, 1970). Burada Haberer'in «daha güçlü eylemler... gerekliydi» derken kastettiği eylem, istifa ederek ülkesini terkedip Cambridge Üniversitesi'ne giden ve 1934'te ölen fiziksel kimyacı Haber'in 1. ölüm yıldönümünde Berlin'de yapılan anma toplantısıdır. Hükümet devlet memurlarının bu toplantıya katılmasını yasaklamış, bu nedenle birçok kamu görevlisi toplantıda eşleri tarafından temsil edilmişti. Eğitim Bakanlığı toplantıya katılanların listesini çıkarmış, toplantıdan basında söz edilmesi de yasaklanmıştı. Beyerchen bu toplantının 3. Reich'ta bilim adamlarının gerçekleştirdiği tek açık gösteri olduğunu belirtiyor.

Beyerchen Almanya'yı terkeden bilim adamlarından James Franck, Max Born, Richard Courant, Einstein ve Fritz Haber; Almanya'da kalmayı seçenlerden de Max Planck, Werner Heisenberg ve Max von Laue üzerinde ayrıntılı olarak duruyor. Kitabın dört bölümü ise «Ari fiziği» ne ve bu Nazi icadı sözdebilimin öncüleri olan iki -Nobel ödüllü- fizikçiye, Philipp Lenard'la Johannes Stark'a ayrılmış. Bu bölümlerde Lenard'la Stark'ın Einstein'ın görecelik kuramını; Planck, Heisenberg, Born, Schrödinger ve Dirac'ın geliştirdikleri kuvantum mekaniğini; Bohr ve Sommerfeld'in atom modelini yadsıyıp fizikten dışlayarak yeni bir «bilim» oluşturmalarının ibretlik öyküsü anlatılıyor. Ari fiziğine göre fizikteki bütün bu gelişmeler kanıtlanmamış, boş kuramlardan ibarettir.[4] Ari fiziği, üniversitelere egemen olma savaşımındaki en büyük zaferini, Münih'teki kuramsal fizik kürsüsünden emeklilik yaşı geldiği için ayrılmak durumunda olan Sommerfeld'in yerine, yayımladığı «Yahudiler ve Bilim» adlı bir polemik broşüründe görecelik kuramını tipik bir Yahudi sorunu olarak şiddetle eleştirmekten başka bir erdemi olmayan W. Müller adında birinin atanmasını sağlayarak kazandı. Dört yıl süren bir savaşımın sonucu olan bu zafer, üniversitenin ve bizzat Sommerfeld'in adayı Heisenberg'e karşı kazanılmıştı. Heisenberg kuvantum mekaniğinin kurucularından biri ve fizikte çığır açan «belirsizlik ilkesi»ni ortaya koyan bi-

---

(4) Aynı dönemde bir «Alman matematiği»nin oluşturulması çabaları da gözleniyor. Lenard'ın ve Stark'ın kimi sözleri ve eylemleri okurda ister istemez günümüze ilişkin çağrışımlar uyandırıyor. Lenard'la ilgili iki alıntı : «Hitler 1933'te iktidara geldiğinde o sırada emekli olan Lenard, fizikte akademik dengesizlik olarak gördüğü yanlışlığı düzelterek «ulusal yeniden kurtuluşa» katılmak için çok güçlü bir istek duyuyordu. 21 Martta Führer'e doğrudan bir memorandum yazarak fizikle ilgili kadroların seçiminde danışman olarak hizmet vermek istediğini belirtti... Gerekli kadroları dolduracak yetenekli yeterli sayıda tepeden tırnağa Alman (gruddeutsche) kişiler vardı. Lenard, bilimsel kadrolara talip olarak bakanlığa başvuran adayların «denetlenmesi, değerlendirilmesi, etkilenmesi ve gerektiğinde de reddedilmesi ve değiştirilmesi» için yardıma hazır olduğunu söylüyordu» (s. 101). «...doğru dürüst fizik öğretecek sağlam bir kitabın olmayışından yakınıyordu. Mevcut olanların «kuramların» bir derlemesinden ibaret olduğunu yazıyordu. Bunlar da tarafsız, bilgiye susamış öğrencileri yolundan saptırıyordu yalnızca. 3. Reich'ta modern anlayış fizikten kazınmak isteniyorsa yeni türden bir ders kitabı gerekecekti. Lenard «Ari Fizik» öğrencileri için böyle bir başlangıç kitabının hazırlanmasını üstlendi. Bu, ilk kez 1936'da **Deutsche Physik** adıyla çıktı ortaya» (s. 102).

lim adamı olarak 1932'de Nobel Fizik Ödülü'nü almıştı. Müller'in ise bir fizik dergisinde yayımlanmış bir tek makalesi bile yoktu, yaşamı boyunca da bir fizik kongresine katılmamıştı. Beyerchen 1940'tan sonra Ari fiziğinin gözden düşmeye başlamasının nedenleri arasında Ari fiziğinin baş destekçileri Rosenberg ve Frick'in Nazi Partisi içindeki güç savaşımında Göbbels ve Himmler'e yenik düşmelerini ve ülkede yüksek öğretimin içine düşürüldüğü kargaşanın Parti üyesi fizikçileri bile rahatsız eden bir düzeye tırmanmasını sayıyor.

Kitabın son bölümünde Beyerchen atom bombası konusuna değiniyor ve «Almanlar atom bombasını neden yapamadılar?» sorusuna yanıt arıyor. Yazarın «en yaygın olarak bilinen ve en dramatik değerlendirme» olarak nitelediği Jungk'un[5] görüşlerine katılmadığı anlaşılıyor. Jungk, Alman fizikçilerinin bombayı bilerek Hitler'den sakladıklarını öne sürer. Bu savını destekleyen birçok kanıt verir. Örneğin çekirdek bölünmesini bulan Hahn'ın «dilerim siz fizikçiler uranyum bombasını yapma yoluna gitmezsiniz. Hitler'in eline böyle bir silah geçecek olursa intihar ederim» dediğini nakleder[6], örneğin Heisenberg'in 1940'ta zincirleme tepkileşim problemini çözdüğünü öğrenerek telaşla kendisine gelen bir fizikçiye Max von Laue'nin «korkma dostum, hiç kimse bulmayı gerçekten istemediği bir şeyi bulmaz» yanıtını verdiğini[7] belirtir. Bu örnekler Jungk'un yapıtında uzun uzadıya sergilenir. Bu nedenle, biz, Beyerchen'in bir tek kısa cümleyle Jungk'un vargılarını yadsımasını doğrusu pek inandırıcı bulmadık.

Beyerchen'in kitabının şu günlerde Türkçe'ye kazandırılmasının çok yerinde olduğu kanısındayız. Bu kitabın Türkçe'de yayımlanmasında geç bile kalındığı söylenebilir.

---

(5) Robert Jungk, Brighter than a Thousand Suns, a Personal History of the Atomic Scientists (çev. J. Cleugh, New York : Harcourt Brace, 1958).

(6) Jungk, a. g. e., s. 79.

(7) Jungk, a. g. e., s. 94.

YAZI KURULUNUN NOTU

Yapıt'ta yayımlanması önerilen yazıların, geniş marjlı ve çift aralıklı olarak, özenle yazılmış iki daktilo nüshası Yazı Kuruluna gönderilmelidir. Yazarların dergimizde benimsenmiş bulunan dipnot sistemini kullanmaları tercih edilir; yani ana metnin sonuna eklenecek ayrı bir Kaynaklar listesinin yazar soyadı itibariyle alfabetik sıraya göre içereceği kitap veya makalelerin herbiri, dipnotlarda, yazarının soyadı ile yayım tarihinin bileşiminden oluşan bir kod ile anılmalıdır. Öte yandan, dipnotların ve tabloların ayrı yapraklarda verilmesi; başka bir deyişle' daktilo metninin sayfa dipleri veya içlerine yerleştirilmemiş olmaları zorunludur. Yazarlardan, doğum tarihlerini, varsa akademik geçmişlerini ve şimdiye kadarki çalışmalarını içeren kısa bir yaşam öykülerini de makaleleriyle birlikte iletmeleri rica olunur. Dergiye verilen yazıları değerlendirilerek yayımlanıp yayımlanmamasına veya yazarından bazı düzeltme, ekleme ya da kısaltmalar istenip istenmemesine karar verecek olan, Yazı Kuruludur. Yapıt'a kabul edilen katkılar için daima telif ücreti ödenecek ve bu makale veya çevirileri daha sonra başka yerlerde yeniden yayımlamak hakkı katkı sahiplerinde kalır. Yayımlanmayan yazılar geri gönderilmeyecektir.

Dünün ve Bugünün Defterleri

Dünya Sorunları Dizisi - 2

Latin Amerika'da Militarizm DEVLET VE Demokrasi Dosyası

Derlemede Yeralan

MAKALELER

A. Boron
Hobbes İle Friedman Arasında: Latin Amerika'da Ekonomik Liberalizm ve Burjuva Despotizmi

Ronaldo Munck
Bağımlı Toplumsal Oluşumlarda Siyasal Yapı ve Sermaye: Brezilya Örneği

Guillermo O'Donnell
Modernleşme ve Askeri Darbeler

Guillermo O'Donnell
Bürokratik-Otoriter Devlet Yapısındaki Gerilimler ve Demokrasi Sorunu

Juan E. Corradi
Yıkım Tarzı: Arjantin'de Devlet Terörü

George Philip
Arjantin Ordusunun Çöküşü

Beatriz Sarlo
Zorbalığı Anmak: Diktatoryadan Sonra Arjantin

Raul Alfonsin
Demokrasi, Temel Haklar, İnsan Onuru İçin Mücadele

Thomas Bamat
Peru, Velasco Rejimi ve 1968 Sonrası Sınıf Hakimiyeti

James Petras, Morris Morley, A. Eugene Havens
Peru, Geçiş Sürecinde Kapitalist Demokrasi

Charles Walker
Peru Politikası: Tarihi Sol Eğilim

Jorge Rojas
Şili: Dün ve Bugün

Clarita Müller-Plantenberg
Şili'de Siyasal Açılım

Urs Müller-Plantenberg
Şili: Gecekondulara Savaş-Konaklara Barış

Fernando Mires
Latin Amerika'da Yeni Sosyal Hareketler Öncüler mi Ardçılar mı?

Urs Müller-Plantenberg
Demokratikleşme Nedir ve Neye Yarar?

Burke/Bloch/Febvre
Braudel/McLennan/Ladurie
Vilar/Hobsbawm/Lefebvre/S. Jones
TARİH VE TARİHÇİ
Annales Okulu İzinde

"30 Kasım günlü Cumhuriyet'teki haber başlıklarından biri, çağımızın en büyük tarihçilerinden birinin öldüğünü bildiriyordu: *Tarihçi Fernand Braudel öldü*... Şu rastlantıya bakın ki, bende o günlerde "Tarih ve Tarihçi / Annales Okulu İzinde" adlı ilginç yapıtı okuyordum ve Braudel'e sıra geldiğinde onun ölüm haberini almış bulundum böylece. Alan Yayıncılık Bilim Dizisi içinde yayımlanan adını verdiğim kitabı Ali Boratav derlemiş. Meraklı okura öğütlerim."

Melih Cevdet Anday, Cumhuriyet

Alan D. Beyerchen
NAZİ DÖNEMİNDE BİLİM
3. Reich'da Üniversite
Türkçesi: Haluk Tosun

"İlginç bir kitap okuyorum şu günlerde 'Nazi Döneminde Bilim' Hitler döneminde, yani Nazi Almanyası'nda Üniversiteyi anlatıyor. Alan D. Beyerchen'in bu ilginç kitabı güncelliğini yitirmemiş bir çalışma. "Bu kitabın ana düşüncesi, önde gelen bilim adamlarının özellikle de fizikçilerin 3. Reich'in politik ortamı karşısındaki tutumlarını ortaya koymaktır" diyor.

Alan Yayıncılık'ta çıkan "Nazi Döneminde Bilim" ilgiyle, ibretle okunması gereken bir kitap."

Oktay Akbal, Cumhuriyet

Antonio Gramsci
AYDINLAR VE TOPLUM
Türkçesi:
V. Günyol / F. Edgü / B. Onaran

Nevzat Çelik
ŞAFAK TÜRKÜSÜ

Arslan Başer Kafaoğlu
NE DEDİK, NE OLDU, NE OLACAK?

YENİ KİTAPLAR

Mahmut Tali Öngören
SENARYO VE YAPIM

Julio Cortazar
BÜYÜDÜKÇE / Blow Up
Çev: Nihal Yeğinobalı

Orwell
KATALONYA'YA SELAM
Çev: Jülide Ergüder

Claude Levi - Strauss
MİT VE ANLAM
Türkçesi: Şen Süer / Selahattin Erkanlı

Eduardo Galeano
SAVAŞ VE AŞKIN GÜNDÜZ VE GECELERİ
(Çıkıyor)

Yves Lacost
İBNİ HALDUN
(Çıkıyor)

Joseph Conrad
RAZUMOV'UN ÖYKÜSÜ
(Çıkıyor)

K. Polanyi
BÜYÜK DÖNÜŞÜM
(Çıkıyor)

Camus / Koestler
ÖLÜM CEZASI ÜZERİNE DÜŞÜNCELER
(Çıkıyor)

Pablo Neruda
ALBERTİNA ROSA'YA AŞK MEKTUPLARI
(Çıkıyor)

Kuvvet Lordoğlu
ÇALIŞMA EKONOMİSİNE GİRİŞ
(Çıkıyor)

Derleme
DÜNYA KAPİTALİZMİNİN BUNALIMI
Der: Sungur Savran / Nail Satlıgan
(Çıkıyor)

Başmuhasip Sk. Talas Han No: 302 Cağaloğlu/İSTANBUL